

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

FECR SÛRESİNİN TEFSİRİ

Ahmet Gezer

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

FECR SÛRESİNİN TEFSİRİ

Ahmet Gezer

Danışman

Prof. Dr. Nurettin Turgay

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Fecr Sûresinin Tefsiri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/08/2013

Ahmet Gezer

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Fecr Sûresinin Tefsiri adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

AhmetGezer

Danışman

Prof. Dr. Nurettin Turgay

KABUL VE ONAY

Ahmet Gezer tarafından hazırlanan Fecr Sûresinin Tefsiri, adındaki çalışma, 23/08/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Üye)

Yrd. Doç. Dr. İsmail AYDIN (Üye)

Enstitü Müdürü

.../.../2013

ÖNSÖZ

Bütün kainatın ve mahlukatın yaratıcısı olan Allah (c.c), ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem (a.s)' den itibaren insanlara doğru yolu göstermek; onların hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olmalarını sağlamak için ilahi kitaplar ve Peygamberler göndermiştir.

Son Peygamber olan Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) ise semavi kitapların sonuncusu olan ve kıyamete kadar Allah (c.c) tarafından muhafaza sözü verilen Kur'an-ı Kerim indirilmiştir.

Hiz. Muhammed'in (s.a.v) vazifesi Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmektir. O bu vazifeyi hakkıyla yerine getirdi. İlk müslümanlar, Peygamberin (s.a.v) kendilerine tebliğ ettiği, dilleri ile inen Kur'an'ı, genellikle anlıyorlardı, anlamadıkları kelime ve ifadeleri Hz. Peygamber'e (a.s) sorup öğreniyorlardı. Sonraki nesil ise (tabiün) bilmediklerini, vahiy atmosferini yaşayan sahabe'ye soruyorlardı. Ancak müslümanların sayısı artıp Arap olmayan milletler de İslama girince tefsir ihtiyacı büsbütün arttı ve müstakil tefsir çalışmaları meydana geldi.

Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tefsir etme geleneği yanında, son zamanlarda konulu tefsir adıyla yeni bir tefsir metodu ortaya çıkmıştır. Bu metodun ortaya çıkışında, farklı kültürlerin yaygınlaşması değişik çevrelerden gelen İslamı bir bütün olarak kaynağından öğrenme isteği gibi sebepler rol oynamıştır. Konulu tefsir, Kur'an ışığında meselelere çözümler ve yaklaşımlar çıkarmaya önem veren bir metottur. Müstakil sûre tefsiri çalışması da bu metodun bir çeşidi olup buna göre sûreyi; üslubu ve konuları açısından ele almak esastır.

Biz tez konusu olarak Fecr sûresini ele aldık. Fecr sûresinde insanı ilgilendiren çok önemli meseleler olması; Âd, Semud ve Firavun gibi geçmişte yaşamış ve Allah'a isyanda çok ileri gitmiş bazı kavimlerin sûrede geçmesi ve bizim onları araştırıp anlama isteği, bizi Fecr sûresini çalışmaya sevk eden etkenlerin bazılarıdır. Sûrede, insanın varlık ve yoklukla

imtihanı, yetim ve miskine yaklaşımda kusurlu davranıldığı, malın gereğinden fazla sevildiği, kıyamet ve mahşer halleri ve kafirin âhiretteki hali gibi önemli konular geçmektedir.

Bu konuların her birisi, üzerinde durulması ve araştırılması gereken meseleler olduğuna kanaat getirdiğimiz için, tez çalışmamızın Fecr Sûresi olmasına karar verdik.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmamızın amacı, metodu ve kaynakları ile alakalı bilgiler vermeye çalıştık. Sonra konulu tefsîrin tanımı, metodu, tarihi ve konulu tefsîr içerisinde bulunan sûre eksenli konulu tefsîr metodunu izah etmeye çalıştık. Birinci bölümde, sûrenin sebebi nüzülü ve nüzul yeri, sûrenin kendinden önce ve sonraki sûreyle münasebeti, sûrenin üslubu, sûrede bulunan farklı kıraatleri ve edebi sanatları ele aldık. İkinci bölümde ise sûrenin ayetlerini 12 başlığa ayırarak ayetleri klasik ve modern tefsîrler ışığında tefsîr etmeye çalıştık. Ayrıca sûrenin meali için de Diyanet İşleri Başkanlığının “Kur’ân-ı Kerîm Meâli” çalışmasından istifade ettik.

Konu’nun seçilmesi ve tez’in bu hale gelmesinde yardımlarını esirgemeyerek bana yol gösterip beni cesaretlendiren muhterem tez hocam Sn. Prof. Dr. **Nurettin TURGAY**’a, ayrıca gerek ders dönemi gerekse tez yazım döneminde kendilerinden istifasde ettiğim bütün hocalarıma ve zorlu tez yazım süresince bana katlanan ve bana destek veren eşime teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ahmet GEZER

ÖZET

Kur'anı Kerim'in anlaşılmasına yönelik değişik tefsir metotları kullanılmıştır. Bunlardan biriside konulu tefsir metodu olup kısaca "tefsirde belli bir konuyu ele alıp incelemek" demektir. Konulu tefsir'in bir türü de sûre çalışmasıdır. Dolayısıyla Fecr sûresine yaptığımız bu çalışma, konulu tefsir'e girer.

Fecr sûresi, Mekke'de inmiş ve 30 ayetten ibarettir. Sûre, kase, tekit ve kıssa gibi üslupları içerir. Sûrede insanın varlık ve yoklukla imtihanı ve imtihanda aldığı tavır zikredilmiş, insanın yetim ve miskine karşı ilgisizliği kınanmıştır. Mirasın hisse sahiplerine hisseleri verilmeden malın hepsinin alınması ve malın çokça sevilmesinden bahsedilmiştir. Akibetleri helak olan bazı kavimler kısaca zikredilmiştir. Bunlar Âd, Semûd ve Firavun kavmidir. Âd'ın yaşadığı şehir olan İrem zikredilmiş ve sütunlar sahibi diye nitelendirilmiştir. Semûd'dan ise kayaları yontan kavim olarak bahsedilmiş ve Firavun'da zil-evtad diye nitelendirilmiştir. Sûrede müteşabih bir ayet bulunmaktadır. O da 22. ayettir. Allah (c.c) "Melekler saf saf dizildiği halde Rabbin geldi" demektedir. Burada müfessirlerin kimisi ayeti tevil etmeden tefsir ederken bazıları ise ayeti tevil yoluna gitmişlerdir. Kafirin azabının çetin ve büyük olacağı zikredilirken, nefsi mutmainne'ye yani mümine ise kullarımın arasına ve cennetime buyur gir denmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Fecr, Âd, Semud, Firavun, İrem, Mirsâd, Nefis.

ABSTRACT

To understand the holy Quran different methods of tafseer have been used. One of them is the subject method through which a particular topic is studied. A type of subject method is study of suras. Therefore, this study on surah Fajr is a subject method tafseer.

Al-Fajr is a makkeeh surah and consists of 30 verses. It includes styles such as surah, qasam, ta'keed and parable. Man's test with richness and poverty, and the attitude he takes in this test is mentioned, his lack of interest towards orphans and the needy is condemned. Taking all of the inheritance without giving the rightful share of the shareholders and endearing worldly goods is much discussed. Some peoples whose fate was destruction are briefly mentioned. These are Aad, Thamud and the people of Pharaoh. Iram, the city that the Aad lived in is mentioned and titles as the owner of the columns. The Thamud are mentioned as a rock-carving people, and the people of Pharaoh are called zil-awtad. There is a mutashaabeeh verse in this surah. It's the 22nd verse which is "when your Lord came the angels were lined". While some commentators have this verse without gloss in their tafseer texts others have sought gloss. As the torment of the infidel is mentioned to be challenging and grand, nafs-i mutmainnah that's the satisfied soul, in other words the believer is told to enter the Paradise among God's servants.

Keywords:

Al-Fajr, Aad, Thamud, Pharaoh, Irem, Mirsad, Nafs.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU, KAYNAKLARI

VE KONULU TEFSİR

A. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI.....	1
1. Araştırmanın Amacı	1
2. Araştırmanın Metodu	2
3. Araştırmanın Kaynakları	2
B. KONULU TEFSİR.....	3
1. Konulu Tefsirin Tanımı	4
2. Konulu Tefsirin Tarihi	4
3. Konulu Tefsirin Önemi	5
4. Konulu Tefsirin Çeşitleri	6
5. Sûre Eksenli Konulu Tefsir	7
6. Sûre Eksenli Konulu Tefsirin Metodu	7

BİRİNCİ BÖLÜM

FECR SÛRESİNE GENEL BAKIŞ

1.1. SÛRENİN MTNİ VE MEÂLİ.....	9
1.2. SÛRENİN İSMİ.....	11
1.3. SÛRENİN AYET SAYISI VE MSHAFTAKİ SIRASI.....	11
1.4. SÛRENİN NÜZÛL ORTAMI VE NÜZUL SEBEBİ.....	12
1.5. SÛRENİN KONULARI.....	14
1.6. SÛRENİN KENDİNDEN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛREYLE İLİŞKİSİ.....	15
1.7. SÛRENİN FAZİLETİNE DAİR RİVAYETLER.....	17
1.8. SÛRENİN ÜSLUBU.....	18
1.8.1. Kâsem	19
1.8.2. Tekit	22
1.8.3. Kıssa	23
1.9. KIRAATLER	25
1.10. EDEBİ SANATLAR	28

İKİNCİ BÖLÜM

KONULU TEFSİR AÇISINDAN

FECR SÛRESİ

2.1. ALLAH'IN YEMİNİ.....	30
2.2. GEÇMİŞ KAVİMLER VE İSYANLARI.....	33
2.2.1.1. Âd Kavmi ve Hz. Hûd (a.s.).....	34
2.2.2.1. Semûd Kavmi ve Hz. Salih (a.s.)	40
2.2.3. Firavun ve Hz Musa'nın Mücadelesi.....	47

2.3. ALLAH'IN HER ŞEYİ İZLEYİP GÖRMESİ.....	49
2.4. İNSANIN VARLIK VE YOKLUKLA İMTİHANI.....	51
2.5. YETİM VE YOKSUL HAKLARI.....	53
2.6. MİRASIN HAKSIZCA YENMESİ VE MALIN AŞIRI SEVİLMESİ.....	56
2.7. YERİN PARÇALANIP DAĞILMASI.....	59
2.8. ALLAH'IN VE MELEKLERİN MAHŞERE GELMESİ.....	63
2.9. CEHENNEMİN GETİRİLİŞİ VE AMELLERİN HATIRLANMASI.....	65
2.10. İNSANIN PİŞMANLIĞI.....	66
2.11. ALLAH'IN BÜYÜK AZABI.....	67
2.12. NEFSİ MUTMAİNNE VE MÜKAFATI.....	69
2.12.1. Nefsin Mahiyeti.....	71
2.12.2. Nefsin Mertebeleri ve Halleri	72
SONUÇ	73
KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.s.	Aleyhisselam
b.	İbn
c.c.	Celle Celaluhu
ev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
H.z.	Hazreti
Md.	Maddesi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	Sayfa
ts.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU, KAYNAKLARI VE KONULU TEFSİR

A. ARAŞTIRMANIN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

1. Araştırmanın Amacı

İlk olarak Hira mağarasında “Yaratan Rabbinin adıyla oku!” âyeti ile vahiy meleği Cebrâîl (a.s) aracılığıyla Hz. Muhammed’e (s.a.v) indirilen Kur’ânı-Kerîm, Peygamberimizin (s.a.v) vefatına kadar 23 yıllık süre zarfında nüzûl sürecini tamamlamıştır. Bu süre zarfında Müslümanlar, Kur’ân’ı anlama hususunda hiçbir sıkıntı çekmemişler. Çünkü aralarında “yaşayan Kur’ân” Peygamber (s.a.v) bulunuyordu. Anlamadıkları ya da anlamada zorlandıkları herhangi bir âyet ya da kelimeyi anlamak için ona başvuruyorlardı. O, adeta onların müfessiriydi. Nitekim Nahl sûresinin 44. âyeti de tam da onu öyle tanımlıyor.”İnsanlara kendilerine indirileni açıklamak ve onların da düşünmeleri için sana bu Kur’ân’ı indirdik.”¹

Peygamberimizin (s.a.v) vefatından sonra da sahâbe Kur’ân’ı açıklama ve yorumlama işini üstlenmiş ve kendilerinden sonra gelen nesiller için muallimlik yapmışlardır. İlk zamanlarda hadis ilminin içerisinde müstakil bir bölüm olarak bulunan tefsîr ilmi, zamanın ilerlemesiyle sistemleşerek kendine özgü bir ilim dalı olarak ortaya çıkmış; rivayet ve dirayet tefsîrleri olarak iki kısma ayrılmış; dirayet tefsîrleri de içerdikleri konulara göre ictimâî, tasavvufî, lugavî, edebî, konulu gibi çeşitlere ayrılmıştır.

Bizim tezimizin konusu olan “Fecr Sûresinin Tefsîri” son zamanlarda çokça işlenen “sûre eksenli konulu tefsîr” in alanına girmektedir. Biz bu çalışmamızda sûrenin âyetlerini

¹ en-Nah l, 16/44.

belli başlıklar arasında bölerek, hem klasik hem de modern tefsîr kaynaklarından faydalanarak açıklamaya ve izah etmeye çalıştık.

Amacımız Kur'ân tefsîrlerine güncel bir bakış açısıyla bakabilmek, Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesinde bir nebze de olsa katkı sağlayabilmek ve Fecr sûresi ile bizlere verilmek istenen mesajın doğru bir şekilde alınabilmesine yardımcı olmaktır.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın amacı, metodu, kaynakları ve konulu tefsîr ile ilgili bilgiler vereceğiz.

Birinci bölümde Fecr sûresi ile ilgili genel bilgileri vermeye çalışacağız. Bunlar, sûrenin âyet sayısı, sebebi nüzûlü, üslubu ve kendinden önceki ve sonraki sûreyle ilişkisi gibi konular olacaktır. İkinci bölümde ise sûre'nin metni ve müfessirlerin sûreyi tefsîrleri ve yorumları olacaktır.

3. Araştırmanın Kaynakları

Fecr sûresini tefsîr ederken mümkün olduğunca bol kaynaktan istifade etmeye çalıştık. Klasik tefsîr kaynakları yanında modern tefsîr kaynaklarına da başvurduk. Başvurduğumuz kaynaklardan bazıları şunlardır: Râzî'nin "Mefâtihul-Gayb", Zemahşeri'nin "el-Keşşaf", İbn Kesîr'in "Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm", Sâbûnî'nin "Safvetu't-Tefâsîr", Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın "Hak Dini Ku'rân Dili" Seyyid Kutub'un Fizilali'l-Kur'ân" Mevdûdî'nin "Tefhîmu'l-Kur'ân" Dr. Aişe Abdurrahman'ın "et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'ân'i'l-Kerîm" Kurtubî'nin "el-Camî li-Ehkami'l-Kur'ân" Neseî'nin "Tefsîru'n-Neseî" Diyanet Yayınları'nın "Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr" vb.

Tefsîr usûlü ile ilgili yararlandığımız bazı kaynaklar ise şöyledir: İsmail Cerrahoğlu'nun "Tefsîr Tarihi" Zerkeşî'nin "el-Burhân fi-Ulûmi'l-Kur'ân" M.Sait

Şimşek'in "Günümüz Tefsîr Problemleri" Dr. Subhi es-Sâlih'in "Kur'ân İlimleri" Dr. Nurettin İtr'in "Ulumu'l-Kur'ân'il-Kerîm" Mehmet Paçacı'nın "Kur'âna Giriş" Zerkani'nin "Menâhilu'l-İrfan" vb.

Bunların yanında araştırmamızda geçen bazı hadisler için Nevevî'nin "Riyâzu's-Sâlihîn" adlı hadis kitabına, bazı kelimelerin sözlük anlamları için de, Cübrân Mesud'un "er-Raid" ve İbn Manzur'un "Lisânu'l-Arab" gibi kaynaklara başvurduk.

B. Konulu Tefsîr

Tefsîrin doğuşu Peygamberimizle başlamıştır. O, sahâbe'nin anlamadığı âyet veya kelimeleri kendilerine açıklardı. Her ne kadar Kur'ân kendi dilleri ile iniyordu olsa da yine de sahâbenin ümmi olmaları, din ve kitap konusunda hiçbir bilgilerinin olmaması ve Kur'ân'ın bazı kısımlarının ameli hayatla ilgili emirler içermesi nedeniyle Peygamberimizin rehberliğine ve izahlarına ihtiyaçları oluyordu. Peygamberimizin vefatından sonra ise sahâbe ihtilaf ettikleri yerleri kendi aralarında öne çıkmış yetkin olan arkadaşlarına sorarlardı. Bu dönemde tefsîr faaliyeti şifahi olarak yapılmaktaydı. Bildiğimiz anlamda tefsîr, şifahi bir takım rivâyetlerin yanında garip kelimelerin kısa izahı şeklinde başlamış ve sonuçta da Kur'ân'ın bütün âyetlerini kapsar hale gelmiştir.

Tefsîrin tedvîn dönemine girmesiyle daha önce şifahi olarak aktarılan rivâyetler derlenmiş, garip kelimelerin izahına yer verilmiştir. İleri dönemlerde mezheplerin ortaya çıkmasıyla da dirâyet tefsîri gelişmeye başlamıştır.²

Dirâyet tefsîrinin başlayıp gelişmesiyle beraber zaman içerisinde kendi içerisinde çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Bunlar: işarî, lugavî, edebî, felsefî, ictimâî ve konulu gibi tefsîrlerdir. Bizim çalışmamızın da konulu tefsîr kısmına girdiği için biz bunların içinden konulu tefsîri inceleyip açıklamaya çalışacağız.

² M.Sait Şimşek, **Günümüz Tefsîr Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008, s.41.

1. Konulu Tefsîrin Tanımı

Konulu tefsîrin ne olduğu konusunda usulcüler şu tanımları yapmışlardır: “Kur’ân âyetlerinin bütününü ya da bir sûresini göz önünde bulundurarak Kur’ân’daki bazı meseleleri tefsîr etmektir.”³

“Arap tefsîr literatüründe “et-tefsîru’l-mevzûi” olarak geçen “konulu tefsîr “ Kur’ân’daki bir konuyu, Kur’ân’ın temel hedef ve ilkelerine uygun bir şekilde belli usuller çerçevesinde bütüncül olarak araştırıp ortaya koyma yöntemine verilen isimdir.”⁴

“Kur’ân’da işlenen konulardan herhangi birine dair âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla göz önünde bulundurarak Kur’ân’ın o konudaki görüşünü ortaya koyma çabasıdır.”⁵

Bu tanımlara baktığımız zaman aralarında çok önemli farklar görünmemektedir. Sonuçta bütün tanımların şu noktaya çıktığını görmekteyiz: Kur’ân’ın içerisinden belli bir konu ya da meseleyi veya belli bir bölümünü ele alıp özel olarak onu Kur’ân âyetleri çerçevesinde inceleyip tefsîr etmektir.

2. Konulu Tefsîrin Tarihi

Konulu tefsîr yöntemi, sistematik bir yöntem ve ekol olarak çağdaş zamanların ürünü olmakla birlikte pratik düzeyde yapılışı, Peygamberimiz (a.s) zamanına kadar dayanmaktadır. Peygamberimiz, (a.s.) vaaz ve irşatlarında bir konuyu anlatırken konuyla ilgili diğer âyetleri de zikreliyordu. Basit düzeyde de olsa bu durum sahâbe, tâbiûn ve sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Aynı durum Kur’ân’ın tamamını tefsîr eden bazı tefsîr kitaplarında da görülmektedir. Bu kitaplarda ele alınan konu, ilgili başka âyet, hadis,

³ Nurettin İtr, *Ulûmu’l-Kur’ânîl-Kerîm*, Tabetu’s-Sebah, Şam, 1996, s. 115.

⁴ Mustafa Ünver, *Tefsîr Tarihi ve Usûlü*, 6. Ünite, Anadolu Üniversitesi Yayınları, ts. s. 144.

⁵ Şimşek, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, s.127.

sahâbe sözü ve harici bilgilerle desteklenmiştir. Yalnız bu yöntem gerek teorik ve gerekse pratik olarak çağdaş zamanlarda geliştirilmiştir.⁶

Tedvîn döneminin başlayıp gelişmesi ile birlikte bazı alimlerin Kur'ân âyetlerini belirli gruplandırmalara gittikleri görülmektedir. Geçmişte konulu tefsîr metodunu en çok kullananların fakihler olduğunu görmekteyiz. Misal olarak fukaha, abdest ve teyemmümle ilgili âyetleri “taharet” babı altında toplayarak bu âyetlerden taharet ve temizlikle ilgili hükümleri çıkarırken, namaz, kıyam, rükû ve kıraatle ilgili âyetleri de “namaz babı” altında toplamışlardır. Daha sonra genel anlamıyla Kur'ân ilimleri diyebileceğimiz ve Kur'ân'la bağlantılı herhangi bir yönü bulunan müstakil sûre eserlerinin de telif edildiğini görmekteyiz.⁷

3. Konulu Tefsîrin Önemi

Sait Şimşek, konulu tefsîrin önemini ve özelliklerini Mustafa Müslim den nakil yaparak dört maddede toplamaktadır. O dört madde şöyledir:

1. Toplumların yenilenen ihtiyaçları, yeni fikirlerin ortaya çıkışı ve modern ilimlere dayalı olarak gelişen teoriler karşısında sağlıklı bakış açılarına ulaşmak ve sağlıklı çözümler üretmek ancak konulu tefsîr ile mümkündür. Müslüman araştırmacı, bazı ilimlerde bir teoriyle karşılaştığında o konuyla ilgili bir araya getirilmiş ve onlara dayanarak o teoriyi tartışacak âyetler bulamamaktadır. İşte burada konulu tefsîrler araştırmacıya bu imkanı sunmaktadır.

2. Bir konunun seçilerek araştırılıp incelenmesi, ilgili âyetlerin bir araya getirilmesi, o âyetlerle ilgili nüzûl sebeplerinin derlenmesi, âyetin indiği merhalenin belirlenmesi, âyetler arasında çelişkiliymiş gibi görünen hususların çözüme kavuşturulması, bunların hepsi konuya ilmi bir atmosfer kazandırır, geniş ve kapsamlı çalışmaların ortaya çıkmasına neden olur

⁶ Tefsîr Tarihi ve Usûlü, s. 145.

⁷ Şahin Güven, Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu, Şûrâ Yayınları, İstanbul 2001, s. 53-54.

3. Araştırmacı, konulu tefsîr sayesinde orjinallikleri tükenmeyen Kur'ân'ın icâzına ilişkin yeni boyutlar ortaya çıkarır. Kur'ân'ın yeni rehberlikleri ortaya çıkar.

4. Günümüzde Müslüman bilginlerin, batılıların yöntemlerini belirledikleri pedagoji, psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi birçok bilim dallarının etkisinde oldukları bir gerçektir. Konu tefsîriyle ilgili çalışmalar, Müslüman âlimleri bu durumdan kurtaracak ve bu ilim dallarına dair kendilerine yöntemler sunacaktır.⁸

M.Sait Şimşek'in konulu tefsîrin önemini anlatan bu kısa ve özet sözlerinin ardından daha fazla sözü uzatmaya gerek olmadığı kanaatindeyiz.

4. Konulu Tefsîrin Çeşitleri

Konulu tefsîr temelde üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi: Kur'ân merkezli konulu tefsîr, bu da kendi içinde şu kısımlara ayrılmaktadır:

- a. Konu tefsîri, bu kavram tefsîrinden daha kapsamlı çerçevelidir.
- b. Kavram tefsîri, bu ise konu tefsîrinden daha dar çerçevelidir.

İkincisi: Sûre merkezli konulu tefsîr: Sûre merkezli konulu tefsîr de kendi içinde iki kısma ayrılır:

- a. Sûredeki tek konunun tefsîri.
- b. Sûrenin tüm konularının tefsîri.

Üçüncüsü: âyet merkezli konulu tefsîr: Kur'ân'daki bir âyet merkeze alınarak onunla ilgili diğer âyetlerden, ayrıca sünnet, sahâbe ve tâbiûn sözleri, başka müfessirlerin yaklaşımları ve diğer referanslardan hareketle âyeti bütün yönleriyle inceleme şeklinde gerçekleştirilir.⁹

⁸ Şimşek, **Günümüz Tefsîr Problemleri**, s. 129-130.

⁹ Ünver, **Tefsîr Tarihi ve Usulü**, s. 145.

5. Sûre Eksenli Konulu Tefsîr

Yukarıda değindiğimiz gibi konulu tefsîr üç kısma ayrılmaktadır. Bizim araştırmamız her üç kısımdan sûre eksenli konulu tefsîr'e girdiği için, bizim bunlardan sûre eksenli konulu tefsîri ele alıp açıklamamızda fayda olacağını düşünüyoruz.

Sûre eksenli konulu tefsîr, Kur'ân sûrelerinden herhangi birini en ince noktasına varıncaya kadar araştırmak gayesi ile sûrenin özel ve genel hedeflerini, maksadını ve ihtiva ettiği konuların birbirileri ile olan irtibatlarını açıklamak suretiyle, sûreyi bir bütün olarak ele alıp incelemektir. Böyle araştırmalarda sadece bir sûrenin temel hedefinin araştırılması söz konusudur.¹⁰

6. Sûre Eksenli Konulu Tefsîr'in Metodu

Sûre eksenli konulu tefsîr yönteminde şu metod takip edilir: Önce Kur'ân'dan bir sûre seçilir, seçilen sûre hakkında genel bilgiler verilir. Örneğin sûrenin adı, faziletleri, nerede indiği, nüzûl sürecinde hangi sırayı aldığı, kaç âyetten oluştuğu, sûrenin geneli veya âyet pasajlarıyla ilgili sebebi nüzûl rivâyetlerinin neler olduğu ortaya konur. Bundan sonraki en önemli aşama ise, sûrenin amacını tespit etmektir ki bu da, ya sûre isminin anlamını veya sûrenin içerdiği konuları ya da sûrenin nüzûl zaman ve mekanını incelemekle ortaya konabilir. En son da da sûre, içerdiği konular açısından tasnif edilerek her bir konu detaylı bir şekilde incelenir.¹¹

Sûre bütünlüğüne münhasır konulu tefsîr, genellikle daha kısa, konuyu dağıtmadan ve mümkün olduğu kadar Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde kalınarak ve buna özen gösterilerek yapılmalıdır. Fakat yine de zaman zaman tekrarlardan kaçınılmadığı da bir gerçektir. Bu durum belki de Kur'ân'ın bablara ve bölümlere ayrılmamış bir kitap olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak sûre eksenli konulu tefsîr, eleştirilen yönlerine rağmen, her sûrenin kendine özgü bir hedefinin olması, sûreyi oluşturan âyet ve konular

¹⁰ Muhammed Mahmud el-Hicâzî, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Kutubi'l-Hadise, Kahire ts, s.24.

¹¹ Ünver, *Tefsîr Tarihi ve Usûlü*, s. 146.

arasındaki münasebet ve bir süre hakkında derli toplu bilgiye ulaşmanın en önemli yolunun sre çerçevesi çalışmalardan geçmesi gibi sebeplerle, bu tür çalışmaların genel olarak konulu tefsir çalışmalarından sayılması gerektiği gerçeğe daha yakın gözmektedir.¹²

¹² Davut Aydz, **Tefsir Çeşitleri ve Konulu Tefsir**, Işık Yayınları, İstanbul 2000, s. 91.

BİRİNCİ BÖLÜM

FECR SÛRESİNE GENEL BAKIŞ

1.1. SÛRENİN METNİ VE MEÂLİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ (1) وَلِيَالٍ عَشْرٍ (2) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (3) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (4) هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٍ لِيَ حِجْرٍ (5) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ
فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (6) إِمْرًا ذَاتِ الْعِمَادِ (7) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (8) (9) وَثمودَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَاهِيِ وَفُجُونِ فِي
الْأَوْتَادِ (10) الَّذِينَ طَعَنُوا فِي الْبِلَادِ (11) فَأَكْتَبُوا فِيهَا الْفَسَادَ (12) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (13) إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِصَادِ
(14) فَأَمَّا الْإِنشَاءُ لِإِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمِي (15) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَلَّبْ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانِي
(16) كَلَّا بَلْ لَا تَكْفُرُونَ الَّتِي يَمِمْ (17) وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ (18) وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (19) وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا
جَمًّا (20) كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا (21) وَجَاءَ رَبُّكَ وَالطَّلُوكُ صَفًّا صَفًّا (22) وَجِيءَ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مَدِينًا
وَأَنبَأَ لَهُ الَّذِي كَفَرًا (23) أَلَيْسَ تَبْنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي قَدْتُمْ لِحْيَاتِنِي
النَّفْسِ الطَّمَعَةِ (27) أَرِحْ عِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مُضِيَّةً (28) وَأَدْخِلْنِي فِي عِبَادِي (9) وَأَدْخِلْنِي فِي جَنَّتِي (30)

1. Tan yerinin ağarmasına andolsun,
2. On geceye andolsun,
3. Çifte ve teke andolsun,
4. Geçip giden geceye andolsun,
5. Şüphesiz bunlarda, akıllı sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.

6, 7, 8, 9, 10. (Ey Muhammed) Rabbinin Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi?

11, 12. Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi.

13. bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.

14. Şüphesiz Rabbin gözetlemedir.

15. İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetlerler verdiği, "Rabbim bana ikram etti" der.

16. Ama onu deneyip rızkını daraltınca da, "Rabbim beni aşağıladı" der.

17. Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz.

18. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.

19. Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz.

20. Malı da pek çok seviyorsunuz.

21. Hayır, yeryüzü parça parça olup dağıldığı zaman,

22, 23. Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak?

24. "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der.

25. Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez.

26. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.

27. Ey huzur içinde olan nefis,

28. Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön.

29. İyi kullarımın arasına gir.

30. cennetime gir.

1.2. SÛRENİN İSMİ

Kur'ânı Kerîmdeki sûreler, isimlerini şunlardan almaktadırlar: İçinde geçen hayvan isimlerinden,¹³ Peygamber isimlerinden,¹⁴ kavimler ve toplulukların isimlerinden,¹⁵ içinde geçen bir olaydan,¹⁶ başlarında bulunan harf ve harflardan,¹⁷ veya ilk âyetinde geçen bir kelimedenden almaktadır.¹⁸ Fecr sûresi de adını birinci âyette geçen tan yerinin ağarması sabah aydınlığı anlamına gelen el-Fecr kelimesinden almıştır.¹⁹

1.3. SÛRENİN AYET SAYISI VE MUSHAF TAKİ SIRASI

Fecr sûresinin kaç âyet olduğuna değinmeden önce, kısaca âyetin tanımını, Kur'ân'da kaç âyet olduğu, ilk ve son âyetlerin hangileri olduğu gibi bazı konulara değinmemizde fayda olacağını düşünmekteyiz.

Âyet kelimesi sözlükte, iz, açık işaret, burhan, emare, ibret, nişane, şaşırtıcı iş ve mucize anlamlarına gelmektedir. Allah'ın varlığına delalet eden her şeye de âyet denilmiştir, çoğulu ây yada âyattır. Terim olarak da âyet, Kur'ân'ın her hangi bir sûresinde, bir veya birkaç kelime ya da cümleden meydana gelen ve başından ve sonundan ayrılmış olan bölümlere denir.²⁰

¹³ el-Bakara Sûresi , el-Ânkebût sûresi vb.

¹⁴ Yusuf , Nûh vb.

¹⁵ er-Rûm sûresi, en-Nisâ sûresi gibi.

¹⁶ el-Mâide sûresi, el-Enâm sûresi vb.

¹⁷ Yâsin sûresi , Tâhâ sûresi vb

¹⁸ el-Âdiyat sûresi, el-Kâriâ sûresi vb .

¹⁹ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'ân yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, V, 619..

²⁰ Muhsin Demirci, **Tefsîr Tarihi ve Usûlü**, 2. Ünite, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 39.

Âyetlerin tertibi de tevkifidir. Nâzil olan her âyetin hangi sûrenin neresine konulacağını Hz. Peygamber bilir ve yazılmasını vahiy katiplerine emrederdi, bu konuda icmai ümmet vardır, burada rey ve ichtihad söz konusu değildir. İlk ve son nâzil olan âyetler hususunda da ekseri alimler, ilk nâzil olan âyetlerin Alak sûresinin ilk beş âyeti olduğunu söylemektedirler. Son inen âyet hakkında ise Alimler arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır. Burada birkaç görüş vardır: Bakara 278, Bakara 281, Nisa 176, Tevbe 128-129, Nasr 1-3 ve Maide 3 diyenler bulunmaktadır.²¹

Bir de Kur'ân'da ki âyetlerin sayısında da âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın sebebi de bazı âyetlerin sonlarının neresi olduğunun bilinmemesi, bismelenin âyet olarak kabul edilip edilmemesi ve huruf'u mukataanın bir âyet sayılıp sayılmaması gibi sebeplerdir. İbn Abbas 6216, Basralılar 6204, Medineliler 6219, Şamlılar 6226, Kufe'liler 6236 âyet olduğunu söylemişlerdir. En çok kabul gören görüşün ise Kufe'lilerin görüşü olan 6236 âyet olduğu belirtilmiştir.²²

Fecr sûresinin âyetlerinin adedi için Elmalılı: Hicazlıların sayımına göre otuz iki, Kufeliler ile Şamlıların sayımında otuz, Basralıların sayımında yirmi dokuzdur. demektedir.²³

Fecr Sûresinin Mushâftaki sırası Hz. Osman Mushâfına göre seksen dokuzdur. el-Gaşiyyeden sonra ve el-Beled den öncedir.²⁴ Nüzûl sırasına göre sıralaması ise onuncudur. el-Leyl'den sonra ve ed-Duha'dan öncedir.²⁵

1.4. SÛRENİN NÜZÛL ORTAMI VE NÜZÛL SEBEBİ

İlk önce genel olarak nüzûl ortamı (Mekkî Medenî) ve esbab-ı nüzûl'un tanınmalarına ve usulcülerin bunlarla ilgili izahatlarına bakmamızda fayda olacaktır.

²¹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, TDV Yay. Ankara 2004, s. 56.

²² **Tefsîr Tarihi ve Usûlü**, s. 40.

²³ Elmalılı M.Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Huzur Yay. İstanbul 2008, IX,449.

²⁴ Cerrahoğlu, s. 83.

²⁵ a.g.e. s.86.

Kur'ân'ın Mekkî ve Medenî oluşu noktasında üç görüş vardır. Birincisi: vahyin nâzil olduğu mekan dikkate alınarak yapılan ayırım; bu görüşe göre Mekke ve civarında olanlar Mekkî, Medine ve civarında inen âyetler ise Medenîdir.

İkincisi: Muhataplar dikkate alınarak yapılan ayırım: Bu görüşe göre de Mekke'lilere hitap eden âyetler Mekkî, Medine'lilere hitap edenler de Medenîdir. Bu görüş daha dar bir anlama sahiptir.

Üçüncüsü: Hicret dikkate alınarak yapılan ayırım: Bu görüşe göre hicretten önce inen âyetler Mekkî, hicretten sonra inenler ise Medenîdir. Meşhur olan görüş budur.²⁶

Sebebi Nüzûl ise Hz. Peygamberin risalet döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılan tabirdir. Kur'ânı Kerîm'in bütün âyetleri belli sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Alimler sadece 500 kadar âyetin nüzûl sebeplerinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir.²⁷

Elmalılı, Fecr sûresinin nüzûl yeri hakkında Mekkî olduğunu söylemekte ve Ebû Hayyân'dan naklen Fecr Sûresinin Mekke dönemine ait olduğu görüşünün âlimlerin büyük çoğunluğunun görüşü olduğunu söylemektedir.²⁸

Mevdûdî de, "sûrenin içeriğinden Mekke'de islamı kabul edenlere karşı zulüm başladığı zaman nâzil olduğu anlaşılmaktadır." demektedir.²⁹

Yukarıda söylediğimiz gibi Kur'ân'ın bütününün sebebi nüzûlü bulunmamaktadır. Dolayısıyla Fecr sûresinin sebebi nüzûlü olarak da tefsîrlerde "Hayır siz yetimlere ikram etmiyorsunuz" meâlindeki 17. âyet (كَلَّا بَلْ لَا تَكْرُمُونَ الْيَتِيمَ) ve sûrenin son dört âyeti hakkında sebebi nüzûl olarak bazı rivâyetleri görmekteyiz.

²⁶ **Kur'ân ve Hadis İlimleri**, Heyet, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 2007, s.128-129.

²⁷ Fethi Ahmet Polat, **Tefsîr Tarihi ve Usûlü**, 9. Ünite, s. 212.

²⁸ Elmalılı, IX, 449.

²⁹ Ebû'l Âla el-Mevdûdî, **Tefhimu'l-Kur'ân**, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, VII,111.

17. âyet ile ilgili Râzî, sebebi nüzûl olarak şöyle bir rivâyet aktarmaktadır: “Mukatil şöyle der: Kudâme b. Mazûn, Ümeyye b. Halef’in evinde bir yetim idi, Ümeyye onun hakkını yiyor, onun hakkını vermiyordu, bu âyet onun için nâzil oldu.” demektedir.³⁰

1.5. SÛRENİN KONULARI

Fecr sûresi üç temel konudan bahsetmektedir: 1) Peygamberlerini yalanlayan bazı ümmetlerin kıssalarını anlatıyor. Âd kavmi Semûd kavmi ve Firavun’un kavmi gibi, bunların başına gelen azap ve yıkımı anlatıyor. 2) Kulların hayır ve şer ile zenginlik ve fakirlikle imtihan etmesindeki sünnetullah’ı ve insanın mala karşı aşırı sevgisi olan bir tabiata sahip olduklarını anlatıyor. 3) Âhireti, korkularını ve sıkıntılarını, insanların kıyamet gününde iki kısma ayırdığını, saîd ve şakîlere ayırdığını, kötü insan ve iyi insanın akibetini anlatıyor.³¹

Mevdûdî, sûrenin konularını anlatırken şöyle demektedir: Bu sûrenin konusu, âhiretteki ceza ve mükafatın varlığını isbata dönüktür. Çünkü Mekke’liler bu gerçeği inkar etmekteydiler. Bunun için sırayla bazı deliller ileri sürülmüştür: İlk önce fecre, on geceye, çift ve teke, geçen geceye yemin edilerek muhataplara, inkar ettikleri şeyin hak olduğu belirtilmiş ve yemin edilen şeyler bunun hak olduğuna şahitlikte yeterli değil midir.? denilmiştir.

Bundan sonra da insan toplumunun genel ahlaki durumu açıklanmıştır. Fiilen ortada olan Arap cahiliyetinin durumu özellikle iki açıdan yerilmiştir.

Sûrenin devamında ise şöyle denilmektedir: onlardan hesap sorulacak mahkeme kurulacak ve yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Âhiret gününü inkar edenler o gün kendilerine söylenenlerin doğru olduğunu anlayacaklar; ancak bu kendilerine hiçbir yarar sağlayamayacaktır. Kafir o gün, keşke kendime bir şeyler hazırlamış olsaydım diyecek, fakat pişmanlığı onu Allah’ın azabından kurtaramayacak, bunun yanında Allah dünyada

³⁰ Fahrüddin er-Râzî, **Mefatihü'l-Gayb**, Daru'l-fikr, Beyrut 1981, XXXI, 172.

³¹ Muhammed Ali es-Sâbüni, **Safvetu't-Tefasîr**, el-Mektebetu'l-Âsriyye, Seydâ Beyrut, III, 528.

iken mutmain bir kalp ile semâvi kitapları ve Resullerin talimatlarını kabul edenlerden ise razı olacaktır. Onlara Allah'ın kulları arasına ve cennete girin denilecektir.³²

1.6. SÛRENİN KENDİNDEN ÖNCEKİ VE SONRAKİ SÛREYLE İLİŞKİSİ

Kur'ân'daki sûrelerin arasındaki münasebet ve irtibattan bahsedebilmek, sûrelerin ictihadî yolla değil vahyi yönlendirmeye tertip edilmiş olmalarına bağlıdır, diğer bir ifadeyle âyetlerin ve sûrelerin vahiyle tertip edildiklerini gösteren delillerden birisi de aralarında kurulabilen siyak münasebetidir. Bunun için âlimlerin çoğu sûreler arasında da bir irtibat ve münasebet olduğunu kabul etmiş ve bu münasebeti göstermeye çalışmışlardır.³³

Cerrahoğlu, âyetler ve sûreler arasındaki münasebetleri incelemenin çok ince ve dikkat edilmesi gereken bir iş olduğunu söylüyor ve bazı müfessirlerin bu münasebetlere temas ettiklerini, bazılarının ise böyle bir münasebetin olmadığını söylediklerini ve tefsîrlerinde de böyle bir hususa temas etmediklerini söylemektedir.³⁴

Fahrudin er-Râzî, İbnu'l-Arabi, Ebû Hayyân, Ebûs-Suûd gibi müfessirler yeri geldikçe âyetler ve sûreler arasındaki münasebetlere tefsîrlerinde temas etmişlerdir. Müstakil olarak da bu sahada şu eserler yazılmıştır: Ebû Cafer Ahmed b. İbrahim b. ez-Zübeyr el-Gırnâti'nin "el-Burhan fî Tenasubi Süveril-Kuran"ı, Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâi'nin "Nazmu'd-Durer fî Tensubil-Âyi ve's-Suver"i, Suyuti'nin "Tenasukud-Durer fî Tenasubis-Suver"i ve Abdul-Muteal es-Saidi'nin "en-Nazmul-Fennî fî'l-Kur'ân"ı.³⁵

Daha önce de geçtiği gibi Fecr sûresi el-Gaşiye'den sonra ve el-Beled'den önce gelmektedir. Alûsi, Fecr sûresinin tefsîrinin başında şöyle demektedir: "Allah (c.c) önceki sûrede "o gün birtakım yüzler vardır ki zillete bürünmüşlerdir" "o gün birtakım yüzler vardır ki nimet içinde mutludurlar" dedikten sonra ardından yüzleri zillete bürünmüş azgın

³² el-Mevdûdî, Ebû'l-Âlâ, *Tefhimu'l-Kur'ân*, Çev: Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, VII, 112.

³³ Ünver, s.197.

³⁴ Cerrahoğlu, s. 205.

³⁵ a.g.e. s.207.

kavimlerin sınıflarını zikretti ve ardından yüzleri nimet içinde mutlu olan kavme de "Ey huzura kavuşmuş olan nefis" sözüyle işaret etti.³⁶

Ebû Hayyân da, yukarıda Alûsi'nin söylediğinin aynısını söylemekle beraber şunu da eklemektedir: "Önceki sûrede Allah (c.c) "ancak kim yüz çevirir inkar ederse" deyince burada da yüz çevirip inkar edenlere "Rabbin gözetlemededir" diyerek onları tehdit etmiştir."³⁷

Merâğî de tefsîrinde, bu sûrenin önceki sûreyle münasebetinin iki şekilde olduğunu ifade etmektedir. Birincisi: Ne zaman Allah (c.c) el-Gaşiye sûresinde zillete bürünmüş yüzler ve mutlu yüzleri zikretti, burada da yüzleri zillete bürünmüşler için bir sınıfı zikretti ki onlar kendini beğenmiş ve azgınlardır; Yüzleri mutlu olanlar için de bir sınıfı zikretti. İkincisi de: Sûrenin başındaki kâsem önceki sûrenin muhtevasında bulunan vad ve vaîdin doğruluğunun delili gibidir. demektedir.³⁸

Bir de Gırnâti'nin burada dediklerine bakalım. O, şöyle demektedir: Allah (c.c) önceki sûrede geçenler için ibretin farklı bir yönünü açıklamaktadır oda şudur: onlardan önce geçen ümmetlerin hallerini ve Allah'a isyanlarının ardından başlarına gelenleri hatırlamaları ve bunu düşünmeleri için Allah şöyle demektedir: "Görmedin mi Rabbin Âd'a ne yaptı ve sütunlar sahibi İrem'e," "Muhakkak Rabbin gözetlemededir." sözüne kadar. Yani kavimlerin yaptıkları hiçbir şey ona gizli kalmaz."Onun için, sizlerden sözünü açıkça söyleyen ile gizli söyleyen birdir."(Rad,10) Onlar, müşahade ettikleri şeylerden ibret alsalardı ya; devenin yaratılışından, semâ'nın kaldırılmasından, dağların dikilmesinden ve yeryüzünün düzlüğünden. Deve, ağır yükleri ve kendileri için bir nakil aracı, gökyüzü onlara su vermek ve tavan olmak için, dağlar onlara su kaynağı ve yeryüzü de yerleşip konaklamaları için yaratıldı da ne onlardan ibret aldılar, ne de önceki helak olan ümmetlerden."Görmedin mi Rabbin Âd'a ne yaptı" "muhakkak Rabbin gözetlemededir" pişmanlığın fayda vermeyeceği günde pişman olup hatırlayacaklar ama ne fayda.³⁹

³⁶ Şihabuddin Mahmud el-Alûsî, **Rûhu'l-Meânî fi'Tefsîri'l-Kurân'il-Azîm ve Sebi'l-Mesânî**, Daru'İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts. XXX,119.

³⁷ Muhammed b.Yusuf Ebû Hayyân, **Tefsîru'l-Bahr'il-Muhît**, Darul-Kutub'il-İlmiyyeti, Beyrut 1993, VIII, 461.

³⁸ Ahmed Mustafa el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merağî**, Matbaatu Mustafa, Mısır 1946, XXX, 140.

³⁹ Ahmed b. İbrahim el-Gırnâti, **el-Burhan fi'Tertibi Suveri'l-Kur'ân**, Matbaatu Fedale, 1990, s. 362.

Fecr sûresinin kendinden sonraki sûreyle yani Beled sûresi ile ilişkisini de Elmalılı, Beled sûresinin başında şöyle ifade etmektedir: “Fecr sûresi zamanın en değerli saatlarına yeminle başlamış, insanın refah veya darlıkla sınıandığı, mal tutkusu, miras yiyiciliği, yetime yoksullara bakmamak gibi kötü huylarıyla sonunun acılığını belirttikten sonra, huzura ermiş nefsin en büyük bayram olan güzel sonla bitirilmiş olduğu gibi, Beled sûresi de yerlerin en kutlu beldesine yemin ve onun fethedileceğine işaretleyip insanın zorlukla yaratıldığını, mal sahibi olanlardan istenilen “Esir bir boyun kurtarmak ya da salgın bir açlık gününde yemek yedirmek” gibi yüksek iki meziyetle huzura ermiş nefis için huzur göstergesi ve bereket sebebi olan bazı hasletleri anlatmaktadır.”⁴⁰

Alûsî de, Fecr sûresi ile Beled sûresi arasındaki münasebeti şöyle açıklar: “Fecr sûresinde Allah(c.c), malı seven, mirasın hepsini yiyen ve fakire yemeği teşvik etmeyeni yererken, Beled sûresinde de mal sahibinden istenilen hasletleri zikrediyor; esir bir boyunu kurtarmak, salgın bir açlık gününde yemek yedirmek gibi ve Allah Fecr de, nefsi mutmainne’den bahsederken Beled sûresinde de itminan’ın onunla hasıl olduğu şeyleri zikrediyor.”⁴¹

Ebû Hayyân da, Allah Teâla Fecr de insanın nimet ve darlıkla imtihanını ve kötü sıfatlarını zikrettikten sonra Beled’de onun bir çeşit imtihanını, kötü halini ve âhirette onu bekleyen şeyleri zikrediyor, diyerek iki sûre arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. demektedir.⁴²

1.7. SÛRENİN FAZİLETİNE DAİR RİVAYETLER

Kur’ân’ın faziletine dair hadisler pek çoktur, hatta bu sahada “Fezailu’l-Kur’ân” ismiyle bazıları kitaplar yazmışlardır. İbn Dureys, İbn Ebi Şeybe, Nesaî, İbn Kesîr ve Suyûtî bunlardan bazılarıdır.⁴³

⁴⁰ Elmalılı, IX, 481.

⁴¹ el-Alûsî, XXX,123.

⁴² Ebû Hayyân, **Tefsîru’l-Bahr’il-Muhîr**, VIII,469.

⁴³ Nurettin İtr, **Ulûmu’l-Kur’ân-İl-Kerîm**, Matbaatu’s-Sebah, Dimeşk 1996, s. 268.

Kur'ân'ın faziletiyle ilgili rivâyetler iki kısma ayrılmaktadır. a) Kur'ân'ın bütününün faziletine dair rivâyetler. b) Bazı muayyen sûre ve âyetlerin faziletine dair rivâyetler. Kur'ân'ın tümünün faziletine dair hadislerden örnek vermek gerekirse şu hadisi verebiliriz; “Sizin en hayırlınız Kur'ânı öğrenen ve öğreteninizdir.”⁴⁴

Muayyen bir sûrenin fazileti ile ilgili rivâyetlere örnek ise aşağıda Fecr sûresi ile ilgili vereceğimiz rivâyetleri gösterebiliriz.

Fecr sûresinin fazileti ile ilgili rivâyetlerden bir tanesi şöyledir: “Kim Fecr sûresini Zilhicce'nin ilk onunda okursa, ona Allah tarafından af ve mağfiret vardır, kim de diğer günlerde okursa bu sûre onun için kıyamet gününde nur ve aydınlık olur.”⁴⁵

İbn Kesîr de sûrenin başında sûreyle ilgili şöyle bir hadisi nakletmektedir: “Muaz namaz kılıyordu, bir adam gelip onunla beraber namaz kıldı. Muaz namazını uzattı. Adam mescidin bir tarafında namazını kılıp çıkıp gitti. Bu durum Muaz'a aktarıncaya O da dedi ki; O, münafıktır. Bu husus Resûlullah'a anlatıldığında, o kişiyi çağırıp sordu. Delikanlı dedi ki: Ey Allahın Resulü, ben onunla birlikte namaz kılmak için giderdim, ancak onun namazı bana uzun geldi, ayrılmış mescidin bir kenarında tek başıma namazımı kıldım ve sonra hayvanımın yemini verdim dedi. Bunun üzerine Resûlullah buyurdu ki: Ey Muaz, sana iki defa of olsun. Ala, Şems, Fecr ve Leyl sûreleri nerdeydi.”⁴⁶

1.8. SÛRENİN ÜSLUBU

Üslub'un sözlük anlamı, develerin oluşturduğu sıra, yön, metot, tutulan yol anlamlarına gelir.⁴⁷ İstilahî anlamı ise, konuşmacının konuşmasını oluştururken ve lafızlarını seçerken izlediği yoldur. Üslubu'l-Kur'ân ise, onun kelamını oluştururken ve lafızlarını seçerken kendisine has üslubudur. Buna göre Kur'an-ı Kerîm'e has özel bir

⁴⁴ Cerrahoğlu, s.200.

⁴⁵ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf an-Hakâiki Gevâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi-Vucûhi't-Tevîl**, Mektebetu Abikan, Riyad 1998,VI,372; Abdullah b. Ömer el-Beydâvi, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevîl**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut 2008, II,596.

⁴⁶ İsmail ibn Kesîr, **Tesîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1969. IV,505.

⁴⁷ Muhammed b.Mukrem ibn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, Daru'l-Meârif, Kahire 1981, III,2058.

üslubun olmasında her hangi bir garabet yoktur. Çünkü her ilahî ve beşerî kelamın kendisine has bir üslubu vardır.⁴⁸

Kur'ân'daki tekitler, hazifler, takdim-tehirler, ses dönüştürmeleri, iltifatlar, haberî ve inşaî anlatım şekilleri, haber cümlelerinin talep makamında ihdası, taaccub makamında nidâ, çokluk makamında azlık cümlesi, ibdal, teşbih, tevriye, mukabele, rahmetin azap, îmânın küfür üzerine takdim edilmesi, veciz ifadeler, itnab, tekrarlar gibi pek çok husus Kur'ân'ın üslup özelliğini oluşturmuştur.⁴⁹

Kur'ân'ın tamamında olduğu gibi elbette Fecr sûresinde de bu üslup mevcuttur. Bizim buradaki gayemiz Fecr sûresinde bulunan üslubu incelemek, açıklamak ve onu gözler önüne sermektir.

1.8.1. Kâsem

Kur'ân'ın kendine özgü üsluplarından biri yeminlerdir. Sözün başında, önemli görünen nesnelere yemin etmek, Kur'ân'ın indiği dönemde Araplarca kullanılan bir edebî sanattır. Yeminler, söylenen sözün veya şiirin gücünü artırmak, muhatabın dikkatini söylenen söze çekmek için kullanılırdı. Kur'ânı-Kerîm'de Arapların yabancı olduğu bu sanattan yararlandı. Kur'ân'da yeminler büyük ve önemli kabul edilen şeylere yöneliktir. Allah'ın Kur'ân'da kendi zatına ve isimlerine, Kurânı-Kerîm'e, kıyamet gününe, güneş, ay gibi gök cisimlerine, peygamberlere, peygamberlerin gönderildikleri coğrafi bölgelere, meleklerle, kainata ve yiyeceklere yemin ettiği görülmektedir. Gece gündüz, kuşluk vakti gibi zaman dilimlerine de yemin edilmiştir.⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîmde 15 sûrenin başında kâsem bulunmakta ve okuyucuların nazarı dikkatini daha başlangıçta çekmektedir. Bir sûre Melaike'ye (ves-Saffati) iki sûre feleke (vel-Buruci, vet-Tariki) 6 sûre feleğin levazımına (ve'n-Necmi, vel-Fecri, veş-Şemsi, vel-Leyli, ved-Duha, vel-Asri) iki sûre havaya (vez-Zariyâti, vel-Mürselâti) bir sûre toprağa

⁴⁸ Muhammed Abdulazim ez-Zerkanî, **Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'ân**, Darul-Marife, Beyrut 2001, s.185

⁴⁹ Ünver, s. 204.

⁵⁰ Mehmet Paçacı, **Kur'ân'a Giriş**, İsâm Yayınları, İstanbul 2008, s.95.

(vet-Tûri) bir sûre nebata (vet-Tîni) bir sûre hayvanı natıka (ven-Naziâti) bir sûre hayvana (vel-Adiyati) yemin edilmiştir.⁵¹

Yukarıda geçtiği gibi Kur'ân sûrelerinin 15 i kâsem ile başlamaktadır ve bunlardan bir tanesi de Fecr sûresidir. Allah Teâla sûreye dört şey ile yemin ederek başlamaktadır. Tan yerinin ağarması, on geceye, çift ve tek ve geçip giden gece ile yemin etmiştir.

Elmalılı, sûrenin niye kâsemle başladığına dair şunları söylemektedir: “Bu sûrenin başında yemin ile bir takım şeylere dikkat çekilmiştir. Bunlar âlemdeki değişimleri yansıtan ve insanlığı karanlıktan aydınlığa, üzüntüden sevince götüren ve böylece kendilerinden önce kendilerini yaratan yüce yaratıcının Rablığını bildiren zaman olaylarıdır. Bunların belirli belirsiz olarak getirilmelerine ve başlarında bulunan ‘lam’larındaki belirlilik veya cins veya istiğrak ihtimalleri açısından kapsamlılık derecelerine, şudur diye belirlenmelerine ve tefsîrlere dair tefsîrcilerin bir çok sözleri ve rivâyetleri vardır.”⁵²

Sûrenin başında fecre, on geceye, çift ve teke, geçen geceye yemin edilerek, muhataplara, inkar ettikleri şeyin hak olduğu belirtilmiş ve yemin edilen unsurlar onun hak olduğuna şahitlikte yeterli değil midir? denilmiştir. Bunlara yemin etmenin anlamı şudur: Hikmete dayalı bu nizam, Allah'ın onu kaldırıp bir âhîret günü getirebileceğinin imkan dışı olmadığını ispat eder.⁵³

Sûrenin bu giriş kısmındaki yemin şeffaf, ısındırıcı, letafet dolu, ruh sahibi yaratıkları ve tabloları ihtiva etmektedir.⁵⁴

Yemin edilen şeylerden teker teker ne kastedildiği ve tefsîrlerde nasıl açıklandıkları, ikinci bölümde sûreyi tefsîr ederken yeri geldiğinde açıklayacağımız için, ve çalışmamızda tekrara sebebiyet vermemesi için, burada bu kadarıyla yetiniyoruz.

Sûredeki kâsemelerin cevaplarının ne olduğu hususunda müfessirler arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Kimileri cevabın mahzûf olduğunu söylerken, kimileri ise

⁵¹ Cerrahoğlu, s.169.

⁵² Elmalılı, IX,452.

⁵³ el-Mevdûdî, VII,111.

⁵⁴ Seyyid Kutup, **Fizilalil-Kur'ân**, Çev: Heyet, Akit, İstanbul ts. XVI,198.

kâsemin cevabının olmadığını, buradaki yeminden maksadın sadece kâsem edilen şeylere dikkat çekmek olduğunu söylemişlerdir.

Müfessirlerin birçoğu cevabın mahzuf olduğunu bunun da ليعذبين olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵

Râzî, cavabın ان ربك لبالمرصاد âyeti olduğunu, kâsem ile cevabın arasındakilerin de muterize (ara cümle) olduğunu söylemiştir.⁵⁶

Elmalılı da kâsemin cevabı için, iki değerlendirme olduğunu söylemektedir: Birincisi, cevabın ان ربك لبالمرصاد âyeti olduğu, arada kalan âyetler ara cümleler olduğudur. İkincisi asıl cevap atılmış olup delili olan الم تر كيف فعل diye başlayan 6. âyetten فصبا عليهم ربك سوط عذاب a, yani 13. âyete kadar olan kısım onun yerine konulmuştur. O zaman asıl mana şu olur: Bunlara yemin olsun ki Rabbin kafirlere azap edecektir.⁵⁷

İbn Kesir'in ayeti tefsirindeki kelimadan anlaşıldığına göre O, kâseme bir cevap aramamaktadır. O, maksadın kâsem edilen şeyler olduğunu, onlara dikkat çekilmesi ve onların yüceltilmesi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸

Ebû Hayyân'da cevabın mahzuf olduğunu, cevaba delalet eden de el-Gaşiye sûresinin son âyeti ان الينا ايابهم ثم ان علينا حسابهم olduğunu söylemektedir.⁵⁹

Âişe Abdurrahman, maksadın kâsem edilen şeyler olduğunu, onlara dikkat çekmek olduğunu, bu maksadın da hasıl olduğunu, mahzuf ya da mahzuf olmayan bir cevabın olduğunu iddia edip onu tevil etmeye gerek olmadığını söylemektedir. Ayrıca Âişe Abdurrahman, şu açıdan Ebû Hayyân'a da itiraz etmektedir: Gaşiye sûresi Mushâftaki tertibe göre Fecr sûresinden öncedir, ama nuzul sırasına göre çok daha sonra nâzil olmuştur. Fecr sûresi nüzûl sırasına göre onuncu sıradayken Gaşiye sûresi altmış sekizinci

⁵⁵ Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **Tefsîru'n-Nesefî**, Edâ Neşriyat, İstanbul 1993, IV,1364; Beydâvi, II,593; Zemahşeri, VI, 368.

⁵⁶ Fahrüddin er-Râzî, **Mefatihü'l-Gayb**, Daru'l-fikr, Beyrut 1981, XXXI,166.

⁵⁷ Elmalılı, IX, 460.

⁵⁸ İbn Kesîr, IV, 507.

⁵⁹ Ebû Hayyân, VIII,464.

sıradadır. Eğer kâsem cevabının Gaşiye sûresi ile ilgili olduğunu söylersek o zaman sanki elli sekiz sûre sonraya kadar kâsem cevabı muallakta kalmış olacaktır. demektir.⁶⁰

Saîd Havva'da, kâsemin cevabının sonraki âyetlerden anlaşıldığını, cevabın ise şöyle takdir edilebileceğini: ان ربك لمحاسب و معاقب⁶¹ ifade etmektedir.⁶¹

1.8.2. Tekit

Tekit: Bir şeyin olması için üzerine basa basa vurgulamaktır. Kur'ân'a muarız olanlar tekid'in Kur'ân ve Sünnette olmasına itiraz ederler. Onlara göre tekidin zikredilmesinde herhangi bir fayda yoktur. Ama cumhura göre Kur'ân ve Sünnette tekit vardır. Tekit daima gerçek durumu bildirir.⁶²

Fecr sûresindeki tekitlerin en önemlilerinden bir tanesi başında bulunan yeminlerdir. "Fecre andolsun, on geceye, çifte ve tek'e, akıp gittiği zaman geceye." Mevdûdî, burada Resulullah'ın söylediğini ispatlamak ve söylediklerinin doğru ve hak olduğunu tekit etmek için yemin edildiğini söylemektedir.⁶³

Neseî de yemin âyetlerinin ardından gelen (bunlarda, akıl sahibi olan için bir yemin var değil mi?) âyetin tefsîrinde: "Bu büyük bir yemin değil midir ki kendisi için yemin edilen şeyler onunla tekit edilsin."⁶⁴ diye tefsîr ederek yemin'in amaçlarından birisinin burada tekit ifade etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Sûrede, tekit ifade eden diğer bir husus beşinci âyetteki (هل في ذلك قسم) istifhamdır. Oradaki istifhamdan maksat manayı kuvvetlendirmek ve tekit etmektir. Bu şuna benziyor mesela bir kişi çok önemli ve açık bir delil ortaya koyuyor, sonrada zikrettiklerimde bir

⁶⁰ Aişe Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Meârif, Kahire 1968, II,136.

⁶¹ Said Havva, *el-Esasu fi't-Tefsîr*, Daru's-Selam, Kahire 1989, XI,6513.

⁶² Muhammed b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân Fi'Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011. S. 435.

⁶³ El-Mevdûdî, VII,113.

⁶⁴ en-Neseî, IV,1364.

delil var mıdır diyor. Yani akli olan kişi, Allah'ın kendileri ile yemin ettiği şeylerde uluhiyetine ve tevhide delil olacak hususlar olduğunu bilir ve anlar.⁶⁵

Sûrenin 7. âyetinde (ارم ذات العماد) bulunan ارم kelimesi de kendisinden önce gelen “Âd” için atfu-beyan olduğu için,⁶⁶ ve atfu-beyan da sıfat gibi açıklayıcı ve başkasından ayırıştırıcı rolü olduğu için,⁶⁷ burada da tekit vardır. “Rabbinin Âd kavmine ne yaptığını görmedin mi” denilince 6. âyette, Âd kavminden maksadın kimler olduğu açıklığa kavuşturulmak ve mananın tekit edilmesi için onun hemen ardından “Yüksek sütunlar sahibi İrem’e” denmiştir.

Sûrenin 14. âyetinde de Allah şöyle buyurmaktadır: “Çünkü senin Rabbin gerçekte gözetleme yerindedir” (ان ربك لبالمرصاد) buradaki “inne” ve “lam” tekit ifade etmektedirler.⁶⁸

1.8.3. Kıssa

Kıssa, sözlükt: iz sürmek, peşinden gitmek, bir haberi ya da sözü açıklamak, bildirmek, saçı makasla kesmek ya da göğsün üst kısmı gibi anlamlara gelmektedir.

Kur’ân’da kasas kelimesi, tarihsel olaylara dair anlatımları ifade etmek için kullanılmıştır. Kur’ân’da üç tür kıssa bulunmaktadır. Birincisi: Allah elçilerini, elçilerin getirdikleri mesajları ve bu mesajlara ümmetlerinin gösterdikleri tepkileri anlatır. İkincisi: geçmişte yaşayan bazı topluluklar hakkında anlatılan kıssalardır. Mağara arkadaşları ve Ebrehe’nin ordusu hakkındaki kıssalar bu kategoridedir. Üçüncüsü: Hz. Peygamber dönemindeki olaylarla ilgilidir. Uhud ve Bedir savaşını anlatan âyetleri bu kısma örnek verebiliriz.⁶⁹

Kur’ân’daki kıssalarda Allah’ın birliği ve âhiret inancı gibi îmân esasları önceki kavimler ve peygamberlerden örneklerle anlatılmıştır. Geçmiş toplulukların iyi

⁶⁵ er-Râzî, XXXI,166.

⁶⁶ en-Nesefî, IV, 1364.

⁶⁷ ez-Zerkeşî, s.472.

⁶⁸ Muhammed et-Tayîb el-İbrahim, **İrabu’l-Kur’âni’l-Kerîm**, Daru’n-Nefâis, Beyrut 2009, s. 593.

⁶⁹ **Tefsîr Tarihi ve Usûlü**, s.220-221.

davranışlarından örnekler veren Kur'ân, indiği toplumu bu tür davranışlara özendirmiştir. Çoğunluğu Mekke döneminde anlatılan kıssalar, tebliğin zor zamanlarında Peygamberimize ve Müslümanlara destek olmuştur. Kıssalarda tarihi olaylar Kur'ân'ın kendi bakış açısından anlatılmıştır. Yerine göre zaman kısaltılmış, amaca göre ayrıntılar seçilmiş ve belirginleştirilmiştir. Gerektiğinde ilişkiler basitleştirilmiş ve olaylara yeni anlamlar yüklenmiştir.⁷⁰

Kur'ân'daki kıssalara dair farklı asırlarda çeşitli eserler meydana getirilmiştir, bunlardan bazıları şunlardır: es-Salebi'nin el-Ârâis ismiyle meşhur olmuş Kısasu'l-Enbiyası, asrımızda Muhammed Ahmed Câd'el-Mevlâ, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Ali Muhammed el-Becevî ve Seyyid Şahata'nın "Kasasul-Kur'ân" ile Mahmûd Zehrâ'nın Kasas min-e'l-Kur'ân'ı ve Abdulvehab en-Neccâr'ın Kasasul-Enbiya'sıdır.⁷¹

Fecr sûresinde de 6. âyetten 13. âyete kadar olan âyetler bazı geçmiş kavimlerin kıssalarını anlatmaktadır. Bunlar Âd, Semûd ve Firavun kıssasıdır. Âyet, "görmedin mi Rabbin Âd'a ne yaptı" diye başlamaktadır. Âd, Semûd ve Firavun haberleri dillerde dolaşarak yalan olma ihtimali bulunmayan anlatımlarla aktarılmıştır. Âd ve Semûd Arab-i baideden tarihin derinliklerinde kalmış Araplardan olup Arabistan da yaşamışlardı. Eserleri ve harabeleri görülüyordu. Mısır kıtası Arabistana yakın olmakla birlikte Firavun kıssalarını Araplar, Hıristiyan ve Yahudilerden işitiyorlardı. Aslı görülen tevatür nitelikli haber de görülmüş gibi kuşku'dan uzak zorunlu bir bilgi ifade ettiğinden ve bu kıssalar Kur'ân'da da Allah tarafından yinelenerek haber verildiğinden dolayı bu bilgi görme ile anlatılmıştır. Hitap görünürde Hz. Peygambere ise de, bunu duyup bilenlerin genelini de kapsar. Bunları anlatmanın yararı da kafirleri uyarmak, müminlere yol göstermek ve bir önceki sûrede anıldığı üzere yeryüzünün durumunun incelenmesinden alınacak ders örneklerinden bir bölümünü detaylandırmadır. Çünkü yerkürenin yüzeyinin niteliği incelenirken böyle inkıza uğramış toplumların eserleri, yıkıntıları da görülerek âlemin başından geçen değişimlerin başlangıç ve son için ibret alınmış yararlı işlerle boş işlerin farkına varılmış olur.⁷²

⁷⁰ Paçacı, s. 94-95.

⁷¹ Cerrahoğlu, s.173.

⁷² Elmalılı, IV, 460.

Allah teâla, “Bundan dolayı Rabbin de üzerlerine bir azap kamçısı yağdırıverdi” buyurarak özet olarak onların azaplandırılışını anlatıyor. Bu azabın nasıl olduğunu ise beyan etmiyor. Hakka sûresinde ise, “ Semûd’a gelince onlar hadden aşırı bir ses ile helak oldular. Ad’a gelince, onlar da uğultulu azgın bir fırtına ile helak edildiler. Firavun da ondan öncekiler de altüst olan beldeler de hep o hatayı işlediler”(Hakka, 69/5-9) buyurarak, burada müphem olarak ifade edilen hususu açıklamıştır.⁷³

Sûrede sözü edilen üç kavim üzerinden Mekke müşriklerine gönderme yapılmaktadır. Onlar da kendilerini zengin ve güçlü görüyorlardı. Oysa bahsi edilen kavim kendilerinden daha güçlü ve daha zengin idiler. Ama inkarları ve azgınlıkları nedeniyle helak edilmişlerdir.⁷⁴

Ad, Semûd ve Firavun kavimlerinin kıssalarının daha geniş açıklaması, ilgili âyetlerin tefsîrlerinin olacağı bölümde yapacağımız için şimdilik burada bununla iktifa ediyoruz.

1.9. KIRAATLER

Kıraat imamları, Fecr sûresinde bazı kelimeleri farklı kıratlarda okumuşlardır. Biz o kelimeleri ve kıraatları teker teker açıklamaya çalışacağız.

ليال عشر Cumhuriyet’e göre lam tenvinli okunur. İbni Abbas ise izafe ile okumuş, lam’ı tenvinsiz okumuş, bazıları bunu ya’ sız yazmış ليال عشر şeklinde. Bazıları ise lam’ ı ya’ lı yazmışlar ليالي عشر şeklinde. Ya’lı okunduğunda takdiri şöyledir: ليالي ايام عشر. Mevsuf ايام hazfedildiği için عشر kelimesindeki ta da hazfedilmiştir.⁷⁵

والوتر kelimesini cumhur, vav’ın fethası ile okumuştur. Bu okuyuş Kureyş ve Hicazlıların okuyuşudur. Hamza, Kısâ ve Halef vav’ın kesresi ile okumuşlardır, bu okuyuş

⁷³ er-Râzî, XXXI,166.

⁷⁴M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsîri**, Beyân Yayınları, İstanbul 2012, V,435.

⁷⁵ Ebû Hayyân, VII,463; el-Alûsi, XXX,120.

da Temîm ve Beni Sâd'ın okuyuşlarıdır. “Tek” manasında olan وتر vav'ın fethası ve kesresi ile iki şekilde okunmaktadır.⁷⁶

يسر geçmek anlamında olan bu kelimenin ya'sı kesrenin ona delalet etmesi nedeniyle vasılda hazfedilmiştir. Bunun aslı يسري dir sonunda ya harfi bulunmaktadır. Vakıfta ise hem ya hem kesre hazfedilmiştir. Biri Ahfeş'e bunun neden hazfedildiğini sormuş, o da kendisine bir sene hizmet etmesi karşılığında vevap vereceğini söylemiştir, bir senenin ardından adam tekrar sormuş, Ahfeş ona demiş ki, gece geçmez ancak gecede olanlar geçer, ne zamanki manası değiştirildi geçmek geceye hamledildi o zaman lafzı da değişti ve ya lafzından hazfedildi ki mana ile lafız arasında muvafakat olsun diye.⁷⁷

Nafi ve Ebû Amr'a göre, hazif sadece vakıfta olur. Bunun sebebi de âyetlerin sonlarının birbirine uyumu için olduğunu söylemişlerdir. İbn Kesîr ve Yakup ise ya'yı ne vasılda ne vakıfta hazfetmemişlerdir. Bazıları da sonunu tenvinle okumuşlardır.⁷⁸

ارم Bazıları, bu kelime Âd kavminin şehirleri ve yerlerinin adıdır demişlerdir ve izafe ile بعد ارم şeklinde okumuşlar. Hasan, iki fethalı okumuş, yani başını da kesreli değil de fetha ile okumuş. Bazıları da ra'yı tahfif olsun diye sakın okumuşlar. ت العماد ارم lafzını ارم lafzına izafe ederek okuyan da olmuştur.⁷⁹

اهانن ve اكرمن kelimelerini vasıl yaparken ya'yı okumayanlar ki o zaman kesre ile iktifa ediyorlar, vakıf yaparken nun'u sakın okuyorlar. İbn Kesîr, her ikisinde de nun'u ya'lı okuyor (اكرمني اهانني). Nafi, vasıl yaparken ya'lı, vakıf yaparken ya'sız okuyor. فقدر kelimesi de hem şeddeli hem de şeddesiz okunmuştur.⁸⁰

بل لا يكرمون Ebû Amr بل لا يكرمون kelimesini ya ile okumuştur: بل لا يكرمون şeklinde, böyle okumasının sebebi de daha önce insan lafzı geçtiği için ve insandan da maksat cins ve çoklukta بل لا يكرمون gaybet halinde ona hamledildi. Ta ile okuyanlara göre ise cümlenin takdiri şöyledir: Ya Muhammed onlara bunu söyle. Hasan, Mücahid, Ebû Reca, Katâde, Cehderî ve Ebû Âmr buradaki fiillerin her dördünü de gaip ya'sı ile okumuşlardır, يكرمون

⁷⁶ Muhammed Tahir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tehrîr ve't-Tenvîr**, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984, XXX,315.

⁷⁷ en-Nesefî, IV, 1364.

⁷⁸ el-Beydâvî, II, 593.

⁷⁹ ez-Zemahşeri, VI,369.

⁸⁰ el-Alûsî, XXX,126; Zemahşeri, VI,371.

يكلون, ولا يحضون ويحبون, şeklinde, diğer yedi kıraat imamı ise ta'yla okumuşlar. Ebû Cafer, Şeybe, Kûfiler ve İbn Mukassem تحاضون ta'nın fethası ve elif ile okuyorlar, aslı تتحاضون dir. Bu Ameş'in de kıraatidir, yani bazılarınız bazılarınızı teşvik etmiyor anlamındadır. Diğer bazıları da ta'nın zammesi ile okumuşlardır.⁸¹

لايعذب ولا يوثق çoğunluğun kıraatine göre zal ve sa'm kesresi ile okunmuştur. Mukatil, manasının şöyle olacağını söylemektedir: Yani Allah'ın ettiği azabı ve bağladığı bağı mahlukattan hiç kimse yapamaz. Kısâî ve Ebû Ubeyde fetha ile okumuşlardır. Ebû Amr'ında ömrünün sonlarında bu kıraati benimsediğine dair rivâyetler vardır. Bunlar bu kıraati Peygamber'e (a.s) dayandırmaktadırlar ki onun da fetha ile okuduğuna dair bir rivâyeti delil gösteriyorlar. Buna göre zamir insana racidir. Bazıları da zamirin Ubey b. Halef'e raci olduğunu söylemişlerdir. Bu fethalı kıraate göre iki mana ile Tefsîr edilebilir. Birincisi: Hiç kimse onun gördüğü azap ve bağlandığı zincirlerle azap göremez ve bağlanamaz. Çünkü o küfürde çok ileri gitmiştir. İkincisi: Hiç kimse kafir'in azaplandırıldığı azapla azaplandırılmaz.⁸²

يايتها النفس المطمئنة Bu âyetin manası korku ve üzüntünün kendisinde bulunmadığı nefis demektir. Bu da müminin nefsidir. Ya da manası: Hakkın yanında olan kendisinde şüpheli olmayan nefis demektir. Birinci mananın delili de Ubey b. Kab'ın kıraatidir. O, şöyle okumuştur: يا ايها النفس الامنة المطمئنة. Zeyd b. Ali cumhurdan farklı olarak ايها şeklinde okumuştur.⁸³

فادخلي في عبادي Cumhur, cem halinde فادخلي في عبادي okumuş. İbni Abbas, İkrime, Dahhak, Mücahid, Ebû Cafer, Ebû Sâlih, Kelbî, Ebû Şeyh el-Henâî ve el-Yemanî müfred halde انتي ربك راضية, Ubey, في عبادي şeklinde okumuşlar. İbni Mesud في جسدي عبادي olarak okumuş. انتي ربك راضية şeklinde okumuş.⁸⁴

⁸¹ er-Râzî, XXXI,172; Ebû Hayyân, VIII,466.

⁸² er-Râzî, XXXI,176.

⁸³ ez-Zemahşeri, VI,374; Ebû Hayyân, VIII,467.

⁸⁴ ez-Zemahşeri, VI,372; Ebû Hayyân, VIII,467.

1.10. EDEBÎ SANATLAR

وَلِيَالِ عَشْرٍ bunun vav ile الفجر üzerine atfedilmesinin münasebeti şudur: Fecr gecenin son bulmasının vaktidir onunla gece arasında zıtlık vardır ve gece de ilahi kudretin zuhur ettiği bir andır. Ne zaman ki gecenin اذا يسر والليل sözüyle fecre atfi istendi, ondan önce mübarek geceler zikredildi. Çünkü bu da gecelerden bir gecedir.⁸⁵

Sûrede sec-i resin bulunmaktadır. Örnekleri ise şu âyetlerdir:

وَأَمْثَلُ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ 9 وَفَرَعُونَ ذِي الْاَوْتَادِ 10 وَلِيَالِ عَشْرٍ 2 وَالشَّفْعَ وَالْوَتْرَ 3 وَالْيَلَّ 4 اِذَا

Kendisiyle yemin edilenler arasında ليال lafzının nekre gelmesinin nedeni bu gecelerde bazı faziletler vardır ki başka gecelerde yoktur. Nekrelik burada büyük fazilete delalet etmektedir.⁸⁶

Kendileri ile yemin edilen çift ve tek anlamında olan bu iki kelime arasında tibak⁸⁷ vardır.⁸⁸

هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَجْرٍ burada قسم lafzının nekre gelmesinin sebebi tazim ifade etmek içindir. Yani bu kâsem kendisi için yemin edilene ikna edici ve yeterlidir. Âyetteki istifham da takrirdir.⁸⁹

الم تر كيف فعل ربك بعاد “Görmedin mi Rabbin Âd kavmine ne yaptı” meâlindeki bu âyette bulunan istifham takrirdir. Muhatap burada Peygamber (a.s) dir. Âyette, onun için teselli ve zafer vaadi; kafirler içinde uyarı ve tehdit vardır.⁹⁰

فعل ربك burada Allah etti denmemiş de Rabbin etti denmiştir. Allah lafzı yerine Rab lafzının kullanılmasının sebebi Rab’da koruma ve kollama anlamı bulunmaktadır. Rabb’in hitap zamirine izafe edilmesinde ise muhataba verilen değer ve kıymet vardır.

⁸⁵ İbn Âşûr, XXX,313.

⁸⁶ er-Râzî, XXXI, 163.

⁸⁷ Tibak, aralarında gerek tezat gerek diğer sûretle tekabül bulunan şeyleri bir ibarede bulundurmadır. Tibak, tezat ve mukabele aynı manaya gelir. (Tahir el-Mevlevi, **Edebîyat Lüğati**, Neşre hazırlayan: K. Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitapevi, İstanbul 1973.)

⁸⁸ es-Sabuni, III,532.

⁸⁹ İbn Âşûr, 316.

⁹⁰ a.g.e, 317.

فصب عليهم ربك سوط عذاب Burada istiare-i mekniyye vardır. Azabın hızlı inmesi dökülen bir şeye benzetilmiştir. Burada su için kullanılan dökme eylemi kullanılmıştır. Azabın kamçı ile isimlendirilmesi ise âhirette bulunan büyük azaba nisbeten bu azabın ancak kamçının diğer azaplar arasındaki yeri kadar olduğunu bildirmek içindir.⁹¹

اما اذا ما ابتلاه فقدر عليه رزقه اما اذا ما ابتلاه ربه فاكرمه ونعمه âyeti ile âyeti arasında mukabele⁹² vardır.

كلا بل لا تكرمون اليتيم âyette gaip zamirinden daha fazla azarlama ve ayıplama olsun diye hitaba dönülmüştür. Bunun aslı بل لا يكرمون dir.⁹³

وجاء ربك والملك صفا صفا Burada “fennul-İfrati fis-Sifeti” vardır. Bu fennin özelliği şudur: konuşmacı, bir hali anlatıyor ve durabileceği yerde durmayıp söylemek istediğini daha belâğatlı bir şekilde ifade ediyor. Âyette eğer صفا denilip durulsaydı yeterli olurdu fakat durulmayıp kelamın daha belîğ olması için صفا صفا denilmiştir.⁹⁴

لا يعذب عذابه ولا يوثق وثاقه يتذكر الذكري bunlarda cinasul-iştikak⁹⁵ vardır.⁹⁶

فا دخلي في عبادي Kullarımın arasına gir meâlinde ki bu âyetteki izafet teşrif içindir. Yani Allah benim kullarım demekle kullara değer ve şeref vermiştir.⁹⁷

⁹¹ Mahmud Safi, *el-Cedvel fi-İrab'il-Kur'âni ve Sarfihi*, Darur-Reşid, Dimeşk 1992, XV,322.

⁹² Mukabele, aralarında tezad ve tekabul bulunan şeyleri bir ibarede bulundurmaktır. (Mevlevî, *Edebîyat Lüğatı*, s.102.)

⁹³ es-Sabuni, III,532.

⁹⁴ es-Safî, XV,327.

⁹⁵ Cinasul-iştikak, aralarında türeme yönünden bir irtibat olan iki lafzın meydana getirdiği cinas demektir. (*Mevlevî*, s. 31)

⁹⁶ es-Sabuni, III,532.

⁹⁷ a.g.e. III,532.

İKİNCİ BÖLÜM

FECR SÛRESİNİN TEFSİRİ

2.1. ALLAH'IN YEMİNİ

وَالْفَجْرِ (1) وَلَيَالٍ عَشْرٍ (2) وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (3) وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ (4) هَلْ فِي ظَنِّكَ قَسْمًا لِّئَنِّي حَجْرٌ (5)

“1. Tan yerinin ağarmasına andolsun, 2. On geceye andolsun, 3. Çifte ve teke andolsun, 4. Geçip giden geceye andolsun, 5. Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır.”

Âyetlerdeki el-Fecr sabah aydınlığıdır.⁹⁸ Eş-şef, rakamlardan çift olandır.⁹⁹ el-vevr rakamlardan tek olandır.¹⁰⁰ Hicr, taş, haram, akıl, dişi at ve insanın kucağıdır.¹⁰¹ Bu manalar bu kelimelerin sözlükte anlamlarıdır.

Müfessirlerin bu âyetlerdeki kelimeleri tefsîrleri ise farklı olmuştur. Sebebi ise yoruma açık ifadeler oldukları için olsa gerektir. Mesela buradaki çift ve tekten maksat nedir, on gece hangi gecelerdir, Fecr den kasıt nedir.

Fecr kelimesi için sabah vaktidir diyenler vardır. Bunlara göre Allah teâlâ gündüzün sona erip aydınlığın başlaması, insanlar ve kuşların vahşi hayvanlar gibi diğer canlıların rızıklarını aramak için yeryüzüne dağılmaları yüzünden yemin etmiştir ki bu durum, ölümlerin kabirlerinden çıkıp yayılmalarına benzer, onu hatırlatır. Dolayısıyla böyle oluştaki düşünen kimseler için alınacak dersler vardır. İkinci bir mana ise fecr den bizzat sabah

⁹⁸ Cübran Mesud, **er-Raid**, Daru'l-İlmi li'l-melayîn, Beyrut 1986, f-c-r md.

⁹⁹ a.g.e. ş-f-a. Maddesi.

¹⁰⁰ a.g.e. v-t-r- md.

¹⁰¹ a.g.e. h-c-r. md.

namazı kastedilmiş olduğudur. Allah teâlâ, sabah namazına, bu namazın gündüzün başlayacağı bir vakitte kılınmasından ve o namazda hem gündüz görevli olan meleklerin hem de gece görevli olan meleklerin hazır olmalarından dolayı yemin etmiştir. Bir diğer mana ise fecr den kasdın kurban bayramının sabahı olduğudur. Çünkü bu gün her müslümanın kurbanını kestiği büyük bir gündür. Zilhiccenin fecridir diyenler vardır. Muharrem'in fecridir diyenler var. Muharrem'in fecridir diyenlere göre: Allah bu fecre yemin etmiştir. Çünkü bu fecir her yılın ilk fecridir ve bu esnada hac, oruç, zekat gibi yıldan yıla tekrarlanan pek çok husus meydana gelir, ve yine gökteki ayın hesaplarına yeniden başlanır, demektelerdir.¹⁰²

Kur'an'da fecr kelimesi oruç ve namazla ilgili bazı hükümlerin bildirilmesi (el-Bakara 2/ 187; el-İsrâ 17/ 78; en-Nur 24/ 58), yemin (el-Fecr 89/ 11) ve Kadir gecesinin fazileti (el-Kadr 97/ 5) gibi münasebetlerle beş ayette geçmektedir.¹⁰³

İkinci âyette geçen On gecenin, Zilhicce'nin ilk on gecesini, hicri birinci ay olan Muharrem'in ilk on gecesini, Ramazan'ın ilk veya son on gecesini olduğu şeklinde değişik rivâyetler vardır, yalnız birinci mana daha uygundur. Çünkü bu sûre Mekke'de indiğine göre ayrıca Ramazan orucu da Medine'de farz kılındığına göre ikinci ve üçüncü şıklardaki günler sûrenin indiği dönemde özel bir önem taşıyordu. Zilhicce'nin ilk on günü ise sûrenin inmesinden önce de Araplar da kutsaldı.

3. âyetteki çift (الشفع) ve tekten (الوتر) maksadın ne olduğu konusunda farklı yorumlar bulunmakla beraber çift ve tek olanıyla bütün varlıklar üzerine yemin edildiğini söylemek en münasip olanıdır. Çünkü varlık yokluğa göre bir değerdir. Çünkü islam düşünde tarihinde varlık hayır, yokluk şer olarak kabul edilmiştir. 4. âyette geçen "Geçip gitmekte olan gece" nin Müzdelife gecesini veya bayram gecesini olduğu söylenmiştir. Ancak ifadenin genelliliği ve başka birçok varlık ve olaylara belirleme yapılmaksızın yemin edildiğini dikkate alarak bunu da bütün geceler olarak anlamak daha uygun olur.

¹⁰² er-Râzî, XXXI,162.

¹⁰³ Yakup Çiçek, TDV İslam Ansiklopedisi, "Fecr" md. İstanbul 1995, XII, 287.

5. âyetin (هل في ذلك قسم لذي حجر) başında bulunan soru edatının kesinlik ifade eden “kad” edatı anlamında kullanıldığına dair görüş birliği vardır. Bu ifade tarzı yukarıda kendilerine yemin edilen varlıkların önemli varlıklar olduğunu gösterir.¹⁰⁴

Ayetteki حجر kelimesi ise akıl anlamındadır. Nefsine hakim olabilen kendisini kontrol edebilen kişiye ذي حجر denilmektedir. Yani akıl sahibi, düşünebilen anlayabilen kişi.¹⁰⁵

Akıl Kur’an’da fonksiyonlarına göre isim alır. Buradaki hier’in açılımı “oturaklı, sağlam, taş kaya gibi bir akıl” vurgusu taşır. “Taş, kaya” manasına gelen hacir ile aynı köktendir.¹⁰⁶

Sabûnî’de Safvette on gece, çift ve tek ifadeleri için şunları ifade etmektedir: “On gece (وليل عشر) Zilhicce’nin ilk on gecesidir. Çünkü bu günler hac menasiki ile meşgul olma günleridir. Müfessirler, Allah sabah aydınlığıyla yemin etmiş. Çünkü o vakitte kalp Rabbine karşı huşû içindedir, mubarek on gece ile de yemin etmiş. Çünkü bunlar Zilhicce’nin ilk on gecesidir, bu geceler yıl içindeki günlerin en hayırlıdır, demişlerdir. Buhari’de geçtiği gibi: “İçinde sâlih amel işlenecek günlerin en hayırlıları Zilhicce’nin ilk on geceleridir. Allah yolunda cihat da mı? dediler. Allah yolunda cihat da dedi. Ancak bir kişi hem malı hemde canı ile gider ve bundan hiçbirini ile dönmezse bu müstesna.” Allah, âyette çift ve tek ile yemin etmiştir, çift ve tekten kasıt her şeydir. Çünkü bütün her şey ya çift ya da tektir. Ya da bunlardan kasıt yaratan ve yaratılandır. Çünkü yaratan tek yaratılan ise çifttir, yani erkek ve dişidir.”¹⁰⁷

Derveze ise şef ve vetr kelimelerini tefsir ederken, şef iki ayrı şeyden çiftleşmiş her şey ve bunların katlanması olduğunu, bundan maksadın da kurban günü olduğunu. Çünkü zilhiccenin onuncu gününe rastladığını ve oda çift olduğunu söylemektedir. Vetr ise ikiye bölünmesi mümkün olmayan her şey “tek” anlamına geldiğine göre bunun da Arafat günü

¹⁰⁴ a.g.e. s. 617.

¹⁰⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Camîu’l-Beyân an Tavîli’-Ayî’l-Kur’an**, Metbeetu’-Hecer, Kahire 2001, XXIV, 358.

¹⁰⁶ Mustafa İslamoğlu, **Hayat Kitabı Kur’ân Gereçeli Meal-Tefsir**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2008. II, 1255.

¹⁰⁷ es-Sabuni, III, 529.

olması gerektiğini. Çünkü Arafatın Zilhiccenin 9. gününe rastladığını ve dokuz sayısının da tek olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸

Şef ve vetr kelimelerini diğer bazı alimler ise şöyle tefsir etmişlerdir: Şef sabah namazı, vetr de akşam namazıdır, şef Âdem ve Havvâ vetr de Allah'tır (c.c), şef akşam namazının ilk iki rekâtı vetr son rekâtıdır, şef gün ve gecelerdir vetr ise ardından gece gelmeyecek olan kıyamet günüdür, diyenler de vardır. Bazıları da şef, Sefa ve Merve vetr ise Kabe'dir. Diğer bazıları ise şef cennetin dereceleri vetr ise cehennem dereceleridir. Çünkü cennetin sekiz cehennem ise yedi derecesi vardır. Bu kelimeler hakkındaki diğer bazı görüşler ise şöyle: Şef, Mekke ve Medine mescitleridir vetr de Mescidi-Aksa'dır, şef, farzlar vetr sünnetlerdir, şef namaz oruç ve zekat gibi tekrarlayan farzlardır, vetr ise hac gibi tekrarlamayan farzlardır.¹⁰⁹

2.2. GEÇMİŞ KAVİMLER VE İSYANLARI

أَمْ تَرْكِبُ فَعْلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (6) إِمَّ ذَاتِ الْعِمَادِ (7) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (8) وَشُمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ
(9) وَفُؤُونَ خِي الْأَوْتَادِ (10) الَّذِينَ طَعَّوْا فِي الْبِلَادِ (11) فَأَكْتَمُوا فِيهَا الْفَسَادَ (12) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ (13)

“6, 7, 8, 9, 10. (Ey Muhammed) Rabbinin, Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? 11, 12. Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. 13. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.”

Bazı kafir kavimler var ki bunların adları sık sık Kur'ân'da geçer ve bunlar peygamberleriyle mücadele ederek hak yolundan sapmış, batıl yolunu tercih eden kavim ve topluluklardır. Fecr sûresinde de işte o kavimlerden üçü geçmektedir. Âd, Semûd ve Firavun, sûrede, bunların şehirlerde aşırılıklar yaptığı, fesat ve tahribatlar yaptıkları anlatılmaktadır.

¹⁰⁸ İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, çev: Şaban Karataş, Ekin Yay., İstanbul 1998. I,151.

¹⁰⁹ Ebû İshak Ahmed es-Salebi, **el-Keşfu ve'l-Beyân**, Beyrut 2002. X,192-193.

Allah'ın onları türlü türlü şiddetli azapla azablandırıldığı anlatılmaktadır. Bu kavimler çok güçlü olmalarıyla tarih sahnesine çıkmış kavimler olmalarıyla beraber, peygamberleri yalanlamaları sonucu başlarına gelen azabı geri çevirememişlerdir. Bunun anlatılmasından maksat sonraki nesillerin bunlardan ders çıkarmaları; güçleri, malları ve ordularıyla böbürlenmemeleri, hak yoldan ayrılmamaları, Allah'a meydan okumamaları, öyle davrandıkları takdirde tarihe baktıklarında aynı şekilde davranmış kavimlerin nasıl helaka uğradıklarını göstermek içindir.

Mustafa İslâmoğlu, Âd ve Semûd'un Kur'ân'da sık anlatılmasındaki nedeni şöyle ifade etmektedir: “Âd ve Semûd Kur'ânda tam yirmi iki yerde birlikte ya da ardarda anılır. Bunun verdiği mesaj şudur: Hata ve noksanlığı davranış bozukluğunda değil de yapı malzemesinde görüp onu değiştirmek bir toplumu Allah'ın gazabından kurtarmaz ve tarih ibret alınmazsa tekrür eder.”¹¹⁰

Kur'ân Yolu tefsîri ise şunları ifade etmektedir: ”Bu âyetlerde özellikle şu noktalar dikkat çekmektedir: 1) 6. âyetteki “görmedin mi” sorusundan maksat Kur'ân'ın ilk muhataplarının, anılan kavimlerin hayat hikayeleri ve başlarına gelen felaketler hakkında kulaktan dolma da olsa bazı bilgilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca onların uygarlıklarına ait bazı kalıntıları görmüş veya duymuşta olabilirler. 2) Bu âyetlerde söz konusu edilen kavimlerin iki özelliğine dikkat çekildiği görülmektedir. Bunlardan ilki çok güçlü olmaları, ikincisi de ülkelerinde azgınlığa sapmaları, günah ve isyanda sınır tanımamaları ve durmadan fesat çıkarmalarıdır. O halde bir toplumda yöneticiler ve sorumluluğu olan herkes inanç ve davranışlarında Allah'ın hükümlerini, kitabının ve peygamberinin davetini hiçe sayar, hak ve adalet ölçülerinden sapar ve sonuçta ülkeyi fitne ve fesat ortamı haline getirirlerse, kaçınılmaz felaketi de hak etmiş olurlar.”¹¹¹

2.2.1. Âd Kavmi ve Hz. Hûd (a.s)

Âd, Nûh'un torunlarından Avs'in oğludur. Avs'in babası İrem, onun babası Hz. Nûh'un oğlu Sâm'dır. Tarihçiler ve müfessirler, Âd kavmini Âd-ı ûla ve Âd-ı uhrâ olmak

¹¹⁰ Mustafa İslâmoğlu, **Kur'ân Sûrelerinin Kimliği**, Akâbe Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 483.

¹¹¹ **Kur'ân yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr**, V, 619..

üzere iki kısma ayırırlar. Hz. Hûd'un peygamber olarak gönderildiği kavim Âd-ı ûlâ'dır. Necm sûresinin ellinci âyetinde, "Allah daha önce gelen Âd'ı helak etti" denilmektedir. Bu sebeple müfessirler, Âd ve Hz. Hûd ile ilgili olarak Kur'an'da zikredilen müşterek olayların hepsinin birinci Âd kavmiyle ilgili bulunduğunda hemfikirdirler. Âd-ı ûlâ'nın helak edilmesinden sonra bu kavimden kurtulanların neslinden ikinci Âd, yani Âd-ı uhrâ ortaya çıkmıştır.¹¹²

Hz. Nûh tan sonra tarih sahnesine çıkmış olan Âd kavmi, Yemende Uman ile Hadramut arasındaki bölgede yaşamış eski ve önemli bir Arap topluluğudur. Fecr sûresinde geçen İrem de Âd kavminin bir kolu olup adını kabilenin atası olan İrem'den almıştır. Aynı zamanda topluluğun yerleşim merkezine de bu ad verilmiştir. Sûrede memleketler içinde benzeri görülmemiş olan, sütunlarla dolu son derece mamur ve azametli sütunlarıyla görkemli yapıları, rengarenk bağları ve bahçeleriyle tanınan şehir olarak bahsedilmiştir. Yerin üzerinde akan ırmakları, bağları bahçeleri sürü sürü davarları, yer altında da su depoları vardı, başkalarına verilmeyen boy pos güç kuvvet de onlara verilmişti. Ancak onlar Hûd peygamberi yalanlamaları sebebiyle güçlerine rağmen helak olup gitmişlerdir.¹¹³

Mâverdî, *رم*'in tefsîrinde dokuz görüş olduğunu söylüyor. Birincisi İrem'in yeryüzü demek olduğudur. İkincisi İrem'den maksat Dimeşk'tir. Üçüncüsü İskenderiyye'dir. Dördüncüsü bir ümmet adı olduğudur. Beşincisi Âd kavminden bir kabilenin ismidir. Altıncısı Âd'ın dedesinin ismi olduğudur. Yedincisi eski kavim manasında olduğudur. Sekizincisi helak olan kavim demektir. Dokuzuncusu da çürümüş kavim demektir. Mâverdî, *ذات العماد* kelimesinde de dört görüş olduğunu söylemektedir. Birincisi uzun oldukları için denilmiştir. İkincisi çadırlarındaki direklere nisbeten denilmiş olduğudur. Üçüncüsü güç ve kuvvetlerini ifade etmektedir. Dördüncüsü de direklerle destenlenmişler demektir.¹¹⁴

İbni Kesîr, Âd için, bunlar birinci Âd'dır diyor ve şunları söylüyor: "Allah onlara peygamber gönderdi. Hûd peygamberi yalanladılar, onu terslediler. Allah onu îmân edenlerle beraber aralarından çıkarıp kurtardı ve onları 8 gün 7 gece süren şiddetli bir

¹¹² Celal Kırca, **TDV İslam Ansiklopedisi**, "Ad" md. İstanbul 1988, I, 334.

¹¹³ a.g.e. s.618.

¹¹⁴ Ali b. Muhammed el-Mâverdî, **en-Nüketu ve'l-Uyûn**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts. VI,267-268.

rüzgarla helak etti. Allah birçok yerde kıssalarını anlatıyor ki müminler bunlardan ibret alsınlar.”¹¹⁵

Yüce Allah Âd kavmine Hûd aleyhisselamı peygamber olarak gönderdi. O da onları bir olan Allah’a îmân ve ibada zulmetmekten vazgeçmeye davet ettiyse de red ve tekzip ile karşılandı. Bundan dolayı Allah üç yıl onlardan yağmuru kesti, Onları yağmur duası için Mekke’ye bir grup göndermek zorunda bıraktı. Yağmur yağdıracağını sandıkları bir kasırga ile de yok olup gittiler.¹¹⁶

Hûd’un şeceresiyle ilgili olarak kaynaklarda değişik rivayetler bulunmakla birlikte genellikle Âd b. Us b. Aram b. Sâm b. Nûh’a çıkarılmakta; Tevrat’ta İbrâniler’in atası olarak kabul edilen Âbir’le aynı kişi kabul edildiği gibi onun oğlu olarak da gösterilmektedir. Kur’an-ı Kerîm’e göre Hûd Âd kavmine mensup olup onlara peygamber olarak gönderilmiş olan bir kişinin adıdır (el-Arâf 7/65; Hûd 11/50; eş-Şuarâ 26/123-124). Yine Kur’an’ın verdiği bilgiye göre Nûh kavminden sonra onların yerine getirilen ve onlardan daha üstün kılınan (el-Arâf 7/69) Âd kavmi Hûd’un peygamber olarak gönderildiği Ahkâf bölgesinde yaşamıştır. Her yüksek yere alâmetler diken, temelli kalmayı düşünerek sağlam yapılar yapan, mallara ve sürülere, eşsiz bağ ve bahçelere sahip olan bu insanlar servetlerine ve güçlerine güvenerek gurur ve kibre kapılmışlar, putperestliğe sapsmışlardır. Hz. Hûd onlardan hiçbir ücret talep etmeden onları Allah’a kulluğa ve tövbeye davet etmişse de onlar Hûd’u beyinsizlik ve yalancılıkla itham etmişlerdir. Hûd ise kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu, onlara Allah’ın vahyini bildirdiğini, taptıkları putları bırakmaları gerektiğini, aksi takdirde Allah’ın gazabına uğrayıp iğrenç bir duruma düşeceklerini söylemiş, fakat onu dinlemeyen kavmi, “Tehdit ettiğin azabı getir” diyerek kendisine meydan okumuştur. Bunun sonucunda da bir kasırga ile helak olmuşlardır.¹¹⁷

Kavminin helakinden sonra Hz. Hûd’un nereye gittiği ve nerede vefat ettiği hususunda çeşitli rivayetler vardır. 150 sene yaşayan Hûd, kavmi helak olduktan sonra bir rivayete göre kendisine inananlarla birlikte Mekke’ye gidip yerleşmiş ve orada vefat etmiş, Kabe ile zezem arasında Hicr’e defnedilmiştir. Diğer bir rivayete göre ise kabri Şam’da

¹¹⁵ İbn Kesîr, IV,507.

¹¹⁶ M.Asım Köksal, **Peygamberler tarihi**, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.118.

¹¹⁷ Ömer Faruk Harman, **TDV İslam Ansiklopedisi**, “Hûd” md. XVIII,280.

Emeviyye Camii'ndedir. Kabrinin Yemen diyarında olduğu, kavminin cezalandırılmasından sonra Âd diyarından Yemen bölgesindeki Şihr'e göç ettiği, burada iki yıl kaldığı, vefatında Hadramut topraklarında defnedildiği yolunda rivayetlerde vardır.¹¹⁸

Âd kavmi daha önce geçtiği gibi Kur'ân'ın birçok yerinde sıkça geçmektedir. Şimdi Âd ile ilgili âyetleri olduğu gibi Meâlen buraya almak istiyoruz. Çünkü âyetlerin bizatihi kendileri Âd'la ilgili birçok soruya cevap bulabileceğimiz bilgileri ihtiva etmektedirler.

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik O, kavmine ey kavmim Allah'a ibadet ediniz. Sizin ondan başka ilahınız yoktur. Hala Allah'tan korkmayacaksınız.”¹¹⁹

“Siz Allah'a karşı yalan düzenlerden başka kimseler değilsiniz, dedi .”¹²⁰

“Kavminin ileri gelenlerinden kafir bir cemaat ise: Biz seni muhakkak bir beyinsizlik içinde görüyoruz, seni muhakkak yalancılardan sanıyoruz dediler. Hûd: Ey kavmim bende hiçbir beyinsizlik yoktur. Fakat ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim, size vahiy ettiklerini tebliğ ediyorum. Ben sizin emin bir hayrhahınızdım. Size o korkunç akıbeti haber vermek için içinizden bir adam, Rabbinizden size bir ihtar gelmesi tuhafınıza mı gidiyor. Düşününüz ki o sizi Nûh kavminden sonra hükümdar yaptı. Size yaratılıştta onlardan ziyade boy pos ve kuvvet verdi. O halde Allah'ın nimetlerini unutmayıp hatırlayınız ki kurtuluşa erebilesiniz dedi. Sen bize yalnız Allah'a ibadet etmemiz, atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin. O halde doğruculardan isen bizi tehdit etmekte olduğun şeyi azabı getir dediler. Hûd: Rabbinizden üzerinize bir azap, bir gazap hak oldu muhakkak, kendinizin ve atalarınızın taktırdığı düzme bir takım putlar hakkında, Allah onlara bir hüccet indirmemişken, benimle mücadele mi ediyorsunuz. Artık bekleyiniz şüphesiz ki bende sizinle birlikte onu bekleyenlerdenim.”¹²¹

“Ey kavmim ben buna (tebliğime) karşılık, sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafatım, beni yaratandan başkasına ait değildir. Hala akıllanmayacaksınız. Ey kavmim

¹¹⁸ a.g.e.

¹¹⁹ el-Araf 7/65.

¹²⁰ Hûd 11/50.

¹²¹ el-Araf 7/66-71

rabbinizden yarlıganmak dileyiniz. Sonra ona rucû ve tevbe edinizki, üstünüze bol bol feyzini göndersin, kuvvetinize daha fazla kuvvet katsın. Günahkarlar olarak yüz çevirmeyiniz dedi. Ey Hûd sen bize açık bir mucize getirmedin biz de senin sözünle, ilahlarımızı bırakıcı değiliz. Sana inancılarda değiliz.”¹²²

“Sen bize ilahlarımıza tapmaktan, bizi döndürmek için mi geldin, öyleyse bizi tehdit etmekte olduğun şeyi eğer iddianda doğru söyleyenlerden isen, getir bize dediler. Hûd bunun ilmi ancak Allah katındadır. Ben size gönderildiğim şeyi tebliğ ediyorum. Fakat ben, sizi bilmezler güruhu olarak görmekteyim.”¹²³

“Allah’tan korkunuz ve bana itaat ediniz. Ben cidden üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum, dedi. Onlar: Vaz etsen de veya vaz edicilerden olmasan da bize göre birdir. Bu öncekilerin adetinden başka bir şey değildir. Biz azaba uğrayacaklarda değiliz dediler.”¹²⁴

“Onun (Hûd’un) kavminden kendilerine dünya hayatında refah verdiğimiz halde küfür ve inkar eden bir güruhda: Bu sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor içtiklerinizden içiyor, eğer kendiniz gibi bir insana boyun eğerseniz, andolsun ki o takdirde mutlaka hüsrana düşenlersinizdir. Öldüğünüz ve bir toprak bir kemik olduğunuz vakit, sizin herhalde diri olarak kabirlerinizden çıkarılmış olacağınızı mı vâd ve tehdit ediyor o, tehdit olunageldiğiniz o şey ne kadar uzak ne kadar uzak. O hayat, bizim şu dünya hayatımızdan başkası değildir. Biz onu tasdik edici değiliz dediler. Hûd, Rabbim beni yalanlamalarına karşı, sen bana yardım et dedi. Allah buyurdu ki: Az bir zamanda herhalde, onlar pişman olacaklardır. İşte onları, o müthiş azab sayhası, Allah’ın bir adaleti olmak üzere, hemen yakalayiverdi de onları bir çör çöp haline getirdik. Artık uzak olsun o zalimler güruhu.”¹²⁵

“Onlar onu (azabı), vadilerine yönelerek gelen bir bulut haline görmüşlerdi de, bu bize bir yağmur verici bir buluttur demişlerdi. Hayır bu, çarçabuk gelmesini istediğiniz şeydir kasırgadır ki, onda elem verici bir azap vardır. O, rabbinin emriyle her şeyi helak

¹²² Hûd 11/51-53

¹²³ el-Ahkâf 46/22-23

¹²⁴ eş-Şuâra 26/135-138

¹²⁵ el-Müminûn 23/33-41

edecektir. İşte onlar o hale geldiler ki, meskenlerinden başka bir şey görünmez oldu. Biz işte günahkarlar güruhunu böyle cezalandırırız.”¹²⁶

“Alay edegeldikleri şey, kendilerini çepeçevre kuşatıverdi.”¹²⁷

“Her uğradığı şeyi yerinde bırakmıyor, mutlaka onu kül gibi savuruyordu.”¹²⁸

“Çünkü biz, (haklarında) uğursuz ve (uğursuzluğu) sürekli bir günde, onların üstüne, çok gürültülü bir kasırga saldı. Öyle bir kasırga ki, insanları, sanki onlar, köklerinden sökülmüş hurma kütükleri imiş gibi ta temelinden koparıp helaka uğrattıyordu.”¹²⁹

“Allah onu, yedi gece sekiz gün ardı ardınca, üzerlerine musallat etti. Öyleki eğer sende hazır olsaydın o kavmin bu müddet içinde nasıl ölüp yıkıldığını görürdün. Sanki onlar içleri bomboş hurma kütükleri idiler. Şimdi onlardan bir kalan görebiliyormusun.”¹³⁰

“Hûd’un kendisini de onunla birlikte Müslümanları da, katımızdan bir rahmet ile kurtardık. Âyetlerimizi yalan sayıp îmân etmemiş olanların ise, kökünü kestik.”¹³¹

Bu âyetlere baktığımızda görüyoruz ki Âd kavmi güçlü kuvvetli zengin olmalarıyla beraber, bir o kadar da inatçı nankör, peygamberi dinlemeyip yalanlayan bir kavim olmuştur, peygamberlerine her türlü yakıştırmaları yapan kendinden geçmiş, yer yüzünde Allah’a ve peygamberlerine meydan okuyan, tevhid inancına ve âhirete inanmayan, babalarının dinlerinden vaz geçmek istemeyen, sonunda da azaba ve Allah’ın gazabına müstehak olup Allah tarafından müthiş bir azap ile cezalandırılan bir kavim olarak karşımıza çıkmaktadırlar, ve akibetleri bütün zalim kavimlerin akibeti gibi olmuştur, helak olup gitmişlerdir.

¹²⁶ el-Ahkâf 46/24-25

¹²⁷ el-Ahkâf 46/26

¹²⁸ ez-Zâriyat 51/42

¹²⁹ el-Kâmer 54/19-20

¹³⁰ el-Hakkâ 59/ 7-8

¹³¹ el-Araf 7/72

2.2.2. Semûd Kavmi ve Hz. Salih (a.s)

Semûd kavmi Hz Sâlih aleyhisselamın kavmi olup ikinci Âd olarak bilinen ârabu'l-âribedendir. Allah c.c. birinci Âd'ı yani Hûd aleyhisselamın kavmini helak ettikten sonra, onların ardından Semûd kavmini yeryüzüne hakim kıldı, onları uzun ömürlü yaratmıştı, hatta onlardan bir kimse taştan çamurdan bir ev yapar adam daha sağ iken ev yıkılıp giderdi. Bunun için onlar dağlarda kayaları oyarak kendilerine evler edindiler ve zenginlik içinde yaşayıp gittiler. Hicazla Şam arasında Vadilkurâ'ya kadar uzanan Hicr bölgesinde oturlardı. Hicr: Medine ile Şam arasında bulunan yurtlarının adıdır. İstahrî, Hicr hakkındaki müşahedelerini şöyle anlatır: “Hicr halkı az bir kariyedir. Dağlar arasında olup Vadilkurâ'ya bir günlük mesafededir. Dağlardan yontmuş oldukları evleri buradadır. Esalis diye anılan dağlar içinde, bizim evlerimizin teşkilatına benzer dağlar gibi yükselmiş evler gördüm. Uzaktan bakan onları bitişik dağ sanır. Ortasına varınca, her birinin kendi kendine dikili durduklarını görür. Dolaşacak olan, onlardan her birinin çevresini zahmetsizce dolaşabilir. Evlerinin her biri kendi kendine ayakta durmaktadır. İnsan onların üzerine, ancak son derece zahmet çekerek çıkabilir.”¹³²

Semûd isminin kökenini kavmin atalarından Semûd b. Câsir b. İrem b. Sâam b. Nûh'a dayandıranlar olduğu gibi, kavmin yaşadığı bölgede yazları suyun azaldığı, bu sebeple burada yaşayanlara “semed” kökünden gelen Semûd isminin verildiğini söyleyenler de vardır. Kur'an'da yirmi bir sûrede Semûd kavminden ve kendilerine gönderilen Sâlih peygamberin tevhid mücadelesinden bahsedilmektedir. Kur'an'da yer alan açıklamalardan bu kavmin Âd kavminden sonra ve Mûsâ peygamberden önceki bir dönemde yaşadığı, bağ ve bahçelerin, pınarların, ekinlik ve hurmalıkların bulunduğu bir yerleşime sahip olduğu, dağlarda kayaları yontarak yaptıkları evler ve düzlüklere kurdukları saraylarla öne çıktıkları anlaşılmaktadır. Semûd kavmi mensupları, taş oymacılığı ve nakkaşlık sanatındaki maharetlerini aynı zamanda meskenlerinin dış cephelerinin nakış ve tasvirlerle süslenmesinde göstermişlerdir.¹³³

¹³² Köksal, s. 126.

¹³³ Kırca, XXXVI,500.

Kur'ân-ı Kerîm'de Semûd kabilesine peygamber olarak gönderildiği bildirilen Hz. Sâlih'in kavminin en itibarlı ailesine mensup olduğu rivayet edilir. Şeceresi kaynaklarda Nûh oğlu Sâam oğlu İrem oğlu Âmir oğlu Semûd oğlu Mâşih oğlu Esîf oğlu Ubeyd oğlu Sâlih şeklinde Nûh'a bağlanır. Sâlih kendi milleti arasında güvenilir, hastaları ziyaret eden, yoksulları gözeten, hayır işleriyle uğraşan bir kişi olarak tanınır.¹³⁴

Semûd kavmi, azgınlık yapıp Allah'ın emrine aykırı olarak putlara tapmaya, yeryüzünde fesat çıkarmağa, taşkınlık etmeğe başladıkları zaman yüce Allah onlara Sâlih aleyhisselamı peygamber olarak gönderdi. Sâlih aleyhisselam, semûd kavmini bütün putları atarak bir olan Allah'a hiçbir şerik koşmaksızın îmân ve ibadet etmeye davete başladı. Fakat onlar Sâlih aleyhisselamı ve tebliğatını küfür ve inkarla karşıladılar. Zaten, Semûd kavmi kendilerine Sâlih aleyhisselamdan önce gönderildikleri anlaşılan ve fakat isimleri ve kıssaları Kur'ân-ı Kerîm'de açıklanmamış olan başka peygamberleri yalanlamış durmuşlardı. Sâlih aleyhisselam, tebliğatına ısrarla devam etti. Davetini kabul etmedikleri takdirde, Allah'ın gazabına uğrayacaklarını onlara haber verdi. Semûd kavmi ile yirmi yıl uğraştı. İş, uzayıp gidince, Sâlih aleyhisselamdan, söylediklerini doğrulayacak bir mucize göstermesini istediler. Sâlih aleyhisselam onlara: Nasıl bir mucize istersiniz, diye sordu. Semûd kavminin her yıl belli bir günde kutladıkları bir bayramları vardı. Sen kendi ilahına yalvar, Bizde kendi ilahlarımıza yalvaralım, eğer senin ilahın dualarını kabul ederse, biz sana tabi olalım, eğer bizim ilahlarımız dualarımızı kabul ederse, sen bize tabi ol. Sâlih aleyhisselam tamam dedi. Onlar da vesenleri ve putları ile beraber bayramlarını kutlamağa çıktılar, Sâlih aleyhisselam da onlarla gitti. Onlar, putlarından Sâlih'in yapacağı duanın kabul edilmemesini dilediler. O zaman onların reisi olan Cenda b. Amr: Ey Sâlih şu kayanın yanına bizimle beraber git. Kayanın içinden bize şöyle şöyle vasıfta bir deve çıkartırsan senin peygamberliğini kabul ederiz ve sana uyarız dedi. Sâlih aleyhisselam onlardan söz aldıktan sonra, kayanın yanında namaz kıldı, dua etti ve kaya doğum sancısına tutulur gibi titredi titredi ve ikiye ayrılarak içinden istedikleri bir deve çıktı. Kaya adeta bir deve doğurdu. Semûd kavmi de istedikleri kadar sağarlar, kablarnı bu deveden sütle doldururlardı. Bunun üzerine Cenda b.Amr ve kavminden bazıları Sâlih aleyhisselama îmân

¹³⁴ Ahmet Güç, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVI,33.

etti. Cenda b. Amr'in amcasının oğlu ve eşraftan bazı kimseler de îmân etmek istedilerse de, başka bazı eşraflar bunları engellediler ve bunlarda îmân etmekten vazgeçtiler.¹³⁵

Semûd kavmi için bundan sonra deve ile imtihan başlamıştır. Peygamberlerinin zıttına gitmeyi devam etmişlerdir. Allah'a isyanlarında daha ileri gitmişlerdir ve peygamberlerini öldürmeğe kalkışmışlardır. Bu da sonunda helak olmalarıyla sonuçlanmıştır.

Sâlih aleyhisselam, Rabbinin verdiği devesinden hiç ayrılmazdı onunla hep beraberlerdi. Deve, bir gün Semûd kavminin suyundan içer, bir gün de onlar devenin sütünü sağar ve ondan faydalanırlardı. Semûd kavmi, Rablerinin emrine karşı kibir ve gurura düştüler, azgınlık edip deveyi boğazladılar. Deveyi boğazlayanlardan birisi, kızıl, sarışın, gök gözlü, köse kısa bir adamdı. Öteki de, uzun boylu akılsız ve titrek bir kimse idi. Ana deve kesilince yavru dağa kaçtı. Yavru, Sâlih aleyhisselamı görünce ağladı ve üç kere böğürdü. Sâlih aleyhisselam Semûd kavmine: Her bir böğürüş bir eceldir, yurdunuzda üç gün daha yaşayacaksınız, bu yalanlanmayacak bir vaaddir, dedi. Ondan sonra onu öldürmeğe kalkışan oldu ama Allah onu korudu.¹³⁶

Rivayete göre Kudâr b. Salif adlı bir kişi deveyi yakalayıp ayaklarını kesti, diğerleri de kılıçlarıyla onu parçaladılar. Ardından peygamberleri Sâlih'e kendilerini korkuttuğu azabı getirmesi için meydan okudular.¹³⁷

Semûd kavmi küfürleri ve azgınlıkları neticesinde Allah'ın azabına müstehak oldular. Azabları ise kalplerini parçalayan bir bağırış oldu. Semûd kavmi, Sâlih aleyhisselama alay ederek ne zaman helak olacaklarını sordular. Sâlih aleyhisselam: Azab alameti birinci günün sabahı yüzleriniz sararacak, ikinci günün sabahında yüzleriniz kızaracak, üçüncü günün sabahında yüzleriniz kapkara olacak dedi. Gerçektende birinci gün herkesin yüzü sapsarı kesilmişti. Bunun üzerine onlar helak olacaklarını ve Sâlih peygamberin doğruluğuna inandılar. İkinci gün yüzleri kızardı. Üçüncü gün yüzleri kara boya sürünmüş gibi sabahladılar. Dördüncü gün pazar günü sabaha çıktıkları zaman, kendilerine azabın nerden geleceğini, azabın gökten mi yoksa ayaklarının altından mı

¹³⁵ a.g.e. s.127-128

¹³⁶ a.g.e. s.128

¹³⁷ Güç, XXXVI,33.

geleceğini bilmiyorlardı. Kah başlarını kaldırıp göğe bakıyorlardı kah gözlerini yere dikeyiyorlardı. Sabaha girdikleri sırada, güneşin doğmasıyla beraber onlara göklerin bütün gürlemelerini ve yeryüzünün bütün çılgınlıklarını içinde taşıyan öyle bir bağrıyla onlara bağırıldı ki göğüslerindeki kalpleri parçalandı. Canları bedenlerinden uçtu, solukları, kımıldamaları kesiliverdi. Altlarındansa son derece şiddetli bir sarsıntı ile sarsıldılar. Allah'ın koruduğu bir kimseden başka. Doğu batı arasında onlardan helak olmadık kimse kalmadı. Kurtulan o kişi ise Ebû Rigâl'di. Âd kavminin helakı ile Semûd kavminin helakı arasında beşyüz yıl vardı.¹³⁸

Semûd'un helak biçimiyle ilgili olarak Kur'an'da, Sâlih peygamber ve ona tâbi olan küçük bir grup hariç onların şiddetli sarsıntı, korkunç bir ses, gök gürlemesi ve yıldırımla cezalandırıldıkları ve üç günün sonunda helak oldukları belirtilmektedir. Cezalandırmayla ilgili bu açıklamaların, Semûd'un üç farklı ceza türüne değil yer sarsıntısından önce veya onunla birlikte meydana gelen ve ses ve ışık olgusuna işaret ettiği düşünülebilir. Recfenin çok gürültülü ve dehşet verici bir sarsıntıyı ifade etmesinden ve Hicaz'da özellikle Medâinusâlih denilen bölgedeki volkanik arazi yapısının varlığından hareketle Semûd kavminin volkanik bir patlama sonucunda helak olduğunu söyleyenlerde vardır.¹³⁹

İçindeki dersler ve ibretli olayları ile olsa gerek, Semûd kavmi ve peygamberleriyle olan mücedeleleri ve helak oluşları ile ilgili Kur'ân'dan çok âyetler vardır. O âyetler mealen şöyle: “Andolsunki eshabı-hicr da, peygamberleri yalanlamışlardır. Biz onlara âyetlerimizi vermiştikte, onlar bunlardan yüz çevirici idiler. Onlar dağlardan emin emin evler yontar oyarlardı.¹⁴⁰

“Andolsun ki biz Semûd kavmine da Allah'a ibadet ediniz diye kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Bir de ne görsün onlar birbirleriyle çekişir iki fırkadır. Sâlih: Ey kavmim niçin iyiden ve güzelden önce çarçabuk kötüyü azabı istiyorsunuz. Allah'tan yargılanmanızı istemeli değil misiniz. Böyle yaparsanız umulur ki esirgenirsiniz, dedi. Biz senin yüzünden ve maiyetinde bulunan kimseler yüzünden uğursuzluğa uğradık, dediler. Sâlih: Sizin bütün amel ve hareketleriniz, Allah katında gizli değildir. Belki siz imtihana çekilmekte olan bir

¹³⁸ a.g.e. s.130

¹³⁹ Kırca, XXXVI,501.

¹⁴⁰ el-Hicr 15/80-82

kavimsiniz dedi. O şehirde dokuz erkek vardı ki bunlar yeryüzünde fasat çıkarıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı. Onlar Allah adıyla: Ona Sâlih'e ve ehline, her halde bir baskın yapalım, sonrada velisine: And olsun ki biz o ailenin helakinde hazır değildik. Şüphesiz ki biz elbette sadıklarız diyelim dediler. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Bizde kendilerinin haberi olmadan, onların putlarını altüst ediverdik.”¹⁴¹

“O ey kavmim Allah'a ibadet ediniz. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. O sizi topraktan meydana getirdi. sizi orda ömür geçirmeye memur etti. O halde ondan yargılanmak dileyiniz. Sonra ona tevbe ediniz. Şüphe yok ki Rabbim çok yakındır. O duaları da kabul edendir.”¹⁴²

“Düşününüz ki Allah sizi Âd'dan sonra hükümdarlar yaptı. Yeryüzünde sizi yerleştirdi. Ovalarından köşkler yapıyor, dağlarından evler yontuyorsunuzdur. Artık Allah'ın lütuflarını anınız, yeryüzünde fesatçılar olup taşkınlıklar yapmayınız, dedi.”¹⁴³

“Ey Sâlih sen bundan önce içimizde ümit beslenen biri idin atalarımızın taptığı şeylere tapmamızdan bizi vaz geçirmek mi istiyorsun. Senin bizi davet ettiğinden, hakikaten şüphe içindeyiz, şüpheleniciyiz dediler. Sâlih: Ey kavmim ya ben Rabbimden gelen apaçık bir mucizenin üzerinde isem ve o Rab kendinden bana bir rahmet vermişse, buna ne diyeceksiniz. O halde Allah'ın intikamından eğer ona isyan edersem, kurtarmak hususunda kim bana yardım eder. Demek, siz, beni ziyana uğratmaktan, bana karşı artırmaktan başka bir şey yapmayacaksınız.”¹⁴⁴

“Şüphesiz ki ben size emin bir peygamberim. Artık Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz. Ben buna karşılık, sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükafatım Rabbimden başkasına ait değildir. Siz, burada bağların, pınarların içinde, ekinliklerin ve tomurcukları nazık ve yumuşak hurma ağaçlarının içinde emin emin bırakılacaksınız. Dağlardan şımarık şımarık evler yontuyorsunuz. Artık Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz.

¹⁴¹ en-Neml 27/45-50

¹⁴² Hûd 11/65

¹⁴³ el-Araf 7/74

¹⁴⁴ Hûd 11/62-63

İfratçıların emrine boyun eğmeyiniz ki, onlar yerde fasat yapar, ıslah etmez kimselerdir, dedi. Sen ancak büyülenmişlerdensin, dediler.”¹⁴⁵

“Onun kavminden kibirlerine yediremeyen ileri gelenleri de, kendilerince her görünenlere, onların içinden îmân edenlere: Siz, Sâlih’in gerçekten, Rabbi katında gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyormusunuz, dediler. Onlarda biz doğrusu, onunla ne gönderildiyse, ona îmân edicileriz, dediler.”¹⁴⁶

“Yine kibirlenen kimseler: Biz doğrusu, o, sizin îmân ettiğinize münkir ve kafir olanlarız.”¹⁴⁷

“Sâlih’e de, sen bizim gibi bir beşerden başkası değilsin bununla beraber eğer doğruculardan isen haydi bir âyet getir dediler.”¹⁴⁸

“Sâlih, ey kavmim işte size bir âyet olmak üzere Allah’ın şu dişi devesi, artık onu serbest bırakınız Allah’ın arzında otlasın.”¹⁴⁹

“İşte bu dişi deve, su içme hakkı bir gün onundur. Belli bir günün su içme hakkı da sizindir. Ona bir kötülükle ilişmeyiniz. Sonra sizi, büyük bir günün azabı yakalar, dedi.”¹⁵⁰

“Derken o dişi deveyi öldürdüler. Rablerinin emrinden uzaklaşarak isyan ettiler ve: Sâlih eğer sen, gönderilmiş peygamberlerden isen, bizi tehdit edip durduğun azabı getir bize dediler.”¹⁵¹

“Bunun üzerine Sâlih: Memleketinizde üç gün daha yaşayınız. İşte bu yalanı çıkarılamayacak bir tehdittir, dedi. Vaktaki azap emrimiz geldi.”¹⁵²

“Sabaha girdikleri sırada, onları o bağırış yakalıyiverdi. Kazanageldikleri o şeyler kendilerinden def edemedi.”¹⁵³

¹⁴⁵ eş-Şûrâ 46/143-153

¹⁴⁶ el-Araf 7/ 75

¹⁴⁷ el-Araf 7/76

¹⁴⁸ eş-Şuâra 26/154

¹⁴⁹ Hûd 11/64

¹⁵⁰ eş- Şuara 26/155-156

¹⁵¹ el-Araf 7/77

¹⁵² Hûjd 11/65-66

“Sâlih’i de, onun maiyetinde ona îmân etmiş olanları da, tarafımızdan bir rahmet olarak o günün rüsvasından kurtardık. Şüphesiz ki Rabbin O, çok kuvvetlidir mutlak galiptir. O zalimleri ise, korkunç bir ses alıp götürdü de, yurtlarında dizüstü çöken kimseler oluverdiler. Sanki orada hiç oturmamışlardı. Haberinizi olsun ki: Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler. Gözünüzü açınız iyi biliniz ki Semûd’a Allah’ın azabından uzaklık verilmiştir.”¹⁵⁴

“Semûd kavminin helak edilmesinde de bir ibret vardır. Hani onlara: Bir zamana kadar yararlanadurunuz denilmişti de, Rablarının emrinden uzaklaşıp azmışlardı. İşte bu yüzden kendileri de göre göre, onları yıldırım tutuvermişti de, ayakta durmağa güç yetiremediler, bir yardımda göremediler.”¹⁵⁵

“İşte sana onların, kendi zulümleri yüzünden ıvırsız kalmış evleri, şüphe yok ki, bilecek bir kavim için, bunda ibret verici bir nişane vardır.”¹⁵⁶

“Îmân edipte fenalıktan sakınır olanları, biz daima kurtardık.”¹⁵⁷

Peygamberimiz Muhammed (s.a.v), ofsan vadisine vardığı zaman vedâ haccında, Hz. Ebû Bekir’e bu hangi vadidir der. Oda ofsan vadisidir deyince, Peygamberimiz, Sâlih aleyhisselam da, beline aba tutunmuş, belinden yukarısını alacalı bir kumaşla bürümüş, genç ve kızıl tüylü, yuları hurma lifinden dişi bir deve üzerinde olduğu halde, hac için buradan geçmiş olduğunu haber vermiştir. Sâlih aleyhisselam: Semûd kavmini, yüce Allah’a îmân ve ibadete davet etmekle uğraşmıştı. Semûd’un helakinden sonra Hicr’den ayrılırken onlara şöyle seslenmiştir: Ey kavmim andolsun ki ben size Rabbimin elçiliklerini tebliğ etmişimdir. Size hayrhahlık göstermişimdir. Fakat siz hayrhahları sevmezsiniz ki dedi. Sonrada yanındaki müminlere de şöyle demiştir: Ey kavmim şüphe yok ki burası Allah’ın halkına azap ettiği bir yerdir. Buradan hemen göç edin ve Allah’ın haremine kavuşunuz, dedi. Abalarının içinde ihrama girdiler. Telbiye ede ede Mekke’ye gittiler ve hayatlarının sonuna kadar orda yaşadılar. Kabirleri Daru’n-Nedve ile Hicr arasında

¹⁵³ el-Hicr 15/83-84

¹⁵⁴ Hûd 11/ 66-68

¹⁵⁵ ez-Zâriyat 51/43-45

¹⁵⁶ en-Neml 27/52

¹⁵⁷ en-Neml 27/53

bulunmaktadır. Sâlih aleyhisselamın vefat ettiği zaman iki yüz elli sekiz veya ikiyüz seksen yaşında olduğu rivâyet edilir.¹⁵⁸

2.2.3. Firavun ve Hz. Musa'nın Mücadelesi

Sûrede Âd ve Semûd kavminin ardından Firavun zikredilmiştir. Firavun, evtad sahibi olarak nitelendirilmiştir. Evtadın sözlük anlamı, duvara ya da yere çakılabilen cisimdir, kazıktır.¹⁵⁹

Âyette evtadtan maksadın ne olduğu konusunda ise müfessirlerin yaklaşımları şöyle: Sâbuni, evtadın, mülkünü güçlendiren ve savunan büyük ordu ve askerler demek olduğunu, Ebûs-Sûud'dan naklen ise: “Öyle ifade edilmesindeki maksat, ordusu ve içinde konakladıkları çadırlarının çokluğu nedeniyle, ya da kazıklarla işkence yaptığı içindir.” demektedir.¹⁶⁰

İbn Kesîr: Emrini destekleyen ve kuvvetlendiren orduları olduğunu, insanları demir kazıklara bağlayıp işkence yaptığı için denilmiş olabileceğini, ya da karısı Asiye'nin îmân edince onu dört kazığa bağlayıp sırtının üzerine bir taş koydurup ölene kadar ona işkence ettiği için denilmiş diyen, rivâyetleri nakletmektedir.¹⁶¹

Mevdûdî ise şunları söylemektedir: “Bu tabirin birkaç anlamı olabilir. Firavun'un askerleri kazıklara benzetilmiş ve dolayısıyla asker sahibi anlamında, kazıklar sahibi denmiş olabilir. Çünkü Firavun'un saltanatı askerlerine dayanmaktaydı. Bir de, askerleri nerede kamp kursalardı orası hep kazıklarla dolardı. Kazıklar sahibi tabirinden maksat Firavun'un kazıklar dikerek insanlara azap etmesi de olabilir. Birde Mısır Ehramlarına kazık denmiş olması da mümkündür. Çünkü Ehramlar Firavunların azametinin işaretiydi. Ve onlar asırlardır yeryüzünde kazık gibi durmaktadırlar.”¹⁶²

¹⁵⁸ a.g.e. s.134.

¹⁵⁹ Mesud, v-t-d md.

¹⁶⁰ es-Sabuni, III,530.

¹⁶¹ İbn Kesîr, IV,508.

¹⁶² el-Mevdûdî, VII,117.

Beğavi de diyorki: Kazıklar sahibi denmesinin sebebi, çünkü insanları kazıklarla cezalandırıyordu ve Beğavi özellikle karısı Âsiye'ye yaptığı kazıklı işkenceden dolayı denilmiş olabileceğini söylüyor. Firavun'un Âsiye'yi dört kazığa bağlayıp türlü türlü işkenceler ettiğini, ama Allah'a niyazı sonucu işkenceden fazla etkilenmeden Allah'a kavuştuğunu aktarıyor.¹⁶³

Firavun, Mısırda amelika hükümdarlarının lakabıdır, çoğulu feraine vezninde gelir.¹⁶⁴ Kuran-ı Kerîmde gelen Firavun kelimesi sadece Hz. Musa (a.s) dönemindeki Mısır kralını ifade etmektedir. Kur'an'da yetmiş dört yerde geçen Firavun, Hz. Musa'nın karşısında yer alan, büyüklük taslayan, böbürlenene, ilahlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, Musa'nın tanrısına ulaşmak için kuleler yaptıracak kadar taşkınlık gösteren, halkını küçümseyip zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir kral olarak tasvir edilmektedir. Musa insanlık tarihinde hak, adalet ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluştururken, Firavun, Kârûn, Hâmân ve taraftarları bunun karşısında yer alan bir zihniyeti temsil etmektedirler.¹⁶⁵

Allah, (c.c) İsrailoğullarını Firavun'un köleliğinden kurtarmak için Musa'yı gönderdi. Onlarda Hz. Musa'ya îmân ettiler. Çünkü o hak olan Allah'a kulluk etmeye davet ediyordu, bu davet kendisini Kıbtilerin ilahı iddiası ile takdim eden Firavun'un kinini artırdı.¹⁶⁶

Hz. Musa ile Firavun arasındaki mücadele Kur'ân-ı Kerîmde önemli yer tutar. Firavun Kur'ân'da en çok zikredilen günahkar bir kişidir. Günahların bütün nevini kendinde toplamıştır. Yahudi azınlığa beşeri zulmün ve baskının en acısını tattıran Firavun, diğer yandan da Allah'a düşmanlığın da simgesi olmuştur. Ferdietçilik duygusu, yani tek olma arzusu hiçbir günahkar da Firavun kadar tebarüz etmemiştir.¹⁶⁷ “Firavun dedi ki: ey önde gelenler, sizin için benden başka ilah olduğunu bilmiyorum. Ey Haman, çamurun

¹⁶³ Hüseyin b. Mesud, el-Beğavi, v.516, **Meâlimu't-Tenzil**, Daru't-Teybe, bs. 1997,VIII,420.

¹⁶⁴ Elmalılı, I,347.

¹⁶⁵ Ömer Faruk Harman, **TDV İslam Ansiklopedisi**, “Firavun” md. İstanbul 1996. XIII,120.

¹⁶⁶ İbn Âşûr, XXX,251.

¹⁶⁷ Sadık Kılıç, **Kur'ân'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, ts. s.170-171.

üstünde bir ateş yak da bana yüksekçe bir kule inşa et, belki Musa'nın ilahına çıkarım. Çünkü gerçekten ben onu yalancılardan biri sanıyorum”¹⁶⁸

Allah (c.c) Firavun'un denizde helak olmasına sebep olan amellerini şöyle açıklar: “Biz de onlardan intikam aldık ve âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan habersizmişler gibi olmaları nedeniyle onları suda boğduk“ “Biz İsrailoğullarını denizden geçirdik; Firavun ve askerleri azgınlıkla ve düşmanlıkla peşlerine düştü, sular onu boğacak düzeye erişince: İsrailoğullarının kendisine inandığı ilahtan başka ilah olmadığına inandım ve bende Müslümanlardanım, dedi. Şimdi öylemi? Oysa sen önceleri isyan etmiştin ve bozgunculuk çıkarandanlardım.”¹⁶⁹

Firavun hadisesinde Allah Teâla, Firavun ve ordusunu helak etmiş, İsrailoğullarını da kurtarıp yeryüzünde bir müddet için onları hakim kılmıştı. Böylece iradesinden bir irade ve kaderinden bir kader tahakkuk etmiş bulunuyordu.¹⁷⁰

Firavun kıssası, Mekkeli müşrikler arasında meşhur ve bilinirdi. Onlar, Medine Yahudilerinden vb. duymuşlardı. Firavun'un Musa'nın (a.s) davetine karşılık inat ve küfürde ısrar ettiğini, bundan dolayı Allah Teâla'nın onu ve kavmini azaba düçar kıldığını biliyorlardı.¹⁷¹

2.3. ALAH'IN HER ŞEYİ İZLEYİP GÖRMESİ

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَادِ (14)

“14. Şüphesiz Rabbin gözetlemededir.”

“مرصاد” kelimesinin sözlük anlamı takip etmek, gözetlemektir.¹⁷² Kur'ân'da Fecr sûresiyle beraber مرصاد kelimesi ve iştikakları altı yerde geçmektedir.¹⁷³

¹⁶⁸ el-Kasas: 28/38.

¹⁶⁹ el-Araf 7/ 136, Yunus 10/ 90-91.

¹⁷⁰ Seyyid Kutup, **Fizilal**, XVI,130.

¹⁷¹ Ahmed Mustafa el-Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, Daru'l-Fikr, ts, X.107.

¹⁷² Mesud, r-s-d. md.

Mirsâd, içinde gözetleme yapılan yer anlamındadır. Yani Allah âsîleri azabıyla gözetlemektedir ve hiç birisi elinden kurtulamayacaktır.¹⁷⁴

Mirsâd, “mifâl” veznindedir. Mifâl da alet manasını ifade ettiği gibi zaman ve mekan için de gelmektedir. Mirsâd’da alet manası mümkün olmadığı için ya zaman ya da mekan manasındadır bu ayette.¹⁷⁵

Sâbûnî Safvette ayetin tefsirinde şunu ifade etmektedir: ”Ya Muhammed muhakkak Rabbin insanların amellerini gözetlemektedir, onlara kaydedip sayıyor ve sonrada amellerinin neticesinde onları cezalandırıyor.¹⁷⁶

Yani maksat Allah her insanı takip edip gözetlemektedir ve kafir ve zalimlerden hiç kimse ondan kaçamaz. Burada kafirlere büyük bir tehdit olduğu açıktır.

Kur’an Yolu tefsîrinde ise, Allah’ın ilminin sonsuz olduğu, bütün kullarının tutum ve davranışlarını gözetleyip kontrol ettiğini bildiren kapsamlı bir uyarı ifadesidir, şeklinde âyet tefsîr edilmektedir.¹⁷⁷

İbn Kesîr: “Rabbin mahlûkâtını yaptığı işlerde gözetler, dünya ve ahrette herkesi yaptığı ile cezalandırır. Sonra bütün yaratıklarını toplayıp sergilediği gün adaletle haklarında hüküm vererek herkese lâıyk olduğu karşılıkla mukabele eder. O zulüm ve azgınlıktan münezzehtir.” şeklinde ayeti tefsir etmektedir. Ardından İbn Kesîr bu ayetle ilgili bir hadis nakletmektedir o hadis şöyle: “Muâz b. Cebel naklediyor: Resulullah (s.a.v) dedi ki: Ey Muâz mümin cehennem köprüsünün arkasında gelip bırakılıncaya kadar hakkın sıkıntısından emîn olmaz, korkusundan sükûnet bulmaz. Ey Muâz; doğrusu mümini, Kur’ân birçok istekleriyle bağlamıştır. Ve şehvetler uğrunda helak etmekten alıkoymuştur. Bu, Azîz ve Celîl olan Allah’ın izniyledir. Kur’ân, müminin delili, korku dayanağı, şevk

¹⁷³ Abdalbaki, s.394.

¹⁷⁴ Zemahşeri, VI,370.

¹⁷⁵ İbn Aşûr, 1984. XXX,323.

¹⁷⁶ es-Sabuni, III,530.

¹⁷⁷ **Kur’ân yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, V,619.

örtüsüdür. Namaz mağarası, oruç kalkanı, sadaka bekçisi, doğruluk emîri, haya veziri, Azîz ve Celil olan Rabbı da bunların hepsinin ötesinde onun gözetleyicisidir.”¹⁷⁸»

Mevdûdî âyetin tefsîrinde şöyle demektedir: ”Zalimlerin ve müfsitlerin hareketlerini gözetlemek için pusu kurmak bir temsil olarak kullanılmıştır. Pusu aslında münasip bir an bulunduğunda, hücum edebilmesi için bir şahsın gizlenerek bakmasıdır. Av habersiz bir şekilde gelir ve tuzağa düşer. Zalimlerin Allah karşısındaki durumları da işte böyledir. Allah’ın kendilerini izlediğini düşünmeden her türlü fitne fesat çıkarırlar, kayıtsız bir şekilde kötülüklerine devam ederken Allah’ın artık geçmesine izin vermeyeceği vakit gelir ve azaba çarpılırlar.”¹⁷⁹

2.4. İNSANIN VARLIĞLA VE YOKLUKLA İMTİHANI

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ (15) وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَلَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ

“15. İnsan ise; Rabbi onu deneyip de kendisine ikramda bulunduğu, ona bol bol nimetler verdiği, “Rabbim bana ikram etti” der. 16. Ama onu deneyip rızıkını daraltınca da, “Rabbim beni aşağıladı” der.”

Âyetteki imtihan manasını veren kelime ابْتَلَى kelimesidir. ابْتَلَى kelimesinin sözlük anlamı imtihan etmek sınamak demektir.¹⁸⁰ İnsan çeşitli şekillerde Allah tarafından imtihan edilebilmektedir. Bazen hastalık, bazen sağlıkla, bazen evlatla bazen evlat verilmeyerek, bazen güçle, bazen zayıflıkla, bazen de varlıkla, çok mal vermekle, bazen de fakirlik ve kıtlıkla imtihan edilebilmektedir.

Kur’ân’ın ifadesiyle ölüm ve hayatın varlığı dolayısıyla dünyanın varlığı imtihan içindir sınanmak içindir.¹⁸¹ Kur’ân’a baktığımızda imtihan manasını ifade eden kavramları

¹⁷⁸ İbn Kesîr, IV, 508

¹⁷⁹ el-Mevdûdî, s.117.

¹⁸⁰ Mesud, b-l-y md.

¹⁸¹ el-Mülk 67/ 2.

sıkça görebiliriz. (Araf 7/168, Muhammed 47/31, bakara 2/155, Kehf 18/7, gibi).¹⁸² Bu sûrede de insanın rızkının bolluğu ve rızkının azlığı ile imtihanı söz konusu edilmektedir.

Azınlıkları yüzünden helak edilen kavimlerin durumu verilerek gereken uyarı yapıldıktan sonra, insanoğlunun azmasına ve kötü sonuçlara sürüklenmesine sebep olan, kendini beğenmişlik ve bencillik duygularından gelen başka zaafına dikkat çekilmektedir. Peygamber (s.a.v) Mekke müşriklerine gittikleri yolun yanlış olduğunu, bu gidişle Allah tarafından cezalandırılacaklarını hatırlattıkça, onlar tam tersine, kendi yollarının doğru olduğunu, çünkü bunun için kendilerine bol nimetler ve servetler ikram edildiğini savunuyorlardı. Şu halde 15. âyetteki insan kelimesi ile özellikle belirtilen karakterdeki Mekke müşrikleri ve aynı karakteri taşıyanlar kastedilmiştir. Allah hikmeti ve imtihan düzeni gereği, böyle birini bol nimete kavuşturduğunda o, bu nimetlerle bir sınamadan geçirildiğini, bunların bir hikmetle kendisine verildiğini düşünerek şükürünü ifa etmesi gerekirken, o bunu aklından bile geçirmeyip sadece layık olduğu için kendisine ikram edildiğini düşünüp mutlu olur. Fakat aynı insan, rızkında bir daralma olduğunda bununda bir hikmet gereği meydana geldiğini, uhrevi bir mukafata erişmesine vesile olabileceğini düşünerek sabretmesi ve kusurlarını gidermesi gerekirken o, göz ardı edildiğini ve haksızlığa uğradığı iddiasında bulunma anlamına gelebilecek davranışlar içine girer ve isyan etmeye başlar.¹⁸³

İnsanların çoğu, bolluğa erdiklerinde bunun Allah'ın kendilerini kayırması olarak algılar ve herhalukarda Allah'ın kendisinden yana tavır takınacağını sanır, fakir düştüğünde ise sabretmez, oysa Rabbi onu imtihan etmektedir. Belki bu sayede Allah'ın yanında bir rütbe ve makama erişecektir. Geçmiş zamanlarda da insanların genel durumu buydu. Ama günümüz şartlarında insanların bir çoğu kısa bir zamanda çok zengin ya da çok fakir düşebiliyorlar, zenginler şımarıyor, kendilerini Allah'ın cezalandırmasından korunmuş sayıyorlar. Allah dese de sadece diliyle Allah diyor. Kalbi hiç mi hiç etkilenmiyor. Birden fakir düşenler ise genelde isyana sapıyor zengine düşman kesiliyor. Oysa insanlar zenginliğin de fakirliğin de Allah'tan olduğunu bilselerdi, imtihanları için olduğunu

¹⁸² Abdalbaki, .s. 166.

¹⁸³ **Kur'ân yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, V,620.

anlasalardı toplumda sınıf çatışmaları ortadan kalkar, topluma huzur hakim olur, toplum daha çabuk kalkınırdı.¹⁸⁴

Mevdûdî de yukarıdakilerin aynısını söylemekle beraber, bunun sebebi olarak da insanın materyalist hayat felsefesi gereği bu dünyada mal varlık ve iktidar elde etmeyi her şeyin ölçüsü olarak kabul etmesi olarak açıklamaktadır.¹⁸⁵

Kişiyeye düşen nimet ve bolluğun kendisini şımartmaması ve sonuçta kibirlenip gururlanarak ve Allah'ın kendisine özel şans tanıdığını iddia ederek haddini aşmamasıdır. Ayrıca kişinin başına herhangi bir sıkıntı ve zorluk geldiği zaman bunun Allah'ın özel olarak takdir ettiği bir intikam ve zayıf düşürme olduğunu kabul etmek suretiyle üzüntü ve ümitsizliğe düşmemesi gerekir. Çoğu kez servet ve zenginlik içinde huzursuzluk ve yine çoğu kez fakirlik ve ihtiyaç durumunda gönül huzuru, din ve ırz selameti olmaktadır. İki kesime mensup insanların bu şekilde kendilerini ilahi bir imtihan önünde olduklarını görmeleri; imkan sahibi olanların Allah'a şükredip, Allah'a insanlara ve özellikle zayıflara ve ihtiyaç sahiplerine yönelik görevlerini yapmaları, sıkıntı içinde olanların da sabretmeleri ve sabırda devam etmeleri gerekir.¹⁸⁶

2.5. YETİM VE YOKSUL HAKLARI

كَلَّا ؛ لَ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ (17) وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ (18)

“17. Hayır, hayır! Yetime ikram etmiyorsunuz. 18. Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.”

Âyetlerdeki *اليتيم* ve *المسكين* kavramlarının sözlükte anlamları şöyledir: Babası olmayan küçük çocuğa ergenlik çağına yetişene kadar *يتيم* denir. *مسكين* de: fakir demektir, ya da miskin fakirden daha kötü durumda olandır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, V,436.

¹⁸⁵ el-Mevdûdî, 119.

¹⁸⁶ Derveze, I,157.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut ts. y-t-m ve s-k-n mad.

Yetim ve miskinler toplumunda ve müslümanlarca, şefkate ve merhamete muhtaç olan iki kesim insan topluluğudur. Birisi çocuktur ve babası yoktur haliyle ilgiye ve gözetilmeye muhtaçtır. Öbürü ise, fakir düşmüş ve kendisini geçindirecek para ya da malı bulunmamaktadır. Bu da başkasına muhtaçtır ve ona yardım edecek, şefkat gösterecek birilerini aramaktadır. Bunlara yardım edecek kişiler de çevrelerinde yaşayan insanlardır, bu onların görevidir. Fakat bu her zaman olmamaktadır.

Buradaki âyetin tefsîrine gelirse Sâbuni âyeti şöyle tefsîr etmektedir: “İnsanın değeri ve kıymeti zenginlikle ve değersizliği de fakirlikle ölçülmez. Ama siz böyle zannediyorsunuz. Belki değeri ve değersizliği Allah’a ibadet etmek ve Allah’a isyan etmek ile ölçülür. Ama siz bilmiyorsunuz. Belki bundan daha kötüsünü de yapıyorsunuz o da şudur: Allah’ın size o kadar mal vermesine rağmen siz yetîmi gözetmeyip ikram etmiyorsunuz ve bazılarınız bazılarınızı fakir ve muhtaca yardım edip onları yedirmeyi teşvik etmiyorsunuz.”¹⁸⁸

Kur’ân yetîmin hakkını korumak, ona merhamet ve iyilik yapmanın emredilip, onun malını yemek, ona eziyet etmek ve onu aldatmanın yasaklandığı birçok ayeti ihtiva etmiştir. Çoğu kez yetîm; gözeten veli ve şefkat edeni olmayan zayıf birisi olduğu için, Kur’ân’ın onu gözetmesi, ve İslamî çağrı içerisinde yer alan iyilik, hak ve adaletin ruhu ile uygunluk arz etmektedir. Aynı zamanda Kur’ân’da yetimlerle ilgili geçen ifadelerin çok olmasının nedeni İslam öncesinde yetimlerin ezilme, işkence, ihmal ve mahrumiyete maruz kalmalarıdır. Kur’an’ın bu tür haykırıışları ve sürekli teşviki, aldatma ve devam eden zulmü ortadan kaldırma hakkında olmuştur.¹⁸⁹

Yukarıda değindiğimiz gibi yetîm ile ilgili Kur’ân’da birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerden bir tanesi Mâûn sûresinin 2. âyetidir: “فذلك الذي يدع اليتيم” geçmektedir. Burada hesap gününü yalanlayanın nitelikleri olarak “Yetîmi itip kakan ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen” ifadeleri kullanılmaktadır. Bu da kuşkusuz yetîmi itip kakmanın ne derece büyük bir cürüm ve günah olduğunu bize göstermesi açısından son derece önemlidir.

¹⁸⁸ es-Sabuni, III,531.

¹⁸⁹ Derveze, I,157.

Duha sûresinde ise Allah, Peygamberine bir vakit kendisinin de yetim olduğunu hatırlattıktan sonra,¹⁹⁰ Öyleyse sende yetimi ezme diye Peygamberini uyarmaktadır.¹⁹¹

İsrâ sûresinin 34. âyetinde de, "Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın." denilmektedir.

Nisâ sûresinin 2. âyetinde de "yetimlere mallarını verin helâli haramla değişmeyin, onların mallarını kendi malınıza katıp yemeyin. Çünkü bu büyük bir günahdır."denilmektedir.

Bakara sûresinin 220. âyetinde de, "Bir de sana yetimleri soruyorlar, de ki onların durumlarını düzeltmek hayırlıdır. Eğer onlara karışıp yaşamak isterseniz sakıncası yok. Onlarda sizin kardeşlerinizdir. Allah bozguncuyu yapıcı olandan ayırır." denilmiştir. Ve bu âyetlere benzer, yetimin kollanması ve hakkının korunmasını ifade eden daha birçok âyet Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmaktadır.

Hadislerde de yetime karşı iyilik yapanlar övülmüş, haksızlık yapanlar ise yerilmiştir. Sehl b. Sad'ın rivâyet ettiği bir hadiste peygamber (s.a.v) şöyle demektedir: "Ben ile yetimin kefaletini üstlenen kişi cennette beraberiz, o sırada baş parmağı ile orta parmağının aralarını biraz açık bırakarak parmaklarına işaret ederek bu şekilde beraberiz." demiştir. Yine bir hadislerinde şöyle demektedir: "Allah'ım ben her iki zayıf kesimin hakkını "yetim ve kadının" hakkını ihlal eden sana şikâyet ediyorum."¹⁹²

Müslümanlar olarak yetim hakkında, sorumluluğumuzun ne kadar büyük olduğu ve yetim konusunda ne kadar dikkat etmemiz gerektiğini, yetimin adeta Allah'ın koruması altında olduğunu Kur'ânı Kerîm ve Peygamber (s.a.v) in hadisleri bize açıkça bildirmektedir.

¹⁹⁰ ed-Duha 93/ 6

¹⁹¹ ed-Duha 93/7

¹⁹² a.g.e s.182.

2.6. MİRASIN HAKSIZCA YENMESİ VE MALIN AŞIRI SEVİLMESİ

وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا (19) وَيُؤْتُونَ الْعَالَ حُجًّا جَمًّا (20)

“19. Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. 20. Malı da pek çok seviyorsunuz.”

Âyetlerdeki التّراث, لما ve جمّا kelimelerinin sözlük anlamları: التّراث insanın varislerine bıraktığı maldır, لما ise çokluk bolluk manasındadır, جمّا yine çok demektir.¹⁹³

Siz mirası aşırıya kaçarak yiyorsunuz, yani helâl haram olduğuna bakmadan yiyorsunuz. Hem payınızı hem de başkasının payını yiyorsunuz. Cahiliyye dönemi Araplar mirastan ne çocuğa ne de kadına pay vermiyorlardı, sadece erkeklere veriyorlardı.¹⁹⁴

Mevdûdî de yukarıdaki açıklamaya benzer şekilde âyeti açıklamıştır: Arabistan da kadınlar ve çocuklar zaten mirastan mahrum bırakılıyorlardı. Müşrikler mirasın sadece savaşan ve kabilesini koruyan erkeklere ait olduğunu düşünüyorlardı. Bunun dışında kalanların miraslarını ise kim güçlüyse tereddütsüz o sahipleniyordu. Hakkını savunamayanlar, zayıflar da bundan mahrum bırakılıyorlardı. Hak ve hukukun emniyeti yoktu, sadece dürüstlüğü kendilerine gerekli görenler hak sahiplerine haklarını verirlerdi. Mevdûdî, “Malı aşırı derecede seviyorsunuz” âyetini de, hak ya da değil haram ya da helal düşünmüyorsunuz, ne pahasına olursa olsun malı ele geçirmede tereddüt etmiyorsunuz, ne kadar mal sahibi olsanız da gözünüz doymuyor. şeklinde tefsîr etmiştir.¹⁹⁵

İnsanoğlu, malı çok sever doymak bilmez. Bu Peygamber tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Eğer Adem oğlunun bir vadi altını olsa, iki vadi altını olmasını diler ve sever, onun gözlerini topraktan başka hiçbir şey dolduramaz.”¹⁹⁶ Bu, bazen onu, almaması ve yememesi gereken malları da yemesine sevkdebilmektedir. Bunun bir şekli de miras yoluyla kalan malların taksiminde yaşanmaktadır. Bir erkek varis, kendi hissesinin daha çok olması için kadınların hisselerini vermeyebilmektedir. Bu Fecr sûresinde anlatıldığı üzere cahiliye döneminin Arapları tarafından yapılamaktaydı ve şu zamanda modern çağın cahiliyyesinde de sık sık yapıldığına şahit olmaktayız. Fecr sûresinde de müşrik Araplara,

¹⁹³ İbn Manzur, v-r-s- l-m-m c-m-m md.

¹⁹⁴ es-Sabuni, III,531.

¹⁹⁵ el-Mevdûdî, VII,119.

¹⁹⁶ Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Riyazu’s-Sâlihîn**, Daru’l-Fikr, Dimeşk, s.73.

bu gibi hareketlerinden dolayı, “Siz malı çok seviyorsunuz.” denilmiştir. Bu manada inen, bu manayı ve benzerini ifade eden bazı âyetleri buraya alıp müfessirlerin tefsirlerindeki açıklamalarını buraya aktarmamızda fayda olacağını düşünüyoruz.

Bu âyetlerden bir tanesi Âdiyat sûresinin 4.âyeti: “O, malsevgisine aşırı derecede kapılmıştır.” Sâbûnî âyetin kısa tefsîrinde şunu demektedir:”İnsan malı aşırı derecede seviyor, biriktirmesinde çok hırslıdır. Aynı insan Allah’ın ibadetinde ve nimetlerine karşı şükürde zayıf ve tembeldir.”¹⁹⁷

Nahl sûresinin 107. âyetinde de küfre sapmanın nedeni olarak Allah şunu demektedir: ”Bu onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindedir. Allah kafirler topluluğuna hidâyet vermez.” Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir’e baktığımızda burada şunları söylemektedir: ”Dinden sapmanın temelindeki ahlaki ve psikolojik sebebin âhireti dışlayan bir dünya düşkünlüğü olduğunu göstermesi, dünya tutkusuyla hidâyet arasındaki zıtlığa işaret etmesi bakımından din psikolojisine ışık tutan ifadenin ardından 108. âyette bu şekildeki bir dünya tutkusunun insanın manevi hayatına ve yargılarına verdiği zararlar dile getirilmektedir. Her şey yüce Allah’ın kesin hükümleri, onun koyduğu düzen çerçevesinde gerçekleşmekte, insan bir kere kalbini inkara açıp dünya hayatını âhirete tercih edince bunun ardından gaflet yani düşüncesizlik yada sağlıksız düşünme süreci başlamakta; artık onun gönlü, kulağı ve gözü mühürlenmekte, başka bir ifadeyle o kişi âhret kurtuluşu için kendisine lazım olan şeylere zihnen ve ruhen kapalı hale gelmektedir.”¹⁹⁸

Bir diğer âyet ise Ali İmran sûresinin 14. âyeti, burada Allah Teâla şöyle buyurmaktadır: “Nefsani arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağlamal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılındı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır.”

Âyette insanlar için cazip kılınan dünyevi haz ve nimetlerin belli başlıları, şu altı medde de özetlenmiştir. 1) karşı cinse duyulan ilgi. 2) Soyunun devam etmesi arzusu. 3) Sermaye sahibi olma arzusu. 4) Kendi dışındaki varlıklara hükmetme arzusu, beğeni

¹⁹⁷ es-Sabuni, III,56.

¹⁹⁸ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, III,444.

kazanma ve hoşça vakit geçirmenin verdiği zevk. 5) Hayvani besinler ve hayvanlardan elde edilen ürünler. 6) Bitkisel besinler ve bunlardan elde edilen ürünler.

Müfessirlerin bir kısmı, âyetin üslubunu ve diğer bazı âyet ve hadisleri göz önüne alarak burada sayılanlara rağbet etmenin kötülendiği kanaatine varmışlardır. Buna karşılık diğer bazıları, evrendeki imkanların insanın faydalanması için yaratıldığını bildiren âyetlerden hareketle bunların kötüleme amacıyla değil, fitri bir realiteye işaret ettikten sonra sırf dünya nimetlerine bel bağlamanın kalıcı olan âhiret mutluluğunu tehlikeye sokabileceğine dikkat çekmek için zikredildiğini savunmuşlardır.

Gerçekten meseleye Kur'ân öğretilerinin bütünlüğü içerisinde bakıldığında dünyadaki nimetlerin ve imkanların dışlandığı bir hayat anlayışını savunmanın mümkün olmayacağı ve bunun âhiret hayatını da anlamsız sayma sonucuna götüreceği açıkça görülür. Aynı şekilde, âhiret fikrinden soyutlanmış bir hayat anlayışının da dünya hayatını boş ve değersiz kılacağı kuşkusuzdur. Fakat insanın eğilim ve tutkuları çoğu zaman bu gerçeği perdelediğinden yüce Allah âhiret düşüncesini daima zinde tutulması için uyarıda bulunmaktadır. İnsanın düşünmesi, fikir üretmesi bilinenlerden hareketle olduğu için âyette, önce insanların dünya hayatında bildikleri, yaşadıkları nimet ve hazlara işaret edilmiş daha sonra işte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir denilmiştir. Halbuki varılacak güzel yer Allah'ın katındadır, buyrulurken bunların değerinin sınırlı olduğunu asıl imrenilmesi ve arzulanması gereken şeyin Allah yanında üstün bir mevki elde etmek olduğuna dikkat çekilmiştir.¹⁹⁹

Kur'ân'ın geneline, Peygamberimizin hadislerini de göz önünde bulundurup baktığımız zaman, dünya malı ile ilgili ve insanın ona karşı sergileyeceği tavrın ne olacağı konusunda şunları anlamaktayız: Dünya sırf kendisi için çalışılacak temel hedef değildir. Geçici bir gölgeliktir. Orda bir süre istirahat ettikten sonra asıl vatan olan âhirete doğru yola çıkılıp devam edilen bir yerdir. Asıl maksat âhirettir. Yani insan yaşamını sürdürebilmesi, Allah'a kulluk edebilmesi için mal edinecek mal sahibi olacak ama kalbine sevgisini yerleştirmeyecek; ebedi kalacakmış gibi sadece dünya için çalışıp âhireti unutarak hırsla dünyanın arkasından gitmeyecek. Bunun için bir çok defa kafirler sadece dünyayı

¹⁹⁹ a.g.e, I, 515.

gaye edininp haklı haksız demeden dünya malını toplamaya çalıştıkları ve âhireti unuttukları için Allah tarafından tehdit edilmiş ve uyarılmışlardır. İşte o uyarılardan birisi de Fecr sûresindeki bu âyettir.

2.7. YERİN PARÇALANIP DAĞILMASI

كَلَّا إِذَا دُغَّتِ الْأَرْضُ دَغًّا دَغًّا (21)

“21. Hayır yeryüzü parça parça olup dağıldığı zaman,”

Yüce Allah Fecr Sûresinde, kıyamet sahnesinin bir aşamasından bahsetmeye başlıyor ve yerin parça parça olup dağılacağını anlatıyor. Parçalama manasını ifade eden kelime دكا kelimesidir, دكا kelimesinin sözlük anlamı parçalayıp ufalamak demektir, yüksekliği düzlüğe çevirmektir.²⁰⁰

Kıyamet sahnesini tasvir eden bu âyet, benlik iddiasına, mal mülk ihtirasına kapılarak Allah’a ve insanlara karşı sorumluluğunu unutan insana, hayatın geçiciliğini, kıyametin dehşetini, bunun ardından kendisini bekleyen hak ettiği büyük cezayı ve sonuç vermeyecek pişmanlığı hatırlatmaktadır.²⁰¹

Siz yanlış düşünceniz gereği, bu dünyada istediğiniz gibi yaşayacağınızı ve hiç hesaba çekilmeyeceğinizi sanıyor ceza ve mükafatı da inkar ediyorsunuz. Bu nedenle dünyada böyle bir davranışta bulunuyorsunuz. Ama o ceza ve mükafat günü kesin gelecektir.²⁰²

Âyetin başındaki كالا kelimesi için Neseî diyor ki: ”Bu onlara hayır yapmayın diyor, yetime ikram etmeyi terk etmeyin, birbirinizi fakirleri yedirme konusunda teşvik etmeyi

²⁰⁰ Mesud, d-k-k- mad.

²⁰¹ Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, V,621.

²⁰² el-Mevdûdî, VII,120.

birakmayın, mirası haksız yere yemeyin, malı aşırı derecede sevmeyin, ondan sonra Allah va'dini onlara hatırlatıyor, onların o fayda vermeyen hasret ve pişmanlıklarını anlatıyor.”²⁰³

Kur'ân'ın birçok âyetinde kıyamet sahneleri anlatılmaktadır. Şimdi onların bir kısmını müfessirlerin oradaki tefsîrleriyle beraber aktarmaya çalışacağız. Bu, sûremizin de bir kesitini verdiği kıyamet sahnelerini çok daha iyi anlamamıza vesile olacağı kanaatindeyiz.

İnfîtâr sûresinin başındaki âyetlere bakalım: ”Gökyüzü yarıldığında, yıldızlar dağılıp saçıldığında, denizler yükselip bir birine katıldığında, kabirlerin altı üste getirildiğinde,” diye ifadeler bulunmaktadır.

Bu âyetler, kıyamet sahnesinden dehşetli bir kesiti bize aktarıyor: Uzay boşluğundaki yıldızların düzenli hareketini sağlayan çekim kanununun kıyamet gününde yok olmasının bir sonucu olarak evrenin düzeninin bozulacağı, göklerin çatlayıp yarılabacağı ve kozmik düzenin bozulacağı belirtilmiştir. Denizlerin bir birine katılmasını, dünyanın şiddetle sarsılması, dağların parçalanıp yok olması, denge ve düzenin yok olması gibi olaylar sonunda dünyayı denizlerin kaplaması şeklinde olayların vuku bulacağını anlamaktayız. Bu âyetlerle ilgili şu yorumda yapılmıştır: şiddetli sarsıntı neticesinde yer kürede meydana gelecek olan volkanik patlaklar ve derin çatlaklardan çıkan lav kütlelerinin deniz sularını kaynatacağı, taşıracağı ve buharlaştıracağı şeklinde.²⁰⁴

Semâ'nın parçalanması, kıyamet gününün en mühim ve dehşetli hadiselerinden biridir. Semânın parçalanmasında, kesin söz söyleyerek bir hükme varmak zordur. Büsbütün terketmenin zorluğu gibi. Bunların hepsinin hislerde bıraktığı tesir, görülen bu kâinatın mühim değişikliklere uğrayacağı, bilinen nizamın sona ereceği, bu nizamı ayakta tutan görünmeyen ince bağların çözüleceği şeklindedir. Yıldızların dağılmasında söylenecek sözde hemen hemen aynıdır. Nihâyetini kimsenin bilmediği bu fezada kendilerine mahsus sistemi, hareket tarzı, yörüngesi ve hızı olan bu yıldızlarda bozulup dağılacaklardır. Kitlelerinden kopup dağıldığı zaman bunların da aralarındaki bağ ve çekim gücü kaybolacak ve muayyen saatte dağılıp sona erecektir.

²⁰³ Said Havva, *el-Esasü fi't-Tefsîr*, Daru's-Selam, 1989.

²⁰⁴ *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V,569.

Denizlerin kaynaması ise muhtemelen dolup taşması ve nehirler vasıtasıyla yeryüzünü istila etmesi şeklinde olacaktır. Suyu meydana getiren oksijen ve hidrojen gibi unsurların ayrılması ve patlaması da düşünülebilir. Denizlerin oluşu sırasında bu gazlar nasıl bir araya gelip de suyu meydana getirmişse yine aynı şekilde ayrılmaları mümkündür. Bu iki gazın bu günkü atom ve hidrojen bombalarının patlaması gibi patlayarak dağılması anlamına da gelebilir. Bu patlamaların korkunçluğu ve büyüklüğü yanında bu gün atom patlamaları basit çocuk oyuncağı halinde kalır. Veya beşerin bilemediği bir şekilde olacaktır. Ama şu var ki, bu korkunç hadiseler hangi olursa olsun beşerin duyu sistemlerinin bilemediği hadiseler cinsinden olacaktır.

Kabirlerin, içindekileri dışı vurma ise, ya bu hadiselerin tesiriyle olacak veya o uzun ve çeşitli hadiselerin olduğu günde vuku bulacak başlı başına bir hadisedir. Cesetler, önceden yaratıldıkları gibi ceza ve mükafatlarını görmek üzere yeniden vücut bulup kabirlerinden çıkacaklardır.²⁰⁵

Göğün yarılması, göğe hakim olan kozmik düzenin dağılıp bozulmasıdır. Söz konusu düzen bütünüyle darmadağın olacaktır. Bunun sonucunda da yıldızlar saçılıp dökülecek, un ufak olacaktır. Gökteki kozmik düzenin bozulması yerküreyi etkileyecek ve denizler fişkiracaktır. Yer kürede oluşacak volkanik patlamalar, lavların fişkirip akmaları ve dağların yürütülmesi sonucunda ortaya çıkacak büyük çaplı heyelanların denize akmasıyla deniz suları kaynayıp taşacak ve bir müddet için yeryüzünü kaplayacaktır. Belki de yer kürenin içinin dışına çıkmasıyla deniz suları kaynayıp buharlaşacaktır. Hasılı, evrene hakim olan düzenin bozulmasıyla her şey birbirine karışacaktır. İşte bu sırada kabirlerin içindekiler mahşerde toplanmak üzere dışarıya fırlatılacaktır.²⁰⁶

“Güneş dürüldüğünde.” “yıldızlar bulanıklaştığında.” “dağlar yürütüldüğünde.” “gebe develer salıverildiğinde.” “vahşi hayvanlar bir araya toplandığında.” “denizler kaynatıldığında.” Tekvir sûresindeki bu âyetler de kıyametin niteliğini bizlere açıklayan Kur’ân’daki önemli beyanatlardır.

²⁰⁵ Seyyid Kutup, **Fizilali’l-Kur’ân**, (Çev: Emin Saraç- İ.Hakkı Şengüler- Bekir Karlığa) Akit, İstanbul ts, XVI,67.

²⁰⁶ Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri**, V,400.

Bu tasvirler her şeyi tamamiyle altüst eden her şeye şamil olan bir inkılabı ortaya koymaktadır. Bu inkılap gökteki cisimlere, yerdekilerine, vahşi ve ehli hayvanlara, bütün insanlığa kanun ve nizama şamil olmaktadır. Bütün gizliler ortaya çıkacak, her bilinmez bilinecek her nefis hesap yerinde önceden yaptığı şeylerin önünde duracaktır, etrafındaki altüst olmuş vaziyette. Kainatta meydana gelecek bu hadiselerin hepsinin bildiğimiz bu kainatta olacağı anlaşılmaktadır. Bütün güzellikleri nizam ve düzeni kendinde barındıran, hareketleri değişmeyen, yapısı sağlam, kudretli elin muhkem olarak bina ettiği bu kainatta, bu kainatı ayakta tutan bağlar çözülecek, böylece de kainat olma vasfını kaybetmiş olacak ve daha önceden belirlenmiş sonuna ulaşacaktır. Bu hadiseler yeryüzünde olagelen bildiğimiz değişikliklerden çok daha büyük olacaktır. Mesela devamlı depremin bizi sarsması yada içinden korkunç volkanların püskürmesi, veya bir düşen yıldızın yere çarpması veya kasırgaların altüst etmesi gibi insanlığın bildiği su taşmaları en büyüğü tufan hadisesidir. Yine müşahede edebildiği kainat hadiselerinde güneşte meydana gelen ve parçaları milyonlarca kilometre uzaklara sıçrayan patlamalardır. Bunların bütünü kıyamet gününde olacak o hadiselerin yanında çocuk oyuncağı kalır.²⁰⁷

Zilzal sûresinin ilk âyetinde de Allah (c.c) “اذا زلزلت الارض زلزالها” diyerek, Kıyametin belkide temel özelliklerinden olan depremin, sarsıntının yaşanacağını söylemektedir. İnsanların dünyada yaşadıkları ve bazı ölçme aletleri ile birkaç derece ile ölçtükleri depremin dehşetini anlata anlata bitiremezler ve onu müşahade edenler bazen ömürlerinin sonuna kadar şokunu üzerlerinden atamazken ki bu kıyamette yaşanacak depremden çok daha hafiftir onunla kıyas dahi edilemez. Kıyamet gününde bundan çok daha şiddetlisi kıyamet gününde yaşanacağını söylemektedir Allah (c.c).

Nitekim Allah bu dehşeti bazı âyetlerde şöyle açıklamaktadır: “Ey insanlar Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” “Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer ve her hamile kadın da karnındaki çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş görürsün, halbuki onlar sarhoş değildirler. Ne var ki Allah’ın azabı çok şiddetlidir.”²⁰⁸

²⁰⁷ Seyyid Kutup, XVI,47.

²⁰⁸ el-Hac 22/ 1-2.

Bu âyetler, kıyametin niteliğini ve dehşetini anlamamız açısından çok önemli ve açıklayıcıdır.

2.8. ALLAH'IN VE MELEKLERİN MAHŞERE GELMESİ

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا

“Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği zaman”

Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerinin bazıları muhkem (manası zahir) bazıları da müteşabih (manası zahir olmayan) dir. “ O, sana kitabı indirendir. Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık hepsi Rabbimizin katındandır” derler. Ancak akıl sahipleri düşünüp anlar”(Al-i İmrân 3/7) Fecr sûresinin 22. âyeti de müteşabih âyetlerdendir, dolayısıyla manası açık değildir ve müfessirlerin bir kısmı onu tevil etme yoluna gitmişlerdir. Bazıları ise âyeti zahirinde bırakmışlar ve tevil etmemişlerdir.

İlk dönem Alimleri herhangi bir tevil yapmaksızın Rab gelir derlerdi. Rabbin gelmesi yaratılmış varlıkların bir yerden başka bir yere gitmesi şeklinde yorumlanamaz. Nasıl ki Rabbin duyması yaratılmışların duymasına benzemediği gibi gelmesi de aynen yaratılmışların gelmesine benzemez, derler. Halef dediğimiz sonraki Alimler ise tenzih endişesiyle Allah’ın gelmesini, emrinin gelmesi şeklinde tefsîr ederler.²⁰⁹

Şimdi müfessirlerin âyete nasıl yaklaştıklarına bakmak için tefsirlere bakalım: Kurtubi, burada şöyle demektedir: Rabbin gelmesinden maksat, yani emri ve hükmü dür. Sonra şöyle demektedir: Bazıları “Rabbin geldi” ifadesinden maksadın şüpheler giderildi, demekteler. İşaret ehli ise: Kudreti meydana çıktı ve hükmetti diyorlar ve Allah’ın bir yerden bir yere intikalinin düşünülmemeyeceğini, Onun mekanı, konağı yokken nasıl intikali

²⁰⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri*, V,438.

düşünülebilir ki, hem Onun için vakit ve zaman da söz konusu değildir. Çünkü bu bir zaafıdır ve Allah hakkında da bu düşünülemez.²¹⁰

Beydâvi: Kudretinin âyetleri ve hükmünün işareti açığa çıktı. demektir.²¹¹

İbn Kesir ise teville gitmeden tefsîr ediyor Şöyle: “Bu, Adem oğullarının efendisi olan Muhammed (s.a.v) in şefaât dilemesinden sonra olacaktır. İnsanlar Ūlul-Âzm olan peygamberlere teker teker varıp soracaklar hepsi ben buna yetkili değilim diyecektir. Nihâyet Hz. Muhammed’e (s.a.v) sıra geldiğinde o derki: Ben buna yetkiliyim. Gider Allah katında şefaât diler ve Allah’ın kulları arasında hükmünü vermesi için gelmesini ister. Bu konuda Allah onun şefaâtini kabul eder. Allah (c.c) dilediği gibi karar vermek üzere gelir, melekler de onun önünde gelip saf saf olup dururlar.”²¹²

İzzet Derzeze’ye göre bu âyette Kur’ân’ı dinleyenlerin etkilenmesi hedeflenmiştir. Çünkü Allah “Gelmek, gitmek, oturmak, kalkmak” ve bunlar gibi yaratılanların fiil ve sıfatlarından münezzehtir. Kur’ân’ın bu üslubu kullanmasının sebebi takrib ve temsil içindir. Çünkü insanlar dünyada suçluların muhakemesi ve cezalandırılmaları için mahkeme oturumları düzenlemeye alışkındırlar.²¹³

Seyyid Kutup da: Bu gaybi bir konudur, biz insanlar, yeryüzü sakinleri, mahiyetini kavrayamayız, demektir.²¹⁴

Mevdûdî âyetin tefsîrinde şunları söylemektedir: Burada Allah’ın gelmesinden, onun bir yerden başka bir yere intikali anlaşılabilir. Bunu bir benzetme olarak anlamalıyız. Buradaki düşünce, Allah’ın iktidar, saltanat ve kahhariyet alametlerinin gözükeceği maksadını taşımaktadır. Şu misalde olduğu gibi: Bu dünyada bir padişahın askerleri ve memurları bir yere geldiklerinde, padişahın kendi gelişindeki psikolojik havayı oluşturamazlar. Âyetteki ifadede Allah, kendisinin gelmesini bunun için kullanmıştır.²¹⁵

²¹⁰ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, v. 671, **el-Camî li-Ehkami'l-Kur’an**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, X, 37.

²¹¹ el-Beydâvi, II,595.

²¹² İbn Kesîr, IV,510.

²¹³ Derzeze, I,160.

²¹⁴ Seyyid Kutup, XVI, 205.

²¹⁵ el-Mevdûdî, VII,120.

2.9. CEHENNEMİN GETİRİLİŞİ VE AMELLERİN HATIRLANMASI

وَحِيَّاءٍ يَوْمَئِذٍ يَكْفُرُونَ بِذُنُوبِهِمْ ذَلِكُمْ الَّذِي نَسِئُوا لَهَا فَالذُّكْرِ (23)

“23. Ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ona nasıl faydası olacak!?”

Günahkarlar ve suçluların görmesi için cehennem, o gün mahşere getirilmiştir. Bu bir hadiste şöyle ifade ediliyor: O gün cehennem, yetmişbin yuları ve her bir yuları yetmişbin melek tutmuş, onu çekerek getiriyorlar. O gün, o korku dolu günde insan amelinin hatırlıyor, Allah’a karşı yaptığı isyan için pişman oluyor ve tövbe etmek istiyor, Ama ne fayda, geçti tövbe zamanı artık.²¹⁶

O gün cehennemde “azgınlar için cehennem, gözlerinin önüne apaçık getirilmiştir.”(Şuara, 26/9) buyurulduğu gibi azgınların gözleri önüne çıkarılmış, artık inkarlarına, kaçınmalarına imkan kalmayacak şekilde meydana çıkarılmıştır. O gafil insan daha önce dünyada anlamadığı hakikati o gün anlar, tutmak istemediği öğüdün tutmak ister. Ama ona o anlamadan ne fayda? Çünkü iş işten geçmiş, geri dönüşte bir iş yapma ihtimali kalmamış.²¹⁷

Buradaki, insanın hatırlamasının fayda vermeyeceğini ifade eden âyetin takdiri şu şekildedir: Yer parça parça olup, şöyle şöyle olduğu zaman, şu şu meydana geldiğinde, insan hatırlar şeklindedir. İnsanın hatırlamasının ne demek olduğu hususunda da şunlar denilebilir: 1) “O, yapamadığı, kusurlu olduğu şeyleri hatırlar” demektir. Zira insanın dünyada iken bütün gayret ve çabası dünyalık elde etmektir. Daha sonra bu kimse, âhirette bunun bir sapıklık ve dalalet olduğunu, kendisine düşenin, bütün himmet ve gayretini âhireti elde etmek için sarfetmesi olduğunu anlar ve hatırlar.

2) “öğüt alır” demektir. Buna göre mana, o dünyada iken öğüt almıyordu, ama âhirete varınca öğüt almaya başlar da, “Ah keşke bir daha dünyaya döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ...(ne olur)...” (Enam 6/27) der.

²¹⁶ es-Sabuni, III,531.

²¹⁷ Elmalılı, IX,470.

3) Hatırlar, “yani tövbe eder ”demek olup, bu mana Hasan el-Basri den rivâyet edilmiştir. ²¹⁸

Mevdûdî, insanın o gün hatırlamasıyla ilgili iki anlam olabileceğini söylemektedir: Birincisi, o gün insan dünyada ne yaptığını hatırlayacak ve bunun üzerine üzülecek, utanacaktır. Fakat o gün üzülmeyen ve utanmanın hiç faydası olmayacaktır. İkinci olarak o gün insan, akli başına gelecek ve peygamberlerin dediğinin doğru olduğunu anlayacaktır. Ayrıca peygamberlerin tebliğini kabul etmemekle ne büyük aptallık ettiğini görecektir. Ancak bu ona hiçbir yarar sağlamayacaktır. ²¹⁹

Bolluk ve darlığın bir imtihan olduğunu unutan, mirası hak gözetmeden yiyen, malı aşırı bir iştihayla seven, yetime iyilikte bulunmayan, yoksulu yedirmeğe teşvik etmeyen, bunun yerine azgınlık eden, fesatlık çıkararak ve baş döndüren insan, hatırlar o gün hakikati hatırlar ve gördüğünden öğüt alır. Ama ne yazık ki vakit çok geçmiştir. Hatırlama’dan ona ne fayda, artık hatırlama dönemi geçmiştir. Bu ceza diyarında hatırlamanın hiçbir anlamı ve faydası yoktur. Sadece dünya hayatında, amel yurdunda fırsatların geçmesine yanmaktan başka bir şey gelmez şimdi elden. ²²⁰

2.10. İNSANIN PİŞMANLIĞI

يُتَوَلَّىٰ يَٰلَيَّٰ خِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي (24)

“24. “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım” der.”

İnsan, gerçek açığa çıkınca “Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım” der. Keşke bu dünyadaki hayatım için önceden bir şey hazırlamış olsaydım. Budur hayat denilebilecek gerçek hayat. Budur asıl hazırlanıp saklanması gereken hayat. Bu istekten hasret ahı çıkıyor açıkça. İnsanın âhirette elinden gelen tek şey bu. ²²¹

²¹⁸ er-Râzî, XXXI,176.

²¹⁹ el-Mevdûdî, VII,120.

²²⁰ Seyyid Kutup, XVI,206.

²²¹ Seyyid Kutup, XVI,206.

Sait Havva, âyetin tefsîrinde Neseî ve İbn Kesîr'den naklen şöyle demektedir: “Neseî diyor ki: Yani keşke fani hayatımda bu baki hayatım için bir şeyler önceden gönderseydim kendime. İbn Kesîr de diyor ki: Yani bu insan eğer âsi idiyse işlediği amellerinden dolayı pişmanlık duyuyor, eğer sâlih bir kimse ise gene pişmanlık duyuyor ve keşke daha fazla sâlih amel işlemiş olsaydım, der. Peygamber (s.a.v) de bir hadislerinde diyor ki “eğer insan, doğduğu günden ölümüne kadar ömrünü Allah’a ibadette geçirse de kıyamet gününde onu küçümseyecektir ve tekrar dünyaya dönüp daha fazla Sâlih amel işlemek isteyecektir.”²²²

Müminun Sûresinin 99-100. âyetlerinde de Benzer manayı ifade eden cümleleri görmekteyiz: ”Onlardan birine ölüm geldiği vakit, Rabbim beni geri çevir. Belki yapmadan bıraktığımı tamamlar ve iyi iş işlerim, der.” Seyyid Kutup, orada, âyeti şöyle izah etmiştir: Bir ölüm tablosuyla karşı karşıyayız. Burada ölüm karşısında tövbe eden bir kulu görüyoruz. Tekrar hayata dönmek istiyor, kaybettiklerini yeniden kazanmak, geride bıraktığı aile ve mülkünde güzel işler yapmak arzu ediyor. Sanki manzara, aynı anda gözlerin önüne serilirken fiilen yaşanan bir manzaraymış gibi canlandırılıyor. Bir de bakıyoruz ki bu isteğe karşı verilen cevap, istek sahibine değil de şahitlere yöneltilerek açıklanıyor: “Hayır bu söylediği kendi lafıdır.” Hayır çok manasız bir sözdür. Hiçbir anlam taşımaz. Ne bu söze değer verilmesi gerekir ne de onu söyleyene. Bu sıkıntılı halde söylenmiş bir sözdür. Kurtulup sığınmak isteyen bir gönülden çıkmış değildir. Darda kalmış birisinin ağzından atıverdiği laflardır. Yoksa içten gelerek söylenmemiştir.²²³

2.11. ALLAH'IN BÜYÜK AZABI

فِيهِمْ لَا يَرْجُونَ عَذَابَ اللَّهِ أَحَدٌ (25) يَرْجُونَ وَثَاقَهُ أَحَدٌ (26)

“25. Artık o gün, Allah’ın edeceği azabı kimse edemez. 24. Onun vuracağı bağı kimse vuramaz.”

²²² Sait Havva, XI,6518.

²²³ Seyyid Kutup, X,359.

Allah sûrede azabının şiddetini, kafire meydan okurcasına ve tehdit ile "Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez" "onun vuracağı bağı kimse vuramaz" şeklinde ifade etmiştir.

O gün, zengin olması kendisini şımartıp Allah'ın nimetlerine şükretmemiş olan yahut fakir olması kendisini ifsat ettiğinden inkara sapmış olanlar öyle bir azapla cezalandırılacaklar ki dünya hayatında kimse böyle bir azap görmemiştir. O gün o azaptan kurtuluş yolu da kesinlikle olmayacaktır.²²⁴

Mukatil âyetin tefsîrinde şunları söylemektedir: "Bunun manası," işte o gün hiçbir mahluk Allah'ın azap edişi gibi azap edemez ve onun bağ vuruşu gibi bağ vuramaz" şeklindedir ki bu da azap etme ve bağ vurmada Allah'ın ulaştığı noktaya mahlukattan hiç kimse ulaşamaz, demektir. Ebû Ubeyde, bu tefsîrin zayıf olduğunu ileri sürerek şöyle der: "Çünkü kıyamet gününde Allah'tan başka azap edecek kimse yoktur. O halde daha nasıl, hiç kimse Allah'ın azabı gibi azap edemez, denilebilir. Bu itiraza şu yönlerden cevap verilebilir: 1. âyetin takdiri, dünyada iken hiç kimse Allah'ın bu gün kafire yaptığı gibi azap edemez ve dünya da iken hiç kimse Allah'ın bu gün kafiri vurduğu bağ gibi vuramaz, demektir. 2. mana, kıyamet günü Allah'ın yapacağı azabı hiç kimse üstlenemez. Yani o gün emir onun emridir, başkasının emri orada geçmez, şeklindedir. 3. Ebû Ali el-Farisî'nin görüşüne göre kelamın takdiri, hiçbir zebani kafirlerin çektiği azap gibi azapta bulunamaz."²²⁵

Elmalılı, âyetin tefsîrini وعذابه و ثقافه kelimelerindeki zamirin Allah ve insan yerine kullanılmış olma ihtimaline göre iki şekilde tefsîr edilebileceğini söylemiştir. Eğer zamir Allah yerine kullanılmışsa manası şudur: Allah o gün insana ettiği azabı kimse edemez ve vurduğu bağı kimse vuramaz. Bundan maksat da o günkü azabın şiddetini, bağ ve pranganın kuvvetini açıklamak olur. Eğer zamirden insan kastedilirse mana şöyledir: O gün öyle diyecek olan insanın kendine ettiği azabı başka birisi etmez ve kendine vurduğu bağı kimse vuramaz. Çünkü bu gün bu azap ve bağ ona sırf kendi inkarının ve kötü amellerinin

²²⁴ Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsîri**, V,438.

²²⁵ er- Râzî, XXXI,176.

cezası olduğundan, kendi kendine etmiş demektir ki “Sana gelen her fenalık da kendindedir” (Nisa, 4/79) âyetinin manasıdır.²²⁶

Seyyid Kutup da Fizilal’ de, azabın büyüklüğü ve Allah’tan başka hiç kimsenin bu azaba kadir olamayacağını nedenini ve farklılığını şöyle açıklamaktadır: “Çünkü o Kahhar ve Cebbar olan Allah’tır. Çünkü o gün eşsiz azabıyla azaplandırır, kimse azaplandırılamaz öyle, eşi bulunmaz bağıyla bağlar ki kimse bağlayamaz öyle. Allah’ın azabını ve bağını Kur’ân’ın diğer yerlerinde çeşitli kıyamet sahneleri içerisinde âyetler açıklamaktadır. Burada ise kısaca sözü edilmekte ve insanın azap ve bağının ona benzemeyeceği belirtilmektedir. Bütün yaratıkların azap ve bağının onun gibi olamayacağı ifade edilmektedir. Bu ise daha önce geçen Âd, Semûd ve Firavun’un azgınlıklarında yeryüzünde fasadı çoğaltmalarında ve insanları zincirlere, kelepçelere vurarak bağlayıp azaplandırımlarında ortaya çıkan azgınlığa mukabildir. İşte senin Rabbin de ey Peygamber ve ey müminler, insanları azaplandıran ve bağa vuranları böyle azaplandırır ve bağlar. Ama Rabbinin azabıyla onların azabı, Rabbinin bağıyla onların bağı arasında çok büyük farklar vardır. Bu hususta yaratıkların yaptıkları çok basit yaratanın yaptığı ise son derece büyüktür. Öyle ise azgınlık, insanları diledikleri gibi işkence yapıp bağ vursunlar. Olacaklar olacak, onlarda bir gün gelip bağlanacak ve azaba çekileceklerdir. Tahminlerin ve tasavvurların ötesinde bir azap ve bağ ile”.²²⁷

2.12. NEFSİ MUTMAINNE VE MÜKAFATI

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الطَّحِيَّةُ (27) أَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً (28) وَأَدْخِلِي فِي عَمَلِي (29) وَأَدْخِلِي جَنَّتِي 30

“27. Ey huzur içinde olan nefis! 28. Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! 29. (İyi) kullarımın arasına gir. 30. Cennetime gir.”

Kurtubi, Nefsi mutmainne’den muradın ne olduğu, hakkındaki çeşitli görüşleri ve o görüşün sahiplerini âyetin tefsirinde şöyle açıklamıştır:“Mücahit ve başka bazıları: Nefsi Mutmainnenin, huzurlu ve Allah’ın Rabbi olduğuna yakın getiren nefistir demişlerdir. İbn

²²⁶ Elmalılı, IX,471.

²²⁷ Seyyid Kutup, XVI,206.

Abbas: Allah'ın âhirette vereceği sevaba inanandır, Gene Mücahit: Allahın takdirine inanan her şeyin Allah' tan olduğuna inanan nefistir, Mukatil: Allah'ın azabından emin olan nefis, İbni Keysan: Mutmainne, ihlaslı olan, İbni Âta: Allah'ı bilen ve hiçbir an gafil olmayandır. Bazıları: Allah'ın zikri ile huzur bulmuş, bazıları: İmân ile huzura ermiş ölümden sonra dirilmeyi tasdik eden, İbni Zeyd: Ölüm zamanı, yeniden dirilme zamanı ve mahşerde cennetle müjdelenendir, ve bazıları: Hz. Hamza'nın nefsidir, demişlerdir.”²²⁸

Nefsi mutmainne den maksat hiçbir şüphe ve tereddüt taşımadan itminânı kalple ve Allah'ı Rab kabul edip onun peygamberlerinin getirdiği dini de hak din bilerek Allah'a ulaşan insandır. O insan, Allah Resulünün getirdiği her akîde ve ameli hak olarak kabul eden ve Allah'ın dininin yasakladığından mecburen değil, seve seve kaçınarak uzak durandır. O insan Allah yolunda ne fedakarlık gerekiyorsa yapan, onun yolunda çeşit çeşit zorluk ve eziyet geldiği halde sakin kalbiyle ona dayanan, dünyanın İslam dışı lezzet ve menfaatlerinden mahrum kaldığı halde onları özlemeyen, tersine bu konuda kalbi mutmain olarak hak dini takip edip bu pisliklerden korunandır.²²⁹

Nefsi mutmainne derecesine ulaşan insanın iç çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur. O, Allah ile barışık, insanlarla barışık ve kendisiyle barışıktır. Dolayısıyla huzur ve sukunet içerisinde, mutmaindir. İnsan için en büyük saâdet kulluktaki kemali sayesinde Rabbini kendisinden hoşnut etmiş, Rabbi tarafından ödüllendirilerek kendiside ondan hoşnut kalmış olmasıdır.²³⁰

Bu huzura ermiş ve mutmain olmuş nefse ”Dön rabbine” denilecektir. Yeryüzünde bunca yabancılik çektikten, ana beşiğinden ayrıldıktan sonra dönüver tekrar kaynağına, Rabbine dön. Seninle onun arasında tanışıklık ve yakınlık olan Rabbine. “Sen ondan razı, o senden razı olarak” şefkat ve memnuniyet havası içerisinde coşup taşar bu sevgiyle. ”Haydi gir kullarımın arasına.” seçkin ve yakın kullarımın, bu yakınlığa erenlerin “Ve cennetime gir” benim rahmetime ve himayeme gel, diye davet edilecektir.²³¹

²²⁸ Kurtubî, X,38-39.

²²⁹ el-Mevdûdî, VII,120.

²³⁰ **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, V,622.

²³¹ Seyyid Kutup, XVI,207.

2.12.1. Nefsin Mahiyeti

Sözlükte nefis, bir şeyin kendisi ve hakikati, benlik, can, ruh, kalp, insandaki manevi güç, kan gibi anlamlara gelmektedir. İslam kaynaklarında nefis iki değişik anlamda kullanılmıştır: 1) Nefis insandaki istekler, arzular, güdüler ve duygular bütünüdür. Uygun eğitim almamış insanda ortaya çıkan kötü huy ve özellikler buradan kaynaklanır. 2) İnsanın hakikati ve kendisi. Gazali, bu anlamda nefsin kalp, ruh ve akılla eş anlamlı olduğunu belirtir.

İnsan nefsi iki temel özelliğe sahiptir: a) Nefis dinamiktir, kendi kendisini dengeleyici bir sistemdir ve onda zıt eğilimlerin meydana getirdiği psikolojik bir gerginlik ortamı vardır. Bu gerginlikler davranışlarda güdüleyici bir sistem olarak rol oynarlar. b) Nefiste gelişme ve olgunlaşma gücü vardır. İlkel haliyle nefis, içgüdüsel isteklerin baskın olduğu, dolayısıyla ahlaki ölçülere uyum sağlamakta zorlandığı için kötülüğe yatkındır.²³²

Bil ki senin zatının ve hakikatinin, bizzat kendisi “ ben yaptım, gördüm, duydum, öfkelenim, arzu ettim, hayal ettim, hatırladım“ gibi ifadelerinde kendisinden “ben” diye bahsederek işaret ettiğin şeydir. Fakat bu işaretle kendisine işaret edilen şey, şu iki sebepten ötürü, bizim gördüğümüz bünye değildir:

1) “Ben” demek sûretiyle kendisine işaret ettiğin şey bu belli bünye malum değil iken, bazen malum olabilir, halbuki malum olan malum olmayandan başkadır.

2) Bu bünyenin cüzleri, her an değişmektedir. Halbuki “ben” diye işaret ettiğin şey değişmemektedir. O zaman, zaruri ve kesin olarak benim yirmi yıl önce mevcut olan şey olduğunu biliyorum. Halbuki değişen değişmeyenden başkadır. O halde “nefis” bu bünye değildir. Sen,“ bir takım kimseler, nefis cisim değildir. Çünkü biz, uzayabilen, derinliği ve genişliği olan, belli bir yer tutan, bir hakikati bulunan bir maddeyi bilmediğimiz halde, “ben” demek sûretiyle ona işaret etmeyi düşünebiliyoruz. Halbuki malum olan malum olmayandan başkadır diyorlar” diyebilirsin. Bazı kimselerde “nefsin” cismani bir cevher, latif, saf, enasır-ı erbaadan meydana gelmiş külelere benzemekten uzak nurani, semâvî ve mahiyet itibariyle süfli maddelerden farklı bir şey olduğunu söylemişlerdir. Onun için o

²³² Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr, V,504-505.

cevher, bu kesif maddeye girdiğinde beden can bulur. O bunu terk ettiğinde ise beden ölür.²³³

2.12.2. Nefsin Mertebeleri ve Halleri

Mutasavvıflar, nefsi, mertebelere ayırmışlar ve her bir mertebeye bir isim vermişler. Onu, sekiz mertebeye ayırmışlar, bunlar şöyledir: 1) Nefsi Emmâre: Şeytana uyararak şehvi isteklerin yerine getirilmesini emreden ve kalbi sufli yönlere çeken kuvvet demektir. 2) Nefsi levvâme: Şehvi arzulara karşı mücadele eden ve işlediği günahlardan dolayı üzüлüp kendini kınayan, yargılayan ve kendisini düzeltmeye çalışan nefis basamağıdır. 3) Nefsi mülheme: İlham ve keşfe mazhar, hayır ve şerri idrak edebilme melekesine sahip olan ve şehvi isteklere karşı direnen nefistir. 4) Nefsi mutmainne: İmân nuruyla tam aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulup yüce ahlakla bezenmiş olan nefistir. Bu dereceye ulaşan nefsin çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur. Bu nefis hem Allah ile hem kullarla hem de kendisiyle barışık olduğu için huzur ve tatmin içerisinde. 5) Nefsi zekiye: Nefsi kirletecek inkâr, cehâlet, kötü hisler, yanlış inançlar ve kötü huylardan temizlenmiş; imân, ilim, irfan, iyi hisler, güzel huy ve ilahi ahlak gibi takva özellikleriyle terbiye edilip ilahi tecellilere mazhar olan nefis demektir. 6) Nefsi Râziye: Kendisi ve başkaları hakkında tecelli eden ilahi hükümler karşısında tereddütsüz rıza gösterip teslim olan nefsin makamıdır. 7) Nefsi marziyye: Allah ile kul arasında rızanın ortak bir vasıf olduğu, kulun Allah'tan, Allah'ın da kuldan razı olduğu mertebedir. 8) Nefsi kamile: Kişinin marifet sıfatını kazanarak irşâd makamına yükseldiği mertebedir.

²³³ er-Râzî, XXXI,178.

SONUÇ

Tefsîri üzerinde durduğumuz Fecr sûresi, Kur'ân'ın iniş sırasına göre onuncu ve mushaftaki sırasına göre seksendokuzuncu sûredir. Bu sûre, Mekke'de indiği için Mekkîdir. Bu sûrenin ilk âyetinde, tan yerinin ağarması ve sabah aydınlığı gibi anlamlara gelen "Fecr" kelimesi yer aldığından dolayı, sûreye Fecr sûresi adı verilmiştir. Sûre, 30 âyetten oluşmaktadır.

Fecr sûresinde, peygamberlere karşı çıkan ve onların tebliğ ettikleri ilahî mesajları reddeden bazı eski toplumların karşılaştıkları felaketler anlatılmaktadır. Ayrıca Allah'ın insanları tabi tuttuğu imtihana değinilmekte, ilahî emirleri ihmal ederek maddenin peşine düşen bencil insanlar tenkit edilmekte, bu tür kötü davranışlı insanların ahiret hayatındaki acı akibetlerine dikkat çekilmektedir. Bu gibi hususlar nedeni ile bu sûre, Kur'ân kıssaları açısından önem arz etmektedir.

Fecr sûresi, kendisinden önceki ve sonraki sûrelerle olan münasebeti açısından da önem taşımaktadır. Sûrenin başında yer alan ilk dört âyette kaseme yer verilmektedir. Kasem konusunun Kur'ân'da önemli bir yeri vardır. Bu âyetlerdeki yeminlerde, özellikle zaman mefhumunun önemine işaret edilmektedir. Burada dile getirilen sabahın aydınlığının ve gecenin karanlığının insan hayatında önemli bir yeri vardır. Sûreye bu şekilde zaman mefhumu ile başlanması, insana, hayatının her safhasını iyi değerlendirmesinin gerektiği anlatılmaktadır. Yine burada bildirildiği gibi, zamanı durdurmak mümkün değildir. Ayrıca bu ilk âyetlerde yemin ile haber verilen çift ve tek mefhumları ile, geniş anlamda varlıkların yaratılışına dikkat çekilmektedir.

Sûrede kıyamet ve mahşer sahneleri de zikredilmektedir. Allah'ın mahşere geleceği manasını ifade eden bir âyet mevcuttur. Müfessirlerin çoğu bu âyeti tefsîr ederlerken tevil yoluna gitmişlerdir. Allah'ın gelmesinden maksadın, emrinin gelmesi olduğunu

söylemişlerdir. Ama selef dediğimiz önceki alimler ise, âyeti tevil etmemişlerdir. Allah'ın gelmesi yaratılmışların bir yerden başka bir yere gitmesi gibi düşünülmemeyeceğini, onun gelmesinin kendisine has bir geliş olacağını söyleyip âyeti, asıl anlamı olan gelmek anlamında tefsîr etmişlerdir. Bu âyet müteşabih âyetlerdendir. Müteşabih, bir çok manaya ihtimali olan ve bu manalardan birini tayin edebilmek için harici bir delile ihtiyacı olan âyetlerdir. Sûredeki diğer bir konuda, insanın mahşerde pişman olacağı ve hayır amel işlemediği için tekrar dünyaya dönmeyi ve iyi ameller işlemeyi temenni edeceğidir. Sûrede müminin nefsi için ey nefsi mutmainne diye hitap edilerek buyur cennetime denilmiştir. Nefsi mutmaine, huzurlu ve Allah'ın, Rabbi olduğuna yakın getiren nefistir.

İnsan olarak, bu sûrede verilen mesajlardan çeşitli ders ve ibretleri alarak hayatımızı ona göre tanzim etmemiz gerekir. Bu bizim hem dünya hem ahiret hayatımız açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad, **el-Mucemu'l-Mufehres li'-Elfazi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Daru'l-Hadis, Kahire, 2007.
- ABDURRAHMAN, Aişe, **et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'ân'il-Kerîm**, 7. Baskı, Daru'l-Mearif, Kahire 1968.
- el-ÂLUSÎ, Şihabuddin Mahmud, **Rûhu'l-Meânî fi't-Tefsîril-Kur'ân'il-Azîm ve Sebi'l-Mesânî**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut ts.
- AYDÜZ, Davut, **Tefsîr Çeşitleri ve Konulu Tefsîr**, Işık Yayınları, İstanbul 2000.
- el-BEĞAVÎ, Hüseyin b. Mesûd, **Meâlimu't-Tenzil**, 1. Baskı, Dar'ut-Teybe, bs. 1997.
- el-BEYDÂVÎ, Abdullah b. Ömer, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil**, 4. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsîr Usûlü**, 14. Baskı, T.D.V Yayınları, Ankara 2004.
- ÇİÇEK, Yakup, **Tefsîr Usûlü**, Sofya Yüksek İslam Enstitüsü, bs. 1995.
- DERVEZE, İzzet, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Ekin Yay., İstanbul 1998.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf, **Tefsîr'ul-Bahri'l-Muhit**, 1. Baskı, Dar'ul-Kutub'il-İlmiyye, Beyrut 1993.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Huzur Yayınevi, İstanbul 2008.
- el-GIRNATÎ, Ahmed b. İbrahim, **el-Burhân fi-Tertibi Suveri'l-Kur'ân**, Metbeatu Fedale, bs. 1990.
- GÜVEN, Şahin, **Çağdaş Tefsîr Araştırmalarında Konulu Tefsîr Metodu**, Şura Yayınları, İstanbul 2001.
- HAVVA, Sait, **el-Esasu fi't-Tefsîr**, 1. Baskı, Dar'us-Selam, Kahire 1989.
- HEYET: Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2012.
- el-HİCÂZÎ, Muhammed Mahmud, **el-Vehdetu'l-Mevduyye fi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Dar'ul-Kutub'il-Hadise, Kahire, ts.

- İTR, Nurettin, **Ulûmu'l-Kur'ân'il-Kerîm**, 6. Baskı, Tabet'us-Sebah, Şam 1996.
- İBN KESİR, İsmail, **Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- İBN MANZUR, Muhammed b. Mukrem, **Lisanu'l-Arab**, Daru'l-Meârif, Kahire 1981.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tahir, **Tefsîru't-Tehriri ve't-Tenvir**, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984.
- İSLÂMOĞLU, Mustafa, **Kur'ân Sûrelerinin Kimliği**, AkâbeVakfi Yayınları, İstanbul 2011.
- el-İBRAHİM, Muhammed et-Tayyib, **İrabu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 4. Baskı, Daru'n-Nefais, Beyrut 2009.
- KILIÇ, Sadık, **Kur'ân'da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınları, bs. ts.
- KÖKSAL, M. Asım, **Peygamberler Tarihi**, 9. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2005.
- KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, **Tefsîru'l-Kurtubî**, 3. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.
- Kur'ân ve Hadis İlimleri**, Heyet, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 2007.
- KUTUP, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'ân**, Çev: Heyet, Akit, İstanbul ts.
- el-MÂVERDÎ, Ali b. Muhammed, **en-Nüketu ve'l-Uyûn**, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- el-MEVDÛDÎ, Ebû'l-Âla, **Tefhimu'l-Kur'ân**, 2. Baskı, Çev: Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- el-MERÂĞÎ, Ahmet Mustafa, **Tefsîru'l-Merağî**, Matbaatu Mustafa, Mısır 1946.
- el-MEVLEVÎ, Tahir, **Edebîyat Lüğati**, Neşre Hazırlayan: K. Edip Kürkçüoğlu, Enderun Kitapevi, İstanbul 1973.
- MESÛD, Cübran, **er-Râid**, 5. Baskı, Darul-İlmi l'il-Melayin, Beyrut 1986.
- en-NESEFÎ, Ahmed b. Mahmud, **Tefsîru'n-Nesefî**, Daru'l-Eda, İstanbul 1993.
- en-NEVEVÎ, Yahya b. Şeref, **Riyazu's-Sâlihîn**, 2. Baskı, Daru'l-Fikr, Dimeşk ts.
- PAÇACI, Mehmet, **Kur'ân'a Giriş**, İsam Yayınları, İstanbul 2008.
- er-RÂZÎ, Fahrudin, **Mefatihü'l-Gayb**, 1. Baskı, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasîr**, el-Mektebetu'l-Âsriyye Seyda, Beyrut 2006.

SÂFÎ, Mahmud, **el-Cedvelu fi-İrabi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Serfihi**, Daru'r-Reşid, Dimeşk 1992.

es-SALEBÎ, Ebu İshak Ahmed, **el-Keşfu ve'l-Beyân**, Beyrut 2002, ts.

ŞİMŞEK, M. Sait, **Günümüz Tefsîr Problemleri**, 9. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2008; **Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsîri**, 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, **Camiu'l-Beyân an Tevîli'-Ayi'l-Kur'an**, Metbeatu'-Hecer, Kahire 2001.

Tefsîr Tarihi ve Usûlü, Bahattin Dartma, Muhsin Demirci, Mustafa Ünver, Fethi Ahmet Polat, Ömer Kara, Anadolu Üniversitesi Yayınları, bs. ts.

ez-ZEMAŞERÎ, Mahmud b. Ömer, **el-Keşaf an-Hakâiki Gevamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavîl fi'Vucûhi't-Tevil**, 1. Baskı, Mektebetu Abikan, Riyad 1998.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazim, **Menahilu'l-İrfân fi'-Ulûmi'l-Kur'ân**, Darul-Marife, Beyrut 2001.

ZERKEŞÎ, Muhammed b. Bahadır, **el-Burhân fi'-Ulûmi'l-Kur'ân**, 2. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

